

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

На правах рукопису

УДК 572.028:305-055.2-054.72(=161.2)(450)

ОДИНЕЦЬ

Світлана Владиславівна

**ДИНАМІКА ЖИТТЄВИХ ТРАЄКТОРІЙ ТА СОЦІАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ
УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТОК В ІТАЛІЇ**

07.00.05 – етнологія

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Кісь Оксана Романівна

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник,

докторант

ЛЬВІВ 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Жінки як об’єкт міждисциплінарних досліджень глобальних міграційних процесів	15
1.1 Розвиток студій з жіночої міграції у світовій та українській науці	15
1.1.1 Розвиток досліджень з жіночої міграції у світі: ключові теми і підходи	15
1.1.2 Вивчення міграції жінок на постсоціалістичному просторі	21
1.1.3 Дослідження жіночої міграції з незалежної України у працях вітчизняних та іноземних вчених	24
1.2 Теоретичні засади, методологія та джерела дослідження	34
1.2.1 Теорія транснаціоналізму та гендерний підхід в етнологічних студіях сучасної української жіночої міграції	34
1.2.2 Джерела та методи дослідження	43
РОЗДІЛ 2. Масова жіноча міграція з України як нове соціальне явище: чинники, характерні риси, суспільні оцінки	53
2.1 Соціально-економічні фактори та політико-правові контексти української жіночої міграції	53
2.2 Основні етапи міграційних проектів жінок та роль у них соціальних мереж	64
2.3 Становлення та особливості української жіночої спільноти в Італії у 1990-2000-х рр	68
2.4 Образ мігрантки в сучасних українських ЗМІ та суспільній свідомості	73
РОЗДІЛ 3 Динаміка життєвих траєкторій жінок в контексті досвіду міграції до Італії	84
3.1 Фактори розвитку міграційного проекту і типологія життєвих траєкторій мігранток	84
3.2 Способи управління міграційними проектами в контексті низьких та високих міграційних ризиків	101

РОЗДІЛ 4	Трансформації і репрезентації гендерних та національних ідентичностей українських жінок в процесі міграції	133
4.1	Становлення жіночої суб'єктності під впливом міграційного досвіду	133
4.2	Феномен транснаціонального материнства українок та зміни гендерного режиму у сім'ях мігранток	138
4.3	Репрезентації національної ідентичності у громадсько-політичній і культурно-освітній діяльності та повсякденних практиках мігранток	149
ВИСНОВКИ		172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		175
ДОДАТКИ		233

ВСТУП

Глобальна міжнародна міграція є одним найважливіших факторів, що обумовлюють сучасні етнічні процеси та спричиняють інтенсивні міжкультурні взаємодії у сучасному світі. Сотні тисяч людей активно залучені у транснаціональну мобільність, переміщуються між країнами і континентами, і це масштабне явище спонукає етнологів до постановки нових дослідницьких питань та завдань. У дослідженнях сучасних міграцій особливої актуальності набувають питання трансформації та репрезентації етнічних та національних ідентичностей, їхня динаміка в транснаціональному просторі, форми та способи підтримання соціальних зв'язків та циркуляції світоглядних ідей, соціальних норм, повсякденних практик та інших елементів етнічних культур між країнами походження та призначення мігрантів, вплив міграційних процесів на традиційні соціальні інститути (зокрема, сім'ї).

Стрімке зростання ролі і частки жінок серед мігрантів (явище фемінізації міграції) на межі XX – XXI ст. зобов'язує дослідників до уважного вивчення гендерних особливостей жіночого міграційного досвіду. Впродовж кількох останніх десятиліть відбулося значне розширення і глобалізація ринку домашніх послуг (догляд за дітьми, хворими і людьми похилого віку; прибирання помешкань; приготування їжі, тощо), тобто тієї сфери зайнятості, яку традиційно вважають жіночою. Нині у світі налічується понад 120 млн. жінок-мігранток, які переїхали з країн, що розвиваються до країн з високим рівнем життя (насамперед до Європи та Північної Америки). І хоча жінки мігрували завжди, але тільки починаючи з 1970-х рр., завдяки активному розвитку і застосуванню гендерного підходу у міждисциплінарних соціально-гуманітарних дослідженнях, специфічний жіночий досвід міграцій став об'єктом прискіпливої уваги дослідників.

Актуальність теми: Початок 1990-х рр., в Україні був позначений потужною соціально-економічною кризою, спричиненою розпадом СРСР і

руйнуванням планової економіки. Трудові міграції стали однією з ключових форм зайнятості людей, і цьому сприяли кілька факторів: по-перше, відкриття державних кордонів, що уможливило виїзд великої кількості людей на заробітки – в країни ЄС та до РФ; по-друге, до міграцій українців підштовхнули економічні умови - інфляція, безробіття, невиплата заробітних плат, розпад системи соціальної підтримки, коли, з одного боку, жінки втратили можливість отримувати безкоштовні послуги від держави, а з іншого - були фактично позбавлені економічного ресурсу. Зубожіння також посилювало негативні соціальні явища (алкоголізм, наркоманію, безпритульність), призвело до ускладнення сімейних відносин.

Усі ці обставини спонукали українських жінок до пошуку альтернативних способів підтримання прийняттого рівня життя своїх родин. Однією з альтернатив стала міграція: спочатку так звана “човникова”; пізніше – короткострокова, до сусідніх країн (Польщі, Чехії, Росії та ін.); відтак – довготривалі міграційні переміщення до більш віддалених європейських країн (Греції, Італії, Іспанії, Португалії та ін.). За останні двадцять років, за різними експертними оцінками, до країн Європейського Союзу та Російської Федерації мігрувало від півмільйона до мільйона українок.

У працях іноземних дослідників, упродовж останніх сорока років, жіночий міграційний досвід вивчається насамперед із застосуванням гендерного підходу, з особливою увагою до особистісних змін та динаміки життєвих траєкторій жінок у процесі міграції. Натомість, вітчизняні вчені певний час були схильні до вивчення міграційних процесів на макрорівні, приділяючи увагу передусім дослідженню демографічних, економічних, макросоціальних причин і наслідків транснаціональної міграції українців, при цьому часто не виокремлюючи гендер як значущу категорію аналізу. Така різниця у підходах була зумовлена, передусім, різною традицією розвитку соціальних та гуманітарних наук у західних країнах та в постсоціалістичній Україні.

Лише на початку 2000-х рр. українські дослідники і громадські активісти звернули увагу на гендерну специфіку жіночого досвіду українських мігранток, почали виокремлювати його із загального масиву та цілеспрямовано вивчати (М. Чумало, Н. Шегда, В. Володько). У сучасній жіночій міграції з України досліджуються насамперед такі аспекти: вплив міграції на традиційний інститут сім'ї (В. Володько, А. Толстокорова, О. Ярова, О. Федюк), зокрема, на форми виховання дітей (К. Левченко, В. Ігнатоля, Г. Лутц, Е. Паленга-Мьоленбек); способи взаємодії мігрантки з країною призначення (О. Федюк, Ф. Віанелло, Л. Нере, С. Маркетті, А. Венчуріні), в т.ч. стосунки мігранток із роботодавцями (М. Кіндлер, О. Федюк); репрезентації етнічних ідентичностей в країні призначення (О. Годованська, П. Гаврилишин, І. Марков, Н. Ханенко-Фрізен). В українській етнологічній науці, зокрема, в діаспорознавстві, жінки-мігрантки не були об'єктом спеціального комплексного вивчення.

Сьогодні є, принаймні, три підстави для посиленого дослідницького інтересу до жіночої міграції з України. По-перше, з середини 1990-х рр., українки масово мігрують за кордон як самостійні (автономні) суб'єкти, безвідносно до їхнього родинного статусу, що не було характерно для попередніх хвиль міграцій. По-друге, їхні міграції мають транснаціональний характер, що проявляється в інтенсивній міжкультурній комунікації та відповідно – посиленій циркуляції світоглядних ідей, повсякденних практик, поведінкових моделей, норм і цінностей (на додаток до обігу коштів і товарів і послуг) над географічними кордонами. По-третє, в деяких країнах призначення, де жінки кількісно домінують серед загальної сукупності українських мігрантів (зокрема, в Італії – 80%, в Іспанії – 60%, у Греції – 70%), вони утворюють так звані “нові жіночі діаспори” (А. Грицак). Лише за період 1998–2003 рр. в Італію в'їхали понад 100 тис. українських мігранток, більшість з яких досі не повернулися в Україну. Таким чином, масова транснаціональна жіноча міграція з України є засадничо новим феноменом в

історії української міграції, а тому потребує окремого всебічного дослідження.

Наукова проблема, на вирішення якої спрямоване дослідження, полягає у відсутності комплексних праць з вивчення гендерних особливостей жіночого досвіду міграції з України до Італії, які б зосереджувалися на змінах життєвих траєкторій мігранток, трансформаціях їхніх соціальних ідентичностей, повсякденних практиках в іноетнічних середовищах. Особливого аналізу потребують новітні прояви і форми українськості у сучасному транснаціональному італо-українському просторі, зв'язок національних ідентичностей і їхніх репрезентацій у динаміці етнокультурних взаємодій.

Це дослідження покликане висвітлити жіночий досвід автономної міграції, з огляду на розвиток особистості жінки та її життєвої траєкторії під час реалізації міграційного проекту. Важливо простежити, як саме у жіночих мігрантських спільнотах відбувається конструювання та проявляються (транс)національні ідентичності, як вибудовується їхній зв'язок з традиційними звичаєвими та сучасними громадсько-політичними і культурно-освітніми практиками.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках загальної наукової теми «Фактор етнічності в динаміці сучасних соціокультурних процесів: українці в глобалізованому світі» (номер державної реєстрації 0112U005324) відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України.

Метою роботи є вивчення особливостей сучасної української жіночої міграції в Італію з огляду на особистісні зміни мігранток в контексті їхніх міграційних проектів, аналіз розвитку життєвих траєкторій українок в Італії у зв'язку з трансформаціями їхніх соціальних ідентичностей (етнічних/національних, гендерних, професійних) на тлі процесу суб'єктивації у транснаціональному соціокультурному просторі.

Відповідно до заявленої мети визначено такі **наукові завдання**:

- проаналізувати стан досліджень сучасної української жіночої міграції в Італії на тлі глобальної фемінізації міграції та в контексті постсоціалістичних міграційних тенденцій;
- виявити і описати структуру, основні етапи та чинники розвитку міграційних проектів українок та визначити роль у них соціальних мереж;
- дослідити особливості панівних образів українських мігранток, поширених в українських ЗМІ та масовій культурі;
- здійснити типологізацію та окреслити характерні риси життєвих траєкторій мігранток;
- проаналізувати трансформації гендерних та професійних ідентичностей в контексті інституту сім'ї (материнство, подружжя тощо) та сфері зайнятості;
- розкрити чинники розвитку суб'єктності жінки у процесі міграції;
- простежити трансформації та способи репрезентації національних/етнічних ідентичностей мігранток у приватному житті, релігійних практиках, громадсько-політичній та культурно-освітній діяльності.

Об'єктом дослідження є жінки, громадянки України, що перебувають в Італії понад два роки.

Предметом дослідження є міграційні проекти українок, зокрема, стратегії їх побудови, життєві траєкторії, трансформації соціальних ідентичностей (етнічних/національних, гендерних, професійних) у динаміці транснаціональних взаємодій.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з другої половини 1990-х рр. до 2014 р., коли міграція українських жінок за кордон (зокрема, в Італію) набула масового характеру та спричинила формування української іммігрантської спільноти в цій країні. У період 1998–2003 рр. до Італії в'їхали понад 100 тис. українок.

Територіальні межі дослідження охоплюють Україну та Італію в межах державних кордонів цих країн. Посилена увага до західного регіону України зумовлена домінуванням серед мігранток вихідців саме з цієї частини нашої держави (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Рівненська області). В Італії дослідження сфокусоване головню на північних регіонах (Венето і Тоскана, з центрами у Венеції та Флоренції) та центрі країни (Лаціо, з центром у Римі), де концентрація мігранток з тривалими міграційними проектами є вищою.

Методологічні засади та ключові категорії. Дослідження здійснено у парадигмі теорії транснаціоналізму, із застосуванням гендерного підходу. Ключовими категоріями є транснаціональний соціальний простір, соціальна ідентичність, життєва траєкторія, суб'єктність, гендерна ідеологія, гендерний порядок, гендерний режим.

Наукова новизна отриманих результатів дисертації зумовлена змістом і сукупністю поставлених завдань та шляхами їх розв'язання. У роботі:

вперше:

- проаналізовано основні способи управління міграційними проектами в контексті низьких та високих міграційних ризиків,
- здійснено типологізацію життєвих траєкторій мігранток;
- простежено процес розвитку життєвих траєкторій мігранток як кваліфікованих працівниць упродовж перших десяти років життя в Італії;
- показано вплив трудової міграції на зміну соціальних (гендерних, національних, професійних) ідентичностей та розвиток суб'єктності жінки;

Удосконалено:

- теоретико-методологічні засади дослідження жіночої міграції в сучасній українській етнології – через застосування транснаціональної теорії, гендерного підходу, методу приземленої теорії А. Строса і Дж. Корбін;

Новий рівень розвитку отримали:

- аналіз медійних образів українських мігранток в інформаційному просторі України та їх реценції самими мігрантками;

– знання щодо особливостей функціонування етнічної та національної ідентичностей, елементів традиційної культури в транснаціональному просторі, підходи до вивчення транснаціонального материнства українок та зміни гендерних режимів у їхніх родин.

Джерельна база дослідження включає різні типи джерел для вивчення особливостей жіночих міграційних проектів: глибинні інтерв'ю з мігрантками та експертами у питаннях міграції; особисті дописи мігранток на різноманітних інтернет-ресурсах; візуальні матеріали (світлина з приватних архівів мігранток, фото з публічного простору, поліграфічні матеріали з архівів мігрантських спільнот в Італії); публікації в ЗМІ (загальнонаціональні і регіональні газети і телеканали в Україні, мігрантські інтернет-видання в Італії); статистичні дані (щорічні офіційні звіти центральних державних інституцій та недержавних організацій обох країн – Національного інституту статистики Італії, Державного комітету статистики України, Карітасу Італії, Карітасу України); польовий щоденник.

Основу джерельної бази дослідження становлять авторські польові матеріали, а саме – 55 глибинних інтерв'ю з українськими мігрантками, записані в Італії під час двох етнографічних експедицій (Флоренція, Падуа, Венеція, Рим, липень 2012 р.; Флоренція, червень-липень 2013 р.) та в Україні (Львів, Київ, липень-листопад 2014 р.). Важливим джерелом є також інтерв'ю з експертами у питаннях міграції (науковці, священики, лідери, соціальні працівники) – загалом записано 14 інтерв'ю (Львів, Київ, травень – листопад 2014 року). Ці матеріали розкривають різні сторони повсякденного життя мігранток та українських громад в Італії.

Теоретичні засади і методи. Дослідження має міждисциплінарний характер, що проявляється у використанні наукового інструментарію етнології, міграціології, культурології, соціології, усної історії, гендерних студій та інших суспільно-гуманітарних дисциплін. Дослідження ґрунтується на теорії транснаціоналізму, яка розглядає країну походження і країну призначення як єдиний соціокультурний простір, у якому роль географічних

кордонів мінімальна. Застосування гендерного підходу, дозволяє не лише зосередитися на специфіці власне жіночого міграційного досвіду (зокрема, простежити суб'єктності мігрантки), але й критично переосмислити сучасні міграційні процеси у зв'язку з панівною гендерною ідеологією та гендерним режимом в межах традиційного інституту сім'ї.

У дослідженні дотримано принципу саморефлексивності, що передбачає постійне критичне осмислення дослідником перебігу дослідницького процесу на кожному його етапі (формулювання дослідницьких завдань, обрання методів дослідження, проведення інтерв'ю, аналіз емпіричних матеріалів та формулювання висновків) на предмет виявлення та урахування об'єктивних та суб'єктивних чинників, що визначають переваги та обмеження цього дослідження.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані у науково-дослідницькій (при підготовці фундаментальних праць з міграціології, діаспорознавства, гендерних студій, сучасних етнічних процесів в Україні), навчальній (для підготовки монографічних видань, праць, підручників, навчально-методичних посібників), державній (розробки міграційної політики, яка б враховувала досвіди мігранток), громадській (для організації діяльності харитативних товариств та ЗМІ, спрямованих на полегшення реінтеграції мігранток в українське суспільство) роботі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи виносилися на обговорення низки міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій: Міжнародному круглому столі “Рух кордонів через людей: виклики формування української міграційної системи” (м. Київ, 27 березня 2013 р.); Міжнародній науковій конференції “Социальные трансформации в Пограничье (Беларусь, Украина, Молдова)” (м. Вільнюс, Литва, 19–21 липня 2013 р.); Міжнародній панельній дискусії “Соціальні наслідки жіночої трудової міграції” (м. Львів, 3 жовтня 2013 р.); Міжнародній науковій конференції “Exploring Borderland (2003–2013)”

(м. Вільнюс, Литва, 10–11 квітня 2014 р.); Міжнародному семінарі “After Borderland” (м. Вільнюс, Литва, 13–14 квітня 2014 р.); Науковому семінарі відділу соціальної антропології (м. Львів, 19 вересня 2014 р.); Міжнародній науковій конференції “Brain Drain – Brain Gain: світовий контекст та українські реалії” (м. Львів, 8 жовтня 2014 р.); VIII Львівському Соціологічному форумі “Сучасний український соціум: доцентрові та відцентрові тенденції” (м. Львів, 17 жовтня 2014 р.); Всеукраїнській науковій конференції Наукового товариства Шевченка (м. Львів, 19 березня 2015 р.); Всеукраїнському науково-теоретичному семінарі “Історія радянської повсякденності: на перехресті джерел” (м. Вінниця, 14–15 травня 2015 р.); дисертацію обговорено та схвалено на засіданні відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України 18 червня 2015 р., протокол № 6.

Головні положення та результати дослідження викладено і опубліковано у 4 наукових статтях, надрукованих в українських фахових виданнях, а також в двох статтях, надрукованих у міжнародному науковому журналі “Crossroads” (Литва), що входить до переліку міжнародних баз даних EBSCO-CEEAS (Central & Eastern European Academic Source) та Indexed in the MLA International Bibliography та у міжнародній колективній монографії (Тампере, Фінляндія).

1. Одинець С. Українські мігрантські онлайн-ресурси в країнах Західної Європи у просторі комунікування українців [Електронний ресурс] / С. Одинець // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 7. – С. 117–118. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ukralm_2012_7_36.pdf

2. Одинець С. Поняття “соціального сирітства” в сучасному українському науковому та суспільному дискурсах: до постановки питання [Електронний ресурс] / С. Одинець // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – Вип. 41. – С. 118–122. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2013_41_20.pdf

3. Одинець С. Реконфігурації життєвих стратегій в транснаціональних італо-українських мобільностях / С. Одинець // Українознавчий альманах. – 2014. – №5. – С. 214–220.

4. Одинець С. Украинские и молдавские мигрантки в Италии: особенности транснационального материнства / Светлана Одинец // Перекрестки : журнал исследований восточного Пограничья. – Вильнюс : Европейский гуманитарный ун-т, 2014. – № 1/2. – С. 96–107. – Режим доступу до електронної версії документа: http://www.ehu.lt/files/CrossRoad_1-2_2014s.compressed.pdf. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

5. Одинець С. Українськість у дії: репрезентації етнічної та національної ідентичностей в транснаціональному середовищі українських мігранток в Італії / С. Одинець // Народознавчі зошити. – 2015. – №6 – С. 1435-1447.

6. Odynets S. Flows and Patterns of Temporary Migration: Country Report from Ukraine / S. Odynets, P. Chorniy, O. Hodovanska та ін. // Characteristics of temporary transnational migration (Collected Working Papers from the EURA-NET project) / Pirkko Pitkänen and Mari Korpela (eds). – Tampere. – 2014. – S. 354–394. – [Електронний ресурс] : [веб-сайт проекту]. — Режим доступу: http://www.uta.fi/edu/en/research/projects/euranet/publications/Characteristics%20of%20Temporary%20Transnational%20Migration_EURA-NET.pdf#page=345. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 15 сер. 2015 р.

i Odynets S. Temporary Migration in Ukraine / S. Odynets, P. Chorniy, O. Hodovanska та ін. // Transnational migration in transition: state of the art report on temporary migration (Collected Working Papers from the EURA-NET project) / Pirkko Pitkänen and Sergio Carrera (eds). – Tampere. – 2014. – S. 315–342. – [Електронний ресурс] : [веб-сайт проекту]. – Режим доступу: http://www.uta.fi/edu/en/research/projects/euranet/publications/State-of-the-art_EURA-NET.pdf#page=315. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 15 сер. 2015 р. (особистий здобуток автора в першій публікації 60 %, в другій – 45 %).

Додатково результати дисертації опубліковані в 2 статтях і 2 розділах колективних монографій:

Одинець С. Міграційні дискурси в медіях / С. Одинець // Циркулярна міграція нові підходи до старих концепцій / Марков І., Селещук Г., Савчинський Р., Іванкова-Стецюк О., Одинець С. – Матеріали дослідницького проекту “Опрацювання концепції політики циркулярної міграції українців до ЄС у взаємодії експертних середовищ та аналітичних центрів України та ЄС”. – Львів : Міжнародний Благодійний Фонд “Карітас України”, Комісія УГКЦ у справах мігрантів, Інститут народознавства НАН України, ЛГМО “Лабораторія соціальних досліджень у Львові, 2012 – С. 38–43.

8. Одинець С. “Професіоналізація” трудової міграції: фактори зміни життєвих стратегій українок в Італії / С. Одинець // Brain Drain – Brain Gain: світовий контекст та українські реалії: Збірник доповідей І Міжнародної науково-практичної конференції, 8 жовтня 2014 р. – Львів : МІОК Національного університету “Львівська політехніка”, 2014. – С. 112–124.

9. Одинец С. Отображение процессов трудовой миграции и миграционной политики России в системе медиа-мониторинга / С. Одинец // Процессы украинской трудовой миграции в России: социальный и гендерный аспекты. Материалы комплексного социологического исследования / Ред. : Фолькер Тегелер, Ольга Черкез. – Одеса, ТОВ “Елтон”. – 2011. – С. 33–45.

10. Одинець С. Українські мігрантки в Італії: соціально-демографічний портрет й основні фактори міграційного процесу у перспективі останнього десятиліття [Електронний ресурс] / С. Одинець // Народознавчі зошити. – 2013. – № 4. – С. 600–607. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NaZo_2013_4_6.pdf

РОЗДІЛ 1

ЖІНКИ ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ГЛОБАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1 Розвиток студій з жіночої міграції у світовій та українській науці

1.1.1 Розвиток досліджень з жіночої міграції у світі: ключові теми і підходи

До середини сімдесятих років XX століття жінки фігурували у світових міграційних дослідженнях тільки як особи, які слідують за чоловіками-мігрантами: у 1960–1970-х рр. фраза “мігранти та їхні сім’ї” у таких працях означала “чоловіки, їхні дружини і діти” [206]. Міграція жінок розглядалася лише у контексті традиційних родинних жіночих ролей – як матерів, дружин, сестер, доньок [315, с. 26]. Однією з перших дослідниць, яка привернула увагу до “невидимості” жіночого міграційного досвіду в дослідженнях міжнародної міграції була соціолог Мар’яна Мороквасіч (Mariana Morokvasic). У своїй статті “Серед перелітних птахів є також жінки” (1984) вона показала, що мобільність жінок розглядається здебільшого тільки через призму досвіду їхніх чоловіків [267, с. 886–907].

У 1970–1980-х рр. жінки поступово стають об’єктами вивчення у сфері студій міжнародної міграції. Основним дослідницьким питанням цього періоду є питання про те, чи сприяє міграція емансипації жінок і їхньому соціальному дистанціюванню від традиційних гендерно-забарвлених соціальних ролей [206, с. 2]. З розвитком гендерних студій, на початку 1990-х рр., с. ситуація з дослідженням жіночого міграційного досвіду [251, с. 269–299] суттєво змінилася. У науковий дискурс входить поняття фемінізації міграції, під яким більшість дослідників розуміють не тільки кількісне збільшення числа жінок в міграційних потоках, але і розширення та глобалізацію ринку домашніх послуг (робота в домі роботодавця, яка включає догляд за дітьми, людьми похилого віку, прибирання,

приготуванням їжі тощо [30]), а також секс-індустрії та шлюбного ринку, тобто так званих “жіночих” сфер зайнятості [175, с. 140], [256]. Водночас, деякі дослідники висловлюють й протилежний погляд, наголошуючи, що в останні тридцять років відбувається не стільки фемінізація міграції, скільки фемінізація дослідницького інтересу до міжнародної міграції, тобто зміщення уваги дослідників у бік ретельнішого вивчення саме міграції жінок [305].

Загалом, можна відзначити дві основні зміни у підходах до дослідження глобальних міграцій, і, жіночих, зокрема:

1) на початку 1980-х рр. відбувається перехід від макроаналізу й застосування економічних теорій¹ – до соціально-антропологічних, етнографічних і соціологічних досліджень міграції, що здійснюються на мікрорівні. Відтак дослідники почали звертати особливу увагу на соціальні причини та неекономічні фактори міграції, особистий досвід, зміни ідентичностей мігранток під час їхніх переміщень [237], [283, с. 252–265];

2) у 1990-х рр. простежуємо відхід від, панівного доти погляду на міграцію як процесу фізичного переміщення особи з однієї географічної точки в іншу, що реалізовувався через етапи імміграції-поселення-адаптації [205, с. 5–34] – до вивчення міграції у перспективі транснаціоналізму [293], [296], [304], [224]. Під транснаціональним підходом у міграційних дослідженнях розуміють способи і форми конструювання численних взаємоз’язків між людьми або інституціями, над кордонами незалежних держав [304, с. 1]. При цьому країна походження і країна призначення аналізується як єдиний транснаціональний простір [224], в якому значення географічних кордонів мінімізується.

Наприкінці ХХ ст. тема фемінізації міграції стає центральною у дослідницьких дебатах щодо світового ринку домашніх послуг [175, с. 141], оскільки у країнах першого світу зростає попит на ці послуги. Саме він

¹ Найпоширеніша з них - теорія “факторів виштовхування-притягування” (англ. pull and push factors theory) [234; 254]. Теорію розробив англійський вчений Ернест Равенштайн (Ernest Ravenstein), який, на основі перепису населення в Англії та Уельсі, сформулював “Закони міграції населення” у 1889 р. Неокласична економічна теорія пояснює трудову міграцію населення через категорії пропозиції та попиту на робочу силу [287].

визначає новий світовий стратифікаційний порядок: догляд за дітьми і побутові функції тепер розподіляються між жінками за географічним принципом, що породжує міграцію жінок з Півдня на Північ [175; 291], [238] і зі Сходу на Захід [279]². Саскія Сассен (Saskia Sassen) показує, що в епоху неолібералізму, міграція жінок є “лічильником географій глобалізації” (англ. counter geographies of globalization), і може розглядатися як ознака труднощів перехідного періоду в країнах Півдня [291, с. 2]. Дослідниця пише, що з утворенням транснаціонального економічного простору, який формується через глобальні корпорації і банківські системи, все більше професіоналів мігрують до “глобальних міст”. Під глобальним містом С.Сассен розуміє світові мегаполіси, де концентруються найбільші світові корпорації, які притягують високооплачуваних професіоналів з усього світу, і де зосереджений основний економічний капітал [291, с. 1]. Оскільки професіонали мігрують разом зі своїми сім'ями, це посилює потребу в оплачуваній найманій домашній праці [291]. Також все більше жінок в розвинутих країнах починають робити професійну кар'єру і виходять на ринок як самостійні економічні суб'єкти. Власне обслуговування корпорацій, а також приватного життя професіоналів, потребують низькооплачуваних робітників, якими стають “жінки та іммігранти” [291, с. 2].

Ці нові тенденції глобалізації спричиняють масову міграцію жінок з країн третього світу [275, с. 20; 69–76], [220], що залишають власні сім'ї для того, щоб продати свою т.зв. “жіночу роботу” (догляд за дітьми, хворими і людьми похилого віку, прибирання, готування тощо), яку вони виконували на батьківщині – багатим родинам Півночі і Заходу. Арлі Р. Хохшильд (Arlie R. Hochschild) розвинула цю тезу, показавши, що під час комерціалізації домашнього побуту у країнах першого світу, жінка, яка походить із Заходу, отримує можливість без втрат увійти у продуктивну економічну сферу

² Під глобальним Півднем тут варто розуміти країни, що розвиваються (англ. developing countries). Основним критерієм поділу між розвинутими, т.зв. країнами “золотого мільярду” (Північ) і країнами, які розвиваються, є рівень ВВП. У країнах Півдня він невисокий, у порівнянні з ВВП таких країн як Сполучені Штати, Японія, Німеччина тощо. Ці країни перебувають в процесі індустріального розвитку, і в них мешкає 80% населення планети (5,2 млрд осіб) [55]

(мігрувати у більш багату країну або працевлаштуватися на батьківщині), залишивши функції догляду за своєю родиною на іншу жінку – народжену на Сході (в Східній Азії, Латинській Америці або Східній Європі) [238]. Дослідниця називає цей феномен “глобальними мережами опіки” (англ. “gobal care chain”), а також вводить концепти “набута опіка” (англ. care gain) в системі сфери домашньої праці для родин Півночі і “втрачена опіка” (англ. care drain) в країнах третього світу, що є алюзією до явища міграції професіоналів, відомого як “втрата мізків” (англ. brain drain). Таким чином між жінками Півночі і Півдня вибудовуються різноманітні форми нерівності, тепер уже на основі їхньої класової приналежності [291]. У методологічній перспективі, нерівності між жінками досліджуються у сучасному світі з використанням принципу перехресності (англ. “intersectionality”) [258], який уможливорює аналіз на перетині категорій класу, гендеру і раси. Власне з початком глобальних міграцій він почав застосовуватися для переосмислення міграції через категорії місця (англ. place), праці (англ. work) і простору (англ. space) [241; 321], які у теорії транснаціоналізму набувають нових значень.

Внаслідок впровадження цих нових аналітичних категорій та підходів у міграційних дослідженнях, тематика наукових студій суттєво розширилася, а бачення міграції як глобального явища вийшло далеко за межі суто економічної перспективи. Натомість дослідники актуалізують соціальні, культурні, психологічні виміри міграції, використовуючи гендер як наскрізну категорію аналізу.

Дослідження жіночої міграції, що з’явилися на стику XX–XXI ст., можна поділити на кілька основних тематичних сегментів:

а) транснаціональне материнство і родина. В межах цієї проблематики дослідники зосередилися на обговоренні таких аспектів: перерозподіл відповідальності і влади у родині внаслідок міграції жінки; зміна способів впливу мігрантки на родину; здійснення материнських функцій у транснаціональному просторі [241; 321; 289; 217; 286; 285; 286]. Одним із

ключових аналітичних концептів у цьому блоці досліджень є поняття “емоційної роботи” (англ. *emotional work*), введене А.Р. Хохшильд. Дослідниця має на увазі тут “процес управління емоціями, яке здійснює мігрантка під час виконання оплачуваної роботи у домашній сфері” [237, с. 94–95]. Іншими словами, йдеться про добровільну і щиру емоційну заангажованість у процес здійснення функцій доглядальниці, за які жінка отримує оплату. Це додаткова “емоційна вартість” (А. Р. Хохшильд), яку жінка додає від себе, працюючи домашньою працівницею, і яка не передбачає жодних грошових (монетарних) винагород. Цей концепт вже був успішно застосований у дослідженні українських мігранток в Італії, зокрема, у студіях Олени Федюк [321].

б) взаємодії мігранток з середовищем країни призначення, в т.ч. стосунки мігранток із роботодавцями. Основні аспекти, які розробляються у цьому корпусі текстів, стосуються формування і функціонування нових ідентичностей мігранток, які творяться в опозиції до впливів соціальних структур, інститутів країни призначення та у комунікації із роботодавцями. Окрім того науковці проблематизують моделі інтеграції у транснаціональній перспективі, зниження або підвищення мігрантками свого соціального статусу, самооцінки, форм професійної реалізації або деградації [213; 259; 249], [321, с. 176–205].

в) взаємодія і вплив мігранток на країну походження. Це один із найновіших напрямків у транснаціональних дослідженнях, в якому вивчається циркуляція соціальних інновацій і фінансових капіталів між країною походження та призначення, і їх вплив на батьківщину мігрантки [285; 275; 210]. Окрім того, вчені акцентують, що мігранти і не-мігранти (родичі, члени сімей), які залишаються у країні походження, перебувають у складних взаємодіях через асиметричний доступ до економічних та соціальних ресурсів [210]. Йорген Карлінг (Jørgen Carling) вводить аналітичну категорію “транснаціональної етики” (англ. *transnational moralities*) для аналізу цих взаємодій [210, с. 2].

г) нові суб'єктності, зміна життєвих стратегій. Ці дослідження ґрунтуються на мікрорівнівневому аналізі: міграція вивчається передусім як індивідуальна емансипаційна стратегія, що свідомо і самостійно здійснюється особою. Значну увагу дослідники приділяють феномену професійної міграції і динаміці її проявів у глобальному світі [321; 306; 292; 283; 201].

д) торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації, транснаціональний шлюбний ринок. Ключовим в цьому контексті є аналіз функціонування дискримінаційних моделей жіночої міграції в глобальних мережах торгівлі людьми. Науковці у цьому сегменті вивчають чинники і динаміку шлюбної міграції, в яку залучені, значною мірою, жінки Східної Європи [199; 235].

Таким чином, дослідники все частіше цікавляться новими вимірами соціального досвіду мігранток у транснаціональному просторі, змінами у формах і практиках (транснаціонального) материнства, взаємозв'язками і взаємовпливами мігранток з країнами походження та призначення, а також особистісними змінами, яких зазнають жінки у процесі автономної міграції. Українська жіноча міграція є частиною глобальної фемінізації міграції, спричиненої впливом неолібералізму. Іноземні вчені розглядають міграцію українок в транснаціональній перспективі, з особливою увагою на антропологічний вимір цих міграцій.

1.1.2 Вивчення міграції жінок на постсоціалістичному просторі

Дослідження міграцій з постсоціалістичних країн почалися через кілька років після падіння Берлінської стіни та розпаду СРСР, на початку 1990-х рр. Основний корпус досліджень жіночої міграції присвячений аналізу транснаціонального батьківського досвіду, стосунків із дітьми і родичами (не-мігрантами) тощо. Серед ключових розвідок варто назвати нечисленні праці про міграцію жінок із Білорусі [174], Росії [151], Польщі [257], Болгарії [255], [279], Румунії [285], Угорщини [279].

На особливу увагу заслуговують крос-культурні студії мігрантського досвіду українок та молдаванок [260; 137], українок і польок [257; 270], українок і росіянок [235], з акцентом на їхніх сімейних та материнських функціях та/або персональних життєвих траєкторіях³. Однією з ключових робіт у цьому напрямку є порівняння досвіду транснаціонального материнства польок і українок, із використанням згаданих вище понять нового людського ресурсу в системі набутої опіки для родин Півночі і втраченої опіки в країнах третього світу. Дослідження було проведене німецькими дослідницями Гельмою Лутц (Helma Lutz) та Евою Паленгою-Мьоленбек (Ewa Palenga-Möllenbeck) [257]. Основною ціллю їхньої роботи був аналіз функціонування “мереж опіки” у країнах Східної Європи. Вчені порівняли досвіди польок і українок: перші мігрують до Німеччини і передають свої домашні обов’язки українським мігранткам, тоді як мігрантки з України, мігруючи до Польщі, уже не мають кому передати свої обов’язки щодо дітей та батьків, залишених в Україні. Тому альтернативою для українок стають неоплачувані форми догляду за дітьми та батьками – передусім з боку матері, сестер, рідше – чоловіка [257]. Один із висновків роботи полягає у тому, що, оскільки мігрантки обох національностей намагаються компенсувати свою відсутність різними формами

³ Визначення терміну *життєва траєкторія* - див. пункт 1.2.1

транснаціональної опіки, їхня фізична відсутність не може однозначно трактуватися як вияв негативного впливу на родину. Вчені доводять, що фізична присутність матері не є єдиною можливістю виховання дитини і здійснення материнської опіки над нею у сучасному світі [257, с. 26].

Італійські дослідниці Сабріна Маркетті (Sabrina Marchetti) і Алессандра Венчуріні (Alessandra Venturini), порівнюючи міграційні паттерни молдаванок і українок в Італії, показали, що перші виїжджають у більш молодому віці (30–35 років), і націлені на перетворення своєї тимчасової міграції у постійну. Після початкових періодів легалізації і адаптації вони забирають свої родини в країну призначення з країни походження (насамперед дітей, рідше – чоловіків). Натомість, серед українок більша кількість мігранток віком після 45-ти років, які часто мають вже дорослих дітей і онуків. Ці жінки більше націлені на повернення в Україну [260, с. 2].

Трансформації у транснаціональних родинах, транснаціональне материнство, зміна у розподілі гендерних ролей є основними темами, до яких найчастіше звертаються дослідники. Проте чіткої теорії і пояснення, як саме функціонують ці процеси над географічними кордонами розвинутої Європи і пострадянських країн, науковці досі не запропонували. Понятійний апарат, методологія також залишаються не до кінця розпрацьованими.

В контексті вивчення міграційних процесів на пострадянському просторі слід окреслити ситуацію зі студіями з жіночі міграції з країн Середньої Азії та України до Російської Федерації. Російські дослідники досі нечасто звертали увагу на автономний досвід жінок у міграції [180]. У цьому контексті винятковими є перші розвідки Ольги Бреднікової та Ольги Ткач, які проаналізували міграції жінок з традиційно патріархальних суспільств країн Середньої Азії до Російської Федерації. Зокрема, вчені прийшли до висновку що самостійна міграція азіатських жінок впливає на зміну всієї їхньої життєвої траєкторії, подекуди стаючи радикальним емансипаційним проектом. В одній із головних публікацій на цю тему дослідниці вперше показали як конструюється “дім” мігрантки в транснаціональній перспективі,

і як змінюються його емоційні та фізичні координати під впливом нового досвіду переміщень [61; 62]. У монографії Сергія Рязанцева та Марини Ткаченко [151] проаналізовано трудову міграцію росіянок в європейські країни. Дослідження складається із двох частин: перша побудована на аналізі статистики і результатах кількісного аналізу основних причин та мотивацій виїзду росіянок, а друга містить результати напівструктурованих інтерв'ю з жінками, дискусію щодо аналізу причин, способів їхньої міграції й форм інтеграції в країнах призначення. Дослідники зосередилися переважно на випадках невдалої міграції, яка призводить до погіршення умов життя жінки, що не дозволило їм розкрити успішні міграційні стратегії.

Українські вчені також не проявляють належного інтересу до жіночої міграції, зокрема до історій успішного розвитку міграційних проєктів. Навіть тоді, коли дослідники декларували застосування гендерного підходу у своїх студіях, їхні публікації не засвідчували урахування гендерної специфіки міграційного досвіду [143]. Знаково, що жіночі міграції типологічно дуже відрізняються від чоловічих, а українська жіноча міграція в Російську Федерацію суттєво відрізняється від трудових міграцій українок в країни ЄС, – за причинами, способами виїзду, сферами зайнятості жінок.

Таким чином, у дослідженнях міграції з постсоціалістичних країн вчені основну увагу звертають на зміни в інституті родини, спричинену міграцією жінок. Меншою мірою зачеплені питання особистісних трансформацій жінок під впливом їхніх переміщень по світу. Частково здійснені крос-культурні дослідження міграції українок та польок, українок та молдаванок. Вивчення жіночої автономної міграції з Росії та Білорусі до країн ЄС перебуває на початковому етапі. Ґрунтовніше досліджені міграції румунських та болгарських, польських жінок до країн Західної Європи, Скандинавії.

1.1.3 Дослідження жіночої міграції з незалежної України у працях вітчизняних та іноземних вчених

Сучасна трудова міграція жінок з України до країн Європи привернула увагу і стала об'єктом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених. З огляду на відмінності цих двох академічних традицій, що зумовлюють різні підходи, методи та тематичні пріоритети, розглянемо дослідження українських та іноземних фахівців з міграціології окремо.

Українська жіноча міграція почалася у ранні 1990-ті рр. з так званих “човникових міграцій” – короткотермінових виїздів до сусідніх з країн (Чехії, Польщі, Росії та ін.), в які були залучені передусім жінки. Під човниковими міграціями тут розуміємо щоденні або щотижневі перетини кордону у комерційних цілях [115]. Ці міграції почалися після розпаду СРСР, в час переходу з планової економіки до ринкової, і тривають до сьогодні у рамках малого прикордонного руху з Польщею, Словаччиною, Угорщиною. Такі нові економічні стратегії вперше ґрунтовно проаналізувала українська дослідниця Тетяна Журженко [87].

Знаково, що в українській і західній міграціології відсутні будь-які дослідження особливостей, траєкторій, мотивацій, моделей адаптації і соціальних характеристик перших жіночих міграцій, які відбулися орієнтовно у середині 1990-х рр. Перші розвідки описують появу українських спільнот на початку 2000-х рр., коли через соціальні мережі, за кілька років, виїхали десятки тисяч жінок. Проте відсутні будь-які дані про те як формувалися ці соціальні мережі, і як відбувалася інтеграція “першопрохідців” у, цілковито новому для них, соціальному просторі.

Пілотною розвідкою жіночої міграції в Південну Європу стало кількісне соціологічне дослідження активістки Марти Чумало, проведене в Італії, у 2002–2003 рр. Тоді було опитано 760 мігрантів, 88% з яких становили жінки [122; 195]. Характерно, що це була перша спроба дослідження в українських студіях жіночої міграції, проведеного безпосередньо у країні перебування

мігранток. Те, що проект реалізувала активістка жіночої організації, а не дослідники у галузі соціальних наук, вказує, що аж початку 2000-х рр. науковці все ще вважали цю тему порівняно малозначущою і не вартою уваги.

Результати розвідки дали можливість скласти уявлення про причини міграції, тривалість, способи виїзду українців. Також, у ній було охарактеризовано основні соціальні характеристики мігранток, які виїхали на початку 2000-х рр.: їхній сімейний стан, вік, освіта, наявність і кількість дітей тощо [195].

Практично у той самий час, у 2003 р., соціолог Наталія Шегда спільно з громадським активістом Олесем Городецьким провели соціологічне опитування українців Італії, з використанням методу анкетування. Вони з'ясували основні соціально-демографічні характеристики і причини української міграції до Італії [196]. Анкетування охопило дві тисячі осіб, однак не було гендерно специфікованим. Незважаючи на це, його результати розширили уявлення про українську спільноту в Італії, у якій абсолютну перевагу мали жінки.

На початку 2000-х рр. до вивчення трудових міграцій в країнах ЄС долучається все більше вчених. Вивченням цього феномену займалися Ірина Прибиткова [142], Олена Малиновська [119], Оксана Іванкова-Стецюк [95], О. Позняк [11]. Українські міграції до Греції досліджувала Олена Малиновська [71], до Польщі і до Греції – Вікторія Володько та Ольга Ровенчак [145], до Іспанії – Галина Городецька [322], до Португалії – Віктор Сусак [167]. Важливим дослідженням у темі української міграції до Італії стає монографія Петра Гаврилишина, де детально проаналізовано процес легалізації українських мігрантів, особливості їхньої присутності в структурі ринку праці України та особливості організації їхнього повсякдення і культурного життя [70]. В українській етнології частково питання ролі жінки в управлінні сім'ї, де чоловік перебуває на заробітках було заторкнuto Оксаною Кичак [103]. Українські міграції до Греції, Іспанії та Італії,

щоправда, без гендерної специфікації, досліджувала етнолог Оксана Годованська, зокрема у своєму дослідженні “Новітня українська діаспора: трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії” [78].

Однією з найбільших праць у дослідженнях української трудової міграції четвертої хвилі стає науковий проект “На роздоріжжі: комплексне дослідження української трудової міграції в країнах ЄС та в Росії”, здійснене під керівництвом Ігоря Маркова [131], за участі О. Іванкової-Стецюк та ін. у 2007–2009 рр. На основі аналізу понад 100 поглиблених інтерв’ю з українськими трудовими мігрантами та кількома десятками інтерв’ю з експертами, вчені показали кількісну динаміку присутності українців у Чехії, Польщі, Греції, Португалії, Іспанії, Італії, також – в Російській Федерації. Окрім того, в цій праці практично вперше була актуалізована проблема зміни соціальних ідентичностей в процесі міграцій і здійснено оригінальну типологізацію “трьох поколінь українських мігрантів” (І. Марков) – за типом їхнього соціального самовизначення, і “простором соціального співбуття” [131, с. 67]. Згідно з цією концепцією, до першого покоління мігрантів належать мігранти віком 50-60 років, з міграційним досвідом 7-12 років, які розглядають свою міграцію лише як “доповнення до життя в Україні” [131, с. 67]. Друге покоління мігрантів описується дослідником як таке, яке складають мігранти віком 36-45 років, і перебувають між країною призначення й країною походження. Вони охоче приїжджають в Україну, проте не знаходять для себе там місця. До третього покоління вчений відносить мігрантів, до яких відносить молодь 30 років, які загалом не прив’язані до “конкретної соціокультурної території походження і перебування” [131, с. 68].

В цій праці також знаходимо кілька висновків щодо динаміки жіночої міграції, попри те, що наративи з мігрантками не аналізувалися окремо від чоловічих. Зокрема, Ігор Марков наголошує, що “перехід до глобалізації формує новий простір альтернатив соціального самоздійснення жінки”, зокрема, на його думку, жінка відходить від “родини як світу” до

“співвіднесення себе з родиною” у глобальному світі. Іншими словами, оскільки “українську міграцію як соціальне явище великою мірою і досі визначає жінка із залишеними вдома дітьми, діяльність якої спрямована на поліпшення умов в Україні, то українське заробітчанство продовжує бути прив’язаним до українського суспільного “материка” і наразі не стало перманентним міграційним процесом” [131, 78; 85]. Проте, ці тези потребують критичного переосмислення. Найперше, хибним видається трактування сучасної міграції як “заробітчанської”. Вочевидь, зведення мотивацій міграції і міграційного досвіду тільки до задоволення фінансових потреб є надто спрощеним поясненням причин, перебігу та наслідків цього вкрай складного соціального феномену. Також не цілком обґрунтованими і такими, що потребують верифікації, видаються тези І.Маркова про те, що українські мігрантки залишаються у постійному співвіднесенні з родиною, а жіноча міграція є насамперед міграцією матерів.

Перші спеціалізовані студії, в яких дослідники нарешті виокремлюють жінок із загальної сукупності всіх мігрантів і зосереджуються саме на особливостях їхнього досвіду, з’являються в середині 2000-х рр. і пізніше [195; 145; 316; 123].

На межі ХХ–ХХІ ст. найбільшу увагу українських вчених привернула тема сімейних стосунків українських мігранток. Особливе місце серед таких досліджень посідає праця В. Володько: дослідниця-соціолог аналізує процеси продукування й відтворення сімейних ролей українських жінок із досвідом роботи за кордоном, – у доміграційний, міграційний та післяміграційний періоди. Вчена запропонувала авторську модель продукування та відтворення сімейних ролей, проаналізувавши вплив трудової міграції на зміни в реалізації сімейних ролей жінок з досвідом роботи за кордоном у Польщі та в Греції. Одним із висновків її дослідження є те, що у післяміграційний період більшість респонденток поверталися у доміграційні моделі сімейного функціонування [316]. Інша дослідниця Аліса Толстокорова показує, що жінка, через здійснення міграційного проекту,

фактично перебирає на себе роль годувальниці родини, не позбавляючись, водночас, ролі “дбайливої матері” [177]. Вчена акцентує на тому, що міграція жінки не спричинює суттєвих трансформацій в інституті батьківства в Україні [232]. Також А. Толстокорова використовує аналітичний концепт батьківських дивідендів (як аналога патріархальних дивідендів) для дослідження впливу транснаціонального сімейного контексту на зміни в батьківських функціях та практиках чоловіків в родинх українських мігрантів [176; 177]. Вчена наголошує, що нові практики батьківства під впливом глобальних міграцій залишаються непоміченими в українському суспільстві [177, с. 406–408].

Одним з понять, яким інколи оперують українські дослідники соціальних аспектів і наслідків жіночої міграції, є поняття “соціального сирітства”, запозиченого з медійного дискурсу. Під ним найчастіше розуміють дітей мігрантів, “покинутих батьками та матерями” [318], “сиріт при живих батьках” [104]. Незважаючи на високу частотність вживання цього словосполучення, в основних спеціалізованих українських словниках, у законодавстві України та в основних міжнародних документах (Декларація прав дитини, Конвенція ООН про права дитини, Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей), воно відсутнє [138]. Існує загалом кілька досліджень, здійснених із використанням всеукраїнської вибірки [116], або проведених у західних регіонах України [91], звідки мігрує 70% українців від загальної кількості усіх українських трудових мігрантів [7]. Основним недоліком всіх цих студій є те, що у жодному дослідженні не проводилося паралельне вивчення психологічних труднощів тих дітей, які живуть в Україні разом з батьками. З цього можемо зробити висновок, що вживання поняття “соціального сирітства” у науковому дискурсі, щодо дітей мігрантів не є обґрунтованим, і має негативний стигматизуючий ефект.

Тема жіночої міграції в українській міграціології розпрацьована недостатньо. Основна лінія української академічної дискусії розгортається, подібно як і у дослідженнях пострадянських міграцій, навколо соціальних

ролей і сімейних відносин українських мігранток. Жіноча міграція вивчається дослідниками передусім із перспективи відповідальності жінок перед дітьми і родинами. При цьому міграція розглядається дослідниками як фізичне переміщення жінки до країни призначення і назад, а не як один і можливих життєвих проєктів, який розвивається мігранткою в транснаціональному просторі. Вчені досі в основному націлені на вивчення цього феномену як економічного, або соціально-економічного явища, а жіночої міграції передусім як “заробітчанства”. При цьому досліджень особистих вимірів міграції – трансформації ідентичностей, розвитку життєвих траєкторій, змін світогляду і повсякдення жінок у процесі міграції – в українській науці практично немає.

Серед іноземних дослідників гендерний підхід у вивченні трудової міграції з України застосовували дослідниці Лена Нере (Lena Näre) [269], Олена Федюк [321], Чінзія Солярі (Cinzia Solari) [298], Марта Кіндлер (Marta Kindler) [249], Александра Грицак (Alexandra Hrycak) [243], Наталія Ханенко-Фрізен (Natalia Khanenko-Friezen) [247], Франческа А. Біанелло (Franceska A. Vianello) [306]. Всі ці дослідження здійснені вченими в контексті транснаціонального підходу. В той час як українські вчені пояснюють масштаби української жіночої міграції передусім соціально-економічними чинниками і розглядають міграційний проєкт як стратегію виживання [300; 73], іноземні дослідники більше схильні аналізувати її через поєднання соціально-економічних та особистих чинників. Серед таких – потреба більшої персональної свободи, бажання вчитися, мрія про краще життя, втеча від низьких соціальних стандартів і невдалих сімейних стосунків [306; 243].

Дослідниця А. Грицак вважає, що за останні двадцять років українські жінки утворили т.зв. “нові жіночі діаспори” [243], передусім, в Італії, де понад 80% української іммігрантської спільноти – жінки, а також в Іспанії (60%, з яких 48% мають вищу освіту) і Греції (близько 70%) [243, с. 16]. Л.Нере наголошує, що українки зіграли вирішальну роль в східній

європеїзації Італії [269], оскільки є найбільшою іммігрантською спільнотою зі Східної Європи в країні.

В останні десять років іноземні вчені здійснили ряд досліджень, які можна поділити на кілька тематичних блоків: а) публічні дискурси щодо мігранток [248; 243]; б) транснаціональна родина [311]; в) емансипаційні аспекти жіночої міграції [321; 306; 298]; г) роль соціальних мереж у реалізації міграції [307].

Хронологічно, перші наукові розвідки у сфері жіночої трудової міграції стосувалися аналізу публічного дискурсу щодо мігранток. Н. Ханенко-Фрізен акцентує на тому, що наприкінці 1990-х рр. газетні публікації і телепередачі формували образ мігранток як “поганих матерів”, які покинули своїх дітей [247, с. 103–120]. Дослідниця пояснює таке ставлення до жінок тим, що у пострадянській Україні стабільним залишався радянський міф про “розбещений Захід”, якому українки начебто не змогли протистояти, і вдалися до сумнівних життєвих стратегій. А.Грицак звертає увагу на подвійні стандарти щодо мігрантів в публічному українському дискурсі: чоловіки і жінки, які мають досвід трудової міграції, оцінюються цілковито по-різному, і найперше у сфері батьківства і родинних обов’язків. Чоловіки, які мігрують, здобувають все вищий статус, на кожному новому етапі своєї міграції, і сприймаються у суспільній свідомості як дбайливі господарі, що відповідально ставляться до фінансового забезпечення своєї родини і до виховання дітей. Водночас, жінки-мігрантки сприймаються як девіантні, оскільки не виконують своєї соціальної ролі матері і дружини, незважаючи на те, що основною артикульованою причиною міграції більшості жінок є заробітки для освіти дітей та покращення їх рівня життя [243, с. 55].

Іншою ключовою темою досліджень є функціонування транснаціональних родин. Загалом, між дослідниками немає згоди щодо того, чи змінюються роль чоловіка після від’їзду жінки, і чи бере він на себе симетричну відповідальність за домашню роботу і догляд за дітьми. Цитуючи філіппінську дослідницю Рейчел С. Пареньяс (Rachel S. Parreñas)

[285], Віанелло вказує, що в українській міграції, як і у філіппінській, чоловіки не здійснюють адекватного догляду за дітьми і що “ставлення чоловіка до цієї сфери виражається через захист своєї маскулінності, яка потрапляє під удар після набуття жінкою її нової ролі [годувальниці родини]” [307, с. 7]. Натомість, Ольга Ярова, дослідивши родини мігранток до Італії, дійшла висновку, що міграція суттєво змінила сімейні стосунки, традиційне уявлення про матір, продемонструвала сконструйованість соціальних ролей батька і матері. Її основна теза полягає у тому, що чоловіки здебільшого не відмовляються від догляду за дітьми, хоча у цьому їм часто допомагають інші жінки з родини. [311, с. 40]. Водночас, вона погоджується, що чоловікам важко справлятися зі своїми новими обов’язками на емоційному рівні і не можуть дати дітям достатньо уваги та любові [311, с. 42].

Суттєво розширює розуміння функціонування транснаціональної родини О. Федюк, яка стверджує, що суспільство країни походження чинить сильний психологічний тиск на жінок, вимагаючи від них нести повну відповідальність за свою родину і дітей. Таким чином мігрантки часто опиняються в атмосфері підозр зі сторони чоловіка або дітей. Вона також схиляється до тези, що міграція, яка часто має емансипаційний ефект, не спричиняє автоматичного перерозподілу гендерних ролей всередині транснаціональної родини: жінки здебільшого продовжують нести подвійне навантаження годувальниць родини і “супер-матерів” [321, с. 47]

Дослідженню міграції як життєвого проекту жінки займалися Ф. Віанелло [307], О. Федюк [321]. Ч. Солярі [298]. Фінська дослідниця Л. Нере вказує на те, що особиста цілеспрямованість жінки, її надія на зміну життя, є одним із важливих чинників у прийнятті рішення про міграцію і тривалого перебування в Італії. Таким чином потреба підвищення самооцінки стає важливішою навіть від самого заробітку [270]. Ч. Солярі у статті “Між Європою” і “Африкою”: будування нової України на плечах жінок–мігранток”, яку дослідниця написала на широкому етнографічному матеріалі, вказує на феномен “подвійного витіснення” українок віком понад 45 років: з

професії, через скорочення або безробіття, та з родини, де догляд за онуками вже виявився не потрібним. Вчена доходить до цікавого висновку про “гендер, який конструює націю”: на її думку, український національний проект “Європа” сьогодні будують подвійно маргіналізовані пострадянські жінки-мігрантки середнього віку [298, с. 43–45].

Менш дослідженими залишаються зміни соціальних й персональних ідентичностей, цінностей, життєвих стратегій мігранток. На досвіді українок Італії дослідниці Ф. Віанелло та О. Федюк проаналізували творення мігрантської ідентичності і нових суб’єктностей всередині транснаціональної родини [321, с. 176–197], [307]. Вчені охопили також соціальні фактори, які впливають на міграцію молодих українок, в тому числі і тих, які реалізували свої економічні цілі, проте не повертаються в Україну [307].

Окремої уваги потребують кілька досліджень, в яких проаналізовано соціальні мережі. Під цим поняттям варто розуміти широкі соціальні зв’язки між мігрантами, через які вони вирішують питання, пов’язані з переїздом до іншої країни, передусім ті, які не можуть розв’язати через інституційні і правові механізми. У транснаціональному підході соціальні мережі розглядаються як сукупність позаінституційних зв’язків між мігрантами, колишніми мігрантами і немігрантами, які функціонують над географічними кордонами і виконують компенсаторні (щодо державних) функції працевлаштування, соціальної, правової, психологічної допомоги людям з потенційним або фактичним мігрантським досвідом [224, с. 191]. Олена Федюк показує, як саме мережі впливають на вибір країни призначення, пошук роботи та процес адаптації [321]. Натомість Ф. Віанелло акцентує, що соціальна мережа може бути не тільки джерелом важливих ресурсів для мігранток, але й обмежувати їх індивідуальну дію. Адже мережі можуть не лише посилювати емансипацію жінки, але утверджувати традиційні гендерні уявлення та норми (наприклад, у спільнотах мігранток при УГКЦ) [306].

За останні тридцять років у дослідженнях міжнародної міграції відбулося кардинальне зміщення фокусу уваги від об’єктивізації жінок як

залежних осіб до визнання їхньої суб'єктності і автономності у плануванні і здійсненні міграційного проекту. Суттєву роль у цьому відіграв розвиток гендерних досліджень і поширення теорії транснаціоналізму.

В українській і західній міграціології досі відсутні будь-які дослідження першого етапу жіночих міграцій в середині 1990-х рр. до країн Південної Європи, де раніше не було української діаспори, і де ще не діяли жодні соціальні мережі. Жіноча міграція із незалежної України в західній міграціології вивчена глибше, ніж у працях українських науковців. Зокрема, простежено емансипаційний вплив міграційного досвіду на жінку. Натомість в Україні, жінок із загальної сукупності мігрантів, вітчизняні дослідники почали виокремлювати тільки на початку 2000-х рр. В українській міграціології частково розроблені теми публічного дискурсу про жіночу міграцію і функціонування транснаціональної родини. На пострадянському просторі, і зокрема, в міграційних дослідженнях незалежної України, більша увага приділяється вивченню соціальних ролей мігрантки, передусім сімейних (матері і дружини), а також впливу міграції на традиційний уклад родини та її функціонування. Значно менше проаналізовано власне жіночий досвід самих мігранток, зміна їхніх життєвих траєкторій та соціальних ідентичностей, моделі розширення культурного та соціального капіталів під час міграції. Подальшого вивчення потребують і дослідження транснаціональної родини, щодо якої в українській міграціології не існує консенсусного погляду.

1.2 Теоретичні засади, методологія та джерела дослідження

1.2.1 Теорія транснаціоналізму та гендерний підхід в етнологічних студіях сучасної української жіночої міграції

Основну теоретичну рамку цього дослідження становить концепція транснаціоналізму. Упродовж останніх двох десятиліть дослідники вивчають глобальні міграції, зокрема, феномен жіночої міграції, із застосуванням транснаціонального підходу, теоретичні засади якого були сформульовані та розвинуті у працях Ніни Г. Шіллер (Nina G. Schiller) і Лінди Баш (Linda Basch) [295], Томаса Файста (Thomas Faist) [224] тощо. Транснаціональна теорія уможливорює аналіз конструювання численних взаємозв'язків між людьми або інституціями над кордонами незалежних держав [304, с. 1]. При цьому країну походження і країну призначення дослідники розглядають як єдиний транснаціональний простір [295; 224], в якому значення географічних кордонів мінімальне. Під транснаціональним соціальним простором варто розуміти комбінації зв'язків, позицій в мережах та організаціях, і мережі організацій, які творяться понад кордонами двох або більше країн [224, с. 192]. Важливою у цьому контексті є також категорія транснаціональної родини, під якою вчені розуміють сім'ю, члени якої поєднані шлюбними чи родинними зв'язками, певний час або постійно проживають в різних країнах, при цьому зберігаючи емоційні, психологічні, соціальні, економічні зв'язки [207]. Під транснаціональними мігрантами тут розуміємо “іммігрантів, чиє щоденне життя залежить від численних і постійних взаємозв'язків понад кордонами, і чий колективні ідентичності конструюються у стосунках з більш, ніж однією країною” [295, с. 48]. Згідно з теорією транснаціоналізму, зв'язки з батьківщиною (країною походження) не просто зберігаються, а – через розвиток інформаційних технологій та нових типів мобільностей – набувають нового значення і способів реалізації. Принципово важливою стає циркуляція між двома країнами не так фінансових капіталів, як соціальних

навичок, ідей, вмінь, інновацій [224, с. 193]. Прикладом такої циркуляції є функціонування транснаціональних підприємств або заснування соціальних ініціатив на батьківщині, на основі економічного капіталу і знань, отриманих в країні призначення.

Для української жіночої міграції останнього двадцятиліття характерна міграція до Італії, що передбачає обов'язкове повернення в Україну, яке знову ж таки завершується виїздом в Італію. Все більше мігранток не просто фізично переміщуються між двома чи більше країнами, але функціонують у транснаціональному соціальному просторі, намагаючись одночасно жити у двох країнах, не відмовляючись від жодної з них. До прикладу, в одній з цих країн вони заробляють гроші, а в іншій – витрачають їх і відпочивають, в одній – є активними економічними гравцями, а в іншій – виконують функції материнства тощо [279, с. 5].

Ключовим об'єктом в транснаціональних дослідженнях є стійкі зв'язки між людьми, інститутами та організаціями понад кордонами [224, с. 1]. Сучасні мігранти здійснюють ряд транснаціональних практик в економічній (переказ грошей через міжнародні банківські системи в країну походження), соціальній (контакти із друзями, родичами, дистанційне виховання дітей), політично-правовій (проведення різноманітних політичних акцій, голосування), культурній (організація культурних заходів, видання книг та преси) сферах. Навіть якщо вони відбуваються у фізичному просторі країни призначення, всеодно мають вплив на соціальні і культурні середовища обох країн [304]. Застосування теорії транснаціоналізму дозволяє передусім простежити жіночі міграції з позиції мікропідходу, тобто з увагою до індивідуальних факторів, способів прийняття рішення про виїзд і здійснення міграції в іншу країну.

Всебічне вивчення жіночого міграційного досвіду неможливе без застосування гендерного підходу. Залучення гендеру як ключової категорії міграційних досліджень останніх десятиліть зумовило суттєві зсуви в аналізі і підходах до досліджень глобальних міграцій [275]. Його застосування

дозволило не тільки виокремити жіночий міграційний досвід із загальнолюдського, але і стимулювало вивчення міграції жінок як автономних суб'єктів глобального світу. Жіноча міграція спричинює “суперечливі конструкції гендеру” [274, с. 119], оскільки жінки беруть на себе “обов’язок забезпечення родини, але при цьому не відмовляються від своїх обов’язків по догляду за родиною” [321, с. 48]. Застосування цього підходу дозволяє переосмислити основні постулати класичних соціальних (в т.ч. і міграційних) теорій і подивитися на жіночу міграцію як на новий соціальний досвід, в якому відбувається розвиток суб'єктності мігрантки.

Це також дозволяє застосувати два основних тематичних вектори, актуальних для дослідників жіночих міграцій упродовж останніх десятиліть, саме на прикладі української жіночої міграції. По-перше, як система патріархату, яка дає чоловікам винятковий доступ до різних суспільних ресурсів, впливає на спроможність жінки мігрувати, на вибір часу її міграції, на здійснення фактичного виїзду жінки в країну призначення, і, зрештою, на її життя там? По-друге, як змінюються стосунки між чоловіком і жінкою-мігранткою, а також між жінкою та членами її родини внаслідок міграції? Іншими словами, чи підсилює міграція жіночий авторитет у родині, чи сприяє перерозподілу обов’язків у сім’ї, наприклад, у сфері домашніх послуг, догляду за дітьми? [206].

Починаючи з сімдесятих років XX ст., у студіях з міграції панував статеворольовий підхід, описаний Талкоттом Парсонсом (Talcott Parsons) та Робертом Ф. Бейлзом (Robert F. Bales) [277]. Згідно з ним, жінка виконує експресивну роль в соціальній системі (тобто відповідає за піклування, психологічний баланс у родині), а чоловік – інструментальну (регуляція стосунків між родиною й іншими соціальними системами, роль годувальника і захисника родини) [89, с. 2]. Цим частково можна пояснити “невидимість” жінок як автономних індивідів у міграціях того часу: нетипові жіночі досвіди, які виходили за рамки “експресивної моделі”, не враховувалися в домінуючому суспільному та академічному дискурсах. Лише у

постіндустріальному світі, коли “виробництво послуг стає більш пріоритетним, ніж виробництво товарів” [57], жінки-мігрантки почали отримувати фінансову винагороду за виконання тих робіт у сфері репродуктивної праці (домашнє господарство, опікування родиною), за які більшість жінок, зазвичай, не отримували фінансової винагороди і соціального визнання в класичній системі капіталістичного індустріального суспільства.

Жіноча автономна міграція, в тому числі і українок до Італії, є радикальним проектом з точки зору патріархальної ідеології, за якою жінка мала б залишатися у гендерно-маркованій сфері репродуктивної праці. Патріархальні суспільні норми та очікування щодо бездоганного виконання жінкою приписаних їй соціальних ролей – матері, дружини, господині – досі залишаються дієвими, що створює серйозний психологічний тиск на жінку [275]. Проте, власне через міграцію і завдяки новим тенденціям глобального капіталізму жінки отримують фінансову незалежність, здобувають можливість до самостійного проектування життєвої стратегії. Це не звільняє їх від пресингу капіталізму і патріархату, які продукують фактори гендерної нерівності. Проте, в умовах отриманого доступу до мобільності, яка, як вважає Й. Карлінг, у глобальному світі є одним з найважливіших соціальних капіталів [210], та до інших ресурсів (інформації, мови, фінансів) мігрантки можуть розвивати і розвивають нові тактики спротиву. Ці тактики можуть спричинювати зміни у системах влади та домінування, притаманних патріархальним суспільствам.

Застосування гендерного підходу дозволить проаналізувати чи відбуваються ці зміни, внаслідок жіночої міграції, в українській родині і суспільстві, і якщо так, то які саме. Одна ключових категорій гендерного аналізу – поняття гендерної ідеології, тобто комплексу культурних, історичних і соціально детермінованих ідей і уявлень про чоловіків та жінок (чоловіче/жіноче, маскулінність/фемінінність) і стосунки між ними. Гендерна ідеологія є “обґрунтуванням гендерних статусів, зокрема їх диференційованих оцінок.

Гендерна ідеологія не допускає критики і створює враження, що панівні уявлення є природні” [108]. Інше ключове поняття - гендерний порядок, тобто той спосіб, в який суспільство реалізує уявлення про маскулінність та фемінінність через владні відносини (інституції, стратифікації, законодавство тощо.) на різних рівнях суспільного життя. Гендерний порядок відповідає існуючому стану макрополітики гендеру і простежується наскрізно на усіх рівнях суспільства. У відповідності до гендерного порядку визначається, зокрема, хто і за рахунок яких ресурсів здійснює організацію домашнього господарства і догляд за дітьми в родині та за її межами: мати, яка не працює, і яку підтримує чоловік; оплачувані працівники, яких оплачують обоє членів подружжя; родичі; держава [89]. Нарешті, гендерний режим оприявнює гендерні відносини у конкретних інституціях (сім’я, школа, місце праці) та у типових контекстах (щоденних взаємодіях). Гендерні режими репрезентують гендерний порядок на мікрорівні.

Пошук відповідей на згадані вище дослідницькі питання не можливий без вивчення особливостей розвитку життєвої траєкторії жінки під впливом міграції, а також трансформацій її соціальних ідентичностей. Також для розуміння значення, яке має міграційний досвід у житті мігранток, особливо продуктивною є категорії суб’єктності і суб’єктивації.

Під життєвою траєкторією тут варто розуміти біографічну лінію, сукупність етапів життя індивіда, які включають в себе не лише фактичні події життя, а й мотивації, наміри, з якими ті чи інші вчинки були здійснені. У перспективі цього дослідження зміна життєвої траєкторії мігранток буде простежена через міграцію як особливий життєвий досвід.

Під суб’єктивацією (процес ставання суб’єктом) в цій роботі варто розуміти розширення індивідом меж власної автономності через реалізацію свободи вибору, в т. ч. і свободи фізичного пересування, а також усвідомлене обрання своєї життєвої траєкторії. Суб’єктність (буття суб’єктом) є результатом процесу суб’єктивації. Вона пов’язана з такими поняттями як свідомість, дієздатність, індивідуальність. Бути суб’єктом у вузькому

значення означає бути дієвцем, який володіє усвідомленими переживаннями, переконаннями, бажаннями. Процес суб'єктивації тісно пов'язаний із мобільністю, і цей зв'язок сьогодні активно дискутується соціологами та антропологами [229; 52]. У сучасному світі міграція все частіше розглядається як “сучасна форма мобільності і стосунків між місцями, культурами, людьми та їхніми ідентифікаціями й ідентичностями” [279, с. 3]. Такий підхід дозволяє поглянути на життєвий досвід мігранток під іншим кутом зору, і вийти з рамок звичної категоризації жінок-мігранток, яка часто (і передусім в українській міграціології) вибудовується через категорії возз'єднання родини, сімейного статусу, приналежності до дому, споживацтва тощо.

Юлія Крістева розуміє феномен міграції передусім в культурологічній і антропологічній перспективах - як глобальну трансформацію способу життя, спричинену потребою внутрішнього оновлення і розвитку особи значно більшою мірою, ніж впливами економічних, правових і соціальних процесів [113].

Двосторонні зв'язки між суб'єктивацію особи та її переміщеннями є предметом теоретичного осмислення вченими упродовж років у різних соціальних і гуманітарних науках, таких як філософія, психоаналіз і постколоніальні студії. Мобільність розглядається не лише як спосіб/шлях суб'єктивації особи, що є центральною тезою для теорій номадизму [245], але й актуалізує зворотнє питання. Зокрема, як саме зміни в емоціях особи, її житті, фізичних практиках, особистих стосунках, поглядах можуть спричинити її фізичну мобільність [279, с. 50].

Натомість в українському науковому дискурсі досі усталеним було трактування сучасних міграційних потоків тільки у категоріях економічної або трудової міграції, під якою в українській міграціології прийнято розуміти “переміщення у просторі, що здійснюються індивідами з метою підвищення рівня життя на основі більш вигідного використання власної робочої сили без зміни постійного місця проживання” [134, с. 8]. Такий підхід зумовлений

тим, що українські вчені продовжують послуговуватися класичними підходами у дослідженнях міграцій 1950–1980-х рр., зокрема, постулатами неокласичної економічної теорії макрорівня Массея [263, с. 431-466]. Це зумовлює у вітчизняному академічному просторі також появу розрізень трудової міграції і міграції робочої сили [191, с. 262] або трудової міграції і зовнішньої діяльності (за характеристикою стихійності, що більш притаманна власне трудовій міграції, на протигагу зовнішньої діяльності, яка впорядковується державою) [121, с. 6]. Проте такі дефініції є нерелевантними у дослідженнях сучасних українських міграцій, які мають глобальний характер. Сформульовані з перспективи макропідходу, вони не враховують індивідуальних чинників у здійсненні міграції, що принципово для реалізації мети цього дослідження, здійснюваного через призму мікропідходу. Ці визначення також не враховують нового трактування категорій часу, простору і переміщення, запропонованого дослідниками глобалізації в останні двадцять років [230; 52].

На невизначеності термінів трудова міграція, циркулярна міграція, поворотна міграція (з країни призначення в Україну – С.О), в транснаціональних практиках акцентує також Олена Федюк. У своїй роботі вона використовує термін міграційного проекту (замість поняття міграція), під яким розуміє “аналітичну рамку, яка дозволяє аналізувати міграцію на когнітивному, символічному та практичному рівнях” [321, с. 42]. Зрештою, це уможлиблює дослідження міграції як “крос-поколіннєвого проекту” [321, с. 42].

У цій роботі запропоноване визначення міграції як життєвого проекту, що передбачає фізичне переміщення у просторі двох або більше країн, добровільно здійснюваного індивідом глобалізованого світу. Така дефініція дозволяє зосередитися саме на антропоцентричному вимірі міграційного досвіду. При цьому характеристики часу (час виїзду і тривалість міграції) і простору (відстань і місце), а також юридично-правові сторони міграції (наявність чи відсутність дозволу на проживання і працю) мають радше

формальне значення, тоді як на першому плані опиняється персональна мотивація особи, динаміка її індивідуальних тактик і стратегій, ціннісні, світоглядні, сімейно-рольові, гендерні особливості. Не менш важливим видається простежити вертикальні та горизонтальні соціальні мобільності (П. Сорокін, Дж. Уррі), які здійснюють жінки в процесі своєї міграції.

Під час переміщень по світу значних змін зазнають соціальні ідентичності жінок. Під соціальною ідентичністю варто розуміти “рефлексивний проект” [229], динамічну “трансформацію” особистості індивіда, яка відбувається через конфлікт рефлексій, уявлень щодо свого “я” і “не-я”, і може виражатися через зміну життєвих пріоритетів, повсякденних практик, моделей взаємодій з іншими індивідами, поглядів на життя (повсякденних смислів), а також через наратив. Дотримуючись принципу перехресності, важливо вивчати водночас динаміку гендерної, професійної, національної/етнічної ідентичностей.

Міграційний досвід у глобальному світі стає саме тим соціальним досвідом, в якому трансформація ідентичностей відбувається особливо виразно, і часто “свобода вибору ідентичності зводиться до практики відмови від здійснення цього вибору, який зобов’язує” [52, с. 118] Міграція зумовлює зсув з фіксованої ідентичності до фрагментованості, множинності ідентичностей, коли “своєю” стає не одна мова, культура, країна, а кілька мов, країн, культур [113, с. 69].

Особливо актуально простежити зміни в соціальних ідентичностях того покоління жінок, які сформувалися і більшу частину свого життя прожили в СРСР (народилися у 1950–1960-і рр.). Власне його представниці складають основну вікову групу у мігрантській спільноті Італії [131, с. 32]. Т. Журженко вважає, що у частини людей після розпаду СРСР почала формуватися ідентичність спротиву (М.Кастельс) - передусім, у тих, хто наважився започаткувати бізнесові ініціативи, а також серед “човникових мігрантів” [87].

Застосування теорії транснаціоналізму та гендерного підходу дозволять простежити функціонування та зміни життєвих траєкторій під впливом міграційного досвіду, а також актуалізацію та практичні прояви (транс)національних ідентичностей і суб'єктностей українок в Італії. Актуалізація антропоцентричного виміру у розумінні міграції як соціального феномену розширить знання про досвіди українців, і передусім, українок, які вони здобувають у глобалізованому світі.

1.2.2 Джерела та методи дослідження

Оснoву джерельної бази дослідження становлять авторські польові матеріали, а саме – особисті інтерв'ю українськими мігрантками, записані як в Італії під час двох експедицій (Флоренція, Падуа, Венеція, Рим, липень 2012 р.; Флоренція, червень-липень 2013 р.), так і в Україні (Львів, Київ - липень-листопад 2014 р.). Їх доповнюють інші матеріали, зібрані під час експедицій та надані самими інформантками. Ці матеріали розкривають різні сторони повсякденного життя мігранток та українських громад в Італії. Серед них - фотографії, листи, програми та сценарії культурних подій, зразки української преси, видання поетичної та прозової творчості мігранток, відеозаписи творчих вечорів і концертів тощо.

Важливою складовою дисертаційного дослідження стали також авторські інтерв'ю з експертами - італійськими та українськими фахівцями у справах міграції (громадськими діячами, вченими, священиками і черницями УГКЦ, журналістами, працівниками харитативних організацій, представниками недержавних інституцій, банківської системи обох країн), записані авторкою в Італії та в Україні у 2012–2014 рр..

Окрему групу джерел становлять матеріали першого міграційного порталу “Навігатор” [352], створеного при Комісії УГКЦ у справах мігрантів. У період з квітня 2011 р. до грудня 2013 р. на порталі було реалізовано авторський проєкт “Жіночий простір”, в межах якого мігрантки мали можливість ділитися особистим досвідом міграції. В результаті було нагромаджено масив текстів (інтерв'ю з мігрантками, власні дописи мігранток у формі листів до редакції, прозові твори; відеоінтерв'ю з мігрантками за допомогою програми Скайп, частину з яких використано у цьому дослідженні. Додатковим джерелом про повсякденне життя мігранток стали їхні приватні сторінки у соціальній мережі Facebook, а також мігрантські спільноти у цій мережі. Йдеться насамперед про Facebook-

сторінки найбільших груп, в яких зареєстровано майже 14 тис. українців: “Українці Італії (об’єднуємось в єдину групу)” [373] та “Ucraina. Ucraini in Italia” [380], Асоціації українських жінок в Італії [323].

Для здійснення аналізу основних медійних репрезентацій жіночої міграції в українській пресі (а також в україномовних медіа Італії), було проаналізовано низку україномовних періодичних видань, які виходили в Україні та Італії, а також інтернет-порталів, що діють в обох країнах. Такий медіа-моніторинг відбувався у 2008–2014 рр. та охопив наступні ЗМІ:

- основні загальнонаціональні телевізійні канали “1+1”, UA Перший (раніше – Перший національний), “Інтер”, ICTV, СТБ.

- найбільш рейтингові загальнонаціональні інформаційні інтернет-портали: “Українська правда”. Уніан, Цензор.нет, Кореспондент. А також рейтингові регіональні інтернет-портали Західної України – регіону з найвищою часткою міграції населення [Лібанова 2009]: західноукраїнський портал Zik.ua, Агенція новин “Фіртка” в Івано-Франківську, Бізнес-портал Луцьк, портал новин “ОГО” у Рівному, інформаційний портал Тернополя, чернівецька незалежна інформаційна агенція “БукІнфо”, львівські сайти “Львівський портал”, Захід.net. Рейтинг порталів було взято за результатами найбільшого рейтингового порталу top.bigmir.net.

- інтернет-версії найбільших загальнонаціональних україномовних друкованих видань: газети “Дзеркало тижня”, “Сільські вісті”, “День.Kiev.Ua” та журналу “Український тиждень”; інтернет-версії “Львівська газета online”, “Львівська пошта”, “Експрес online”, “Високий замок online”. А також міграційний портал “Навігатор”.

Для з’ясування кількісних та якісних параметрів жіночої міграції з України загалом (та до Італії, зокрема), було використано статистичні щорічні дані і звіти центральних державних інституцій та недержавних організацій, а саме: Національного інституту статистики Італії (ISTAT), Державного комітету статистики України (Держкомстат), благодійних організацій “Карітас Італія”, “Карітас Україна”, інформаційні матеріали,

зібрані священиками УГКЦ, що працюють в Італії. Важливо зазначити, що інформація, отримана з офіційних статистичних установ Італії та України, фіксує лише тих мігранток, які легалізовані в країні призначення – Італії (ISTAT), та тих, які офіційно повідомили Міграційну службу України про свою міграцію (Держкомстат). Тому ці дані дають лише приблизне уявлення про масштаби жіночої міграції та її соціально-демографічні характеристики, і не відображає реальних параметрів міграційних потоків [73, с. 4]. Натомість, не врахованими залишаються мігрантки, чиє перебування в Італії не є задокументованим. Відтак, у роботі додатково використано експертні оцінки масштабів міграції українок, а також дані недержавних організацій, серед яких найповнішим джерелом є щорічний моніторинг “Dossier Statistico Immigrazione Caritas-Migrantes”, який здійснює “Карітас Італії” [23]. Таке поєднання дозволяє повніше враховувати у дослідженні усі міграційні потоки – як легальні, так і нелегальні, а також простежити різні міграційні стратегії та життєві траєкторії мігранток у залежності від їх правового статусу в Італії (наявності чи відсутності дозволу на проживання і працю).

Поза межами цього дослідження – в силу його дисциплінарної спрямованості та обмеженого обсягу – залишилися твори сучасної української художньої літератури (написані мігрантками та про мігранток): ці матеріали цілком заслуговують бути об’єктом спеціального окремого дослідження. Натомість в роботі використано висновки інших досліджень, де проаналізовано особливості конструювання образу мігранток у літературі та ЗМІ. Крім того, повноцінним джерелом для аналізу не став мігрантський фольклор, що твориться і функціонує безпосередньо у повсякденному житті сучасних мігранток через порівняно незначну кількість зафіксованих зразків таких фольклорних матеріалів.

Для відбору інформанток була застосована цілеорієнтована вибірка, яка використовується у якісних дослідженнях [101]. Цей метод полягає у відборі інформаційно насичених випадків для їх поглибленого вивчення. При цьому обсяг вибірки може бути різним в залежності від цілей конкретного

дослідження [198]. В рамках цієї роботи, рекрутування респонденток в Італії тривало до моменту інформаційного насичення (ефект плато). Тобто до того часу, коли отримувана під час інтерв'ю інформація не почала повторюватися, що відповідає загальному принципу формування вибірки в якісних дослідженнях [169]. Хоча результати якісного дослідження (на відміну від кількісного) не вважаються статистично репрезентативними для всієї сукупності українських мігранток в Італії, але дозволяють виявити, описати і проаналізувати основні тенденції, аспекти, риси, характеристики жіночої міграції в Італії, які найчастіше залишаються за полем зору дослідника при формалізованому анкетуванні чи інших методах кількісних досліджень.

Під час початкового етапу пошуку і рекрутування респонденток для інтерв'ю був застосований метод ланцюжкової реакції або снігового кому. Для цього насамперед слід було знайти “провідника у поле” - людину, яка користується авторитетом і довірою у середовищі мігранток і могла б представити дослідницю та допомогти налагодити контакт з потенційними інформантками. Таким “провідником” стали Олесь Городецький, лідер в середовищах мігрантів Риму, українець, дотичний до церковних кіл, а також Надія Семенген, активна парафіянка української спільноти УГКЦ у Флоренції. Після цього відбувся відбір респонденток через їхні соціальні мережі, з числа їхніх знайомих. Таким чином було відібрано первісну групу респонденток у середовищі тих мігранток з числа парафіянок українських греко-католицьких громад в Італії, які належали до асоціацій, громадських організацій, створених при УГКЦ.

Для розширення соціальної бази дослідження і охоплення інших груп українських мігранток в Італії, було застосовано також інші способи пошуку потенційних респонденток: міграційний портал “Навігатор”; соціальна мережа Facebook; контакти з професійними українсько-італійськими асоціаціями і спільнотами; випадкові знайомства з українськими мігрантками у громадських місцях та їхні особисті контакти.

Під час двох експедицій до Італії було записано 45 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з українськими мігрантками, віком від 22 до 64 років, різного регіонального походження, соціального статусу, освітнього рівня, сімейного стану, досвіду і тривалості міграції. Сім з цих цих інтерв'ю записано з дітьми мігранток - молодими жінками, віком від 21 до 28 років, які мігрували в Італію у дорослому віці. Крім того, в Україні було записано 10 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з українками і 5 - з українцями, які мали досвід міграції в Італії і повернулися в Україну, або курсують між Італією та Україну, будучи залученими у транснаціональну мобільність.

Загалом для цього дослідження було записано 55 інтерв'ю із мігрантками [1] та з 14 інтерв'ю з експертами [2]. Загальна тривалість всіх інтерв'ю з мігрантками - 82 год., експертних інтерв'ю – 28 год.

Для збору емпіричних матеріалів дослідження використані методи польового дослідження - глибинне напівструктуроване інтерв'ю – з мігрантками, напівструктуроване експертне інтерв'ю - з фахівцями у справах міграції, метод невиключеного спостереження, а також метод ведення щоденника упродовж всього періоду дослідження. Для аналізу текстових матеріалів (інтерв'ю) була застосована приземлена теорія А. Строса і Дж. Корбін [163]. Аналіз медійних публікацій, приватних листів, скайп-розмов відбувався із застосуванням елементів методу дискурс-аналізу та методу деконструкції. Дослідження було проведене із застосуванням принципу саморефлексійності впродовж всього періоду його тривання.

Глибинне напівструктуроване інтерв'ю передбачає наявність переліку тем і питань, що цікавлять дослідника, але слугує, швидше, загальним орієнтиром під час інтерв'ю [102]. Воно побудоване так, щоб максимально уможливити свободу конструювання наративу, дати можливість інформантці зосередитись на значущих для неї аспектах досвіду, зацентрувати на найбільш важливих - з точки зору самої оповідачки - життєвих етапах, подіях, оцінках, висновках. Наратив є головним способом, яким люди надають сенсу своєму досвідові та світові довкола них, посередником між

внутрішнім світом думок-відчуттів та зовнішнім світом спостережних дій і станів [264]. Відкрита форма інтерв'ю передбачає подвійну користь як для самої інформантки, так і для дослідників. Інформантка може заторкнути ті теми, напрямки, які не були передбачені дослідниками на момент підготовки дизайну дослідження, а, отже, наштовхнути їх на нову гіпотезу чи на переосмислення підходів у зборі інформації, методів дослідження. Також глибинне інтерв'ю дозволяє інтерв'юєру побачити ті теми, питання, мотивації, пояснення, які існують в життєвому досвіді мігрантки, присутні в її власній персональній реальності, але досі залишалися невидимими для вчених. Таким чином, застосування цього методу є дуже ефективним у вивченні соціальної реальності, особливо на мікро- (рівень індивідів) та мезорівнях (рівень соціальних спільнот та інститутів).

Використання методу глибинного інтерв'ю (у поєднанні з іншими дослідницькими методами) у цьому дослідженні дозволило простежити деякі особливості наративів пострадянського покоління жінок, які масово мігрували до Італії. Основна дослідницька увага була прикута до процесу суб'єктивації і змін ідентичностей українських жінок, які мають досвід роботи в Італії, проте завдання не вдалося реалізувати у прямий спосіб – через відкрите прохання до жінки розповісти про особистісні зміни, які вона досвідчила в часі міграції. Ключовою проблемою у вербалізації особистого досвіду серед жінок, віком після 45-ти років (а саме жінки цієї вікової категорії найбільше мігрували на початку 2000-их до Італії [131]), стала відсутність навиків розповіді про власний досвід подолання певних життєвих викликів або здобутків. Тому більшість інтерв'ю з жінками після віком понад 45 років було проаналізовано з урахуванням відсутності навиків мовлення про себе як культурної особливості пострадянського покоління жінок. Особлива увага була приділена невербальній складовій таких інтерв'ю. Фактором, який підвищував продуктивність інтерв'ю стала спільна стаття дослідниці та інформанток: в процесі інтерв'ю вони часто апелювали до мене, як до людини, яка мала з ними спільний жіночий досвід в Україні,

таким чином, їхні наративи розвивалися у атмосфері вищого рівня сповідальності та довіри. [106, с. 11-41].

Для аналізу того як образ української жіночої міграції конструюється у медіа (друковані газети, журнали, соціальні мережі, блоги) були застосовані елементи дискурс-аналізу [187]. Цей метод ґрунтується на розумінні процесу творення соціально продукуваних ідей і об'єктів, які складають соціальний світ, а його основною ціллю є вивчення того як мова конструює феномени, а не відображає чи розкриває їх [281]. Однією з ключових аспектів цієї методології є теза про те, що світ не може бути пізнаний незалежно від пізнання дискурсу [281]. Метод є релевантним для аналізу публічного дискурсу, і визначенні того, як саме через ЗМІ конструюються основні образи жінки-мігрантки та пов'язані з ним соціальні явища і інститути, і які смисли вкладаються у ці конструкти.

У науковій літературі існує велика кількість різних підходів, визначень дискурсів і дискурс-аналізу як дослідницької методології [221; 222; 303; 67]. Наприклад, Ян Паркер під дискурсом розумів взаємопов'язаний набір текстів, а також практик їх продукування, розподілу і реценції, що в сукупності формує об'єкти [273, с. 161]. Інший ключовий дослідник дискурс-аналізу, Норман Фейрклаф означував окремий дискурс як “мову, вживану в представленні певної соціальної практики з певного погляду” [221, с. 56], і власне таке розуміння дискурсу взято за основу у цьому дослідженні. Дослідники акцентують на тому, що зрозуміти соціальну реальність, і наш досвід у ній, неможливо без зрозуміння дискурсів, оскільки “мова і відзеркалює, і витворює ідентичності мовців, адресатів, стосунки між ними, особисті й колективні уявлення про світ” [67, с. 20]. Важливою тут є теза про те, що об'єкти, які витворюють соціальну реальність (в т. ч. й ідентичності та суб'єктності) формуються у дискурсі, а точніше - через конфлікт дискурсів [281].

На етапі польових досліджень було використано також метод невиключеного спостереження. На відміну від повноцінного включеного спостереження, він не передбачає тривалого і глибокого (на рівні особистої участі) занурення у повсякденне життя досліджуваної групи [92, с. 87], проте дозволяє досліднику зі сторони спостерігати за його природним плином. Під час польового етапу збору інформації була можливість спостерігати за діями і взаємодіями мігранток у приватному і публічному просторі, у повсякденних і святкових контекстах, на офіційних і неформальних заходах, у середовищі інших мігранток та серед італійців.

Окрім нотування згаданих спостережень, польовий щоденник слугував для запису дослідницьких рефлексій, які виникали внаслідок взаємодій з мігрантками. У щоденнику фіксувалася також поведінка мігранток під час інтерв'ю, їхня невербальна лексика під час розповіді, умови життя і праці, деякі форми дозвілля та громадської активності, тощо. Це дозволило зібрати більше, важливої для дослідження, інформації про повсякденне життя мігранток, їхні погляди, світогляд, систему цінностей, поведінкові норми та соціальні взаємодії. Ведення щоденника дозволило реалізувати такий принцип дослідницької праці як саморефлексивність. Він, зокрема, полягає у тому, що об'єкт і суб'єкт дослідження впливають одне на одного, і в процесі цих взаємовпливів продукують нове знання [101]. Під час аналізу цих записів артикульований мігрантками досвід було інтерпретовано як частину нашого спільного дослідницького процесу, в якому співрозмовниці постійно взаємодіють та впливають одна на одну, що позначається як на змісті розповіді, так і на подальшому аналізі та результатах дослідження.

Для інтерпретації емпіричних матеріалів було використано приземлену (обґрунтовану) теорію А.Строса і Дж. Корбін (англ. grounded theory), широко використовувану для якісної інтерпретації даних при аналізі особистих наративів у сучасних соціальних дослідженнях. Її підхід передбачає використання систематичного ряду процедур для розробки індуктивно виведеної обґрунтованої теорії деякого явища [163, с. 20]. Іншими словами,

за допомогою цього методу дослідники пробують виявити ті умови, які викликають конкретні дії/взаємодії щодо досліджуваного феномену [163, с. 207]. Побудова приземленої теорії полягає у кодуванні трьох різних типів: відкритому, осьовому, вибіркового [163, с. 50], які доволіно використовуються впродовж всього процесу аналізу, залежно від цілей дослідницького проекту. Процедура відкритого кодування починається із концептуалізації даних, тобто присвоєнню кожному випадку, ідеї або події - назви, чогось, що за ним стоїть або що являє феномен [214, с. 53], щоб однаковим феноменам дати однакові назви [163, с. 53]. Наступний крок - категоризація даних, тобто процес групування понять, які відносяться до однакових феноменів. Після цього починається процес розвитку категорій з точки зору їх властивостей (характеристик або атрибутів категорії) та вимірів (які показують місцезосташування властивості вздовж континууму) [163, с. 59]. Процедура осьового кодування дозволяє розвинути модель, яка включає каузальні, контекстуальні та проміжні умови, стратегії дії/взаємодії, наслідки. Модель парадигми є умовою насиченості теорії [163, с. 83]. В цій процедурі постійно відбувається рух між індуктивним та дедуктивним мисленням, дослідник рухається від емпіричних даних до концептів, відтак знову повернутися до тексту джерела, щоб відібрати нові дані, ґрунтуючись на удосконаленій теоретичній вибірці [214].

Таким чином, у роботі застосовано методи антропологічного дослідження – для збору та аналізу жіночих наративів. Впроваджена у роботі методологія дозволяє простежити основні тенденції у сучасній жіночій міграції та реалізувати завдання, поставлені у дисертації.

За останні тридцять років у світових дослідженнях міжнародної міграції відбулося кардинальне зміщення від об'єктивації жінок (як залежних осіб) до визнання їхньої суб'єктності і автономності у плануванні і здійсненні міграційного проекту. Вирішальну роль у цьому відіграв розвиток гендерних досліджень і поширення теорії транснаціоналізму, розробка сучасних підходів до розуміння етнічних та національних процесів у глобалізованому

світі. В українській міграціології жінки та їх особливий міграційний досвід потрапили в поле зору дослідників лише на межі XX–XXI ст. У вітчизняних студіях міграція розглядається дослідниками, здебільшого, як фізичне переміщення жінки до країни призначення і назад, основна увага приділяється вивченню змін у соціальних ролях мігранток (зокрема, сімейних), а саме явище жіночої міграції розглядається крізь призму демографічних або соціально-економічних категорій, зокрема - як “заробітчанство”. Огляд досліджень засвідчив брак досліджень міграційних процесів з перспективи мікропідходу, тобто з увагою до суб’єктності мігрантів та динаміки їхніх міграційних проектів. Малодослідженими залишаються також трансформації, спричинені міграціями, на мезорівні, зокрема, у гендерному порядку та в гендерних режимах суспільства походження.

РОЗДІЛ 2.

МАСОВА ЖІНОЧА МІГРАЦІЯ З УКРАЇНИ ЯК НОВЕ СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ЧИННИКИ, ХАРАКТЕРНІ РИСИ, СУСПІЛЬНІ ОЦІНКИ

2.1. Соціально-економічні фактори та політико-правові контексти української жіночої міграції

Українці активно залучені до міграційних переміщень упродовж останніх 300 років. Дослідники виокремлюють кілька міграційних хвиль. Вперше українці масово емігрували з політичних причин у 1709 р.: тоді прихильники гетьмана Івана Мазепи виїхали до Туреччини, Франції, Польщі після поразки під Полтавою [34]. З кінця XIX століття і до сьогодні вчені визначають чотири основні хвилі міграції українців до Канади, США, Австралії та країн Європи [48; 152; 86]. Малоземелля українських селян, спричинене соціальними, етнічними, економічними і політичними дискримінаціями українців в Австро-Угорській імперії, стало однією з основних причин першої хвилі масової міграції наприкінці XIX – початку XX ст. Близько півмільйона українців залишили свої домівки для пошуку кращого життя, переважно на теренах Північної та Південної Америки [152; 154; 60; 246; 184]. Друга хвиля відбулася у міжвоєнний період 1920–1939 рр., і була спричинена головно політичними факторами. Понад 170 тис. українців, які боролися проти радянського режиму, за незалежну Україну в 1917–рр., мігрували до Польщі, Чехословаччини, Австрії, Німеччини, Румунії, Болгарії, Франції, США і Канади [100]. Третя хвиля тривала з кінця Другої світової війни до 1954 р. також мала політичні причини. Мігрували передусім учасники національного підпілля, члени та провідники ОУН і УПА, які боролися проти радянської влади, переважно на території західних областей України. Понад 300 тис. українців виїхали до Франції, Великої Британії, Канади, США, Австралії і Бразилії [150; 320]. Жодне з існуючих

досліджень трьох міграційних хвиль не враховувало гендерної специфіки міграційних процесів з України: незважаючи на те, що національні інститути статистики деяких країн (наприклад, США та Канади) виділяли кількісну частку жінок-мігранток, українські вчені не досліджували спеціально жіночий та чоловічий міграційний досвід у цих переміщеннях.

Українська трудова міграція з незалежної української держави, подібно як і міграції з інших пострадянських країн, почалася у 1990-х рр. Після розпаду СРСР Україна стала на шлях ринкових перетворень та побудови демократичної держави. Проте ці процеси супроводжувалися гострою соціально-економічною кризою, яка охопила всі сфери життєдіяльності: у 1994–1999 рр. рівень ВВП знизився з 54,4 % до 40,7% [141, с. 358]. Стрімкий перехід від планової економіки до ринкових відносин негативно вплинув на якість життя і рівень зайнятості населення, уразивши особливо жінок. Якщо в СРСР було працевлаштовано майже 90% жінок працездатного віку [312, с. 213], то у 1999 р. в Україні лише 57.2% жінок та 67.9% чоловіків були економічно активними [141, с. 359]. Загалом, рівень зайнятості жінок стабільно знижувався, починаючи з 1995 р. і досяг 52% у 2000 р. (проти 61 % серед чоловіків) [312]. Станом на 1 січня 2000 року, серед офіційно зареєстрованих безробітних, абсолютну більшість (62.1%) становили жінки – 729,6 тис. осіб [312, с. 214]. Також середній рівень заробітної плати жінок був і залишається нижчим, ніж у чоловіків: в середньому на 27,6% станом на 1999 р. При цьому, освітній рівень жінок в Україні перевищував освітній рівень чоловіків [141; 202].

У 1998–1999 рр. 67% всіх працюючих на виробництві жінок, були “звільнені в зв’язку з організаційною реструктуризацією”, тобто зазнали скорочень [16; 97]. Наслідки соціально-економічної кризи були особливо відчутними для жінок малих міст і селищ міського типу з населенням до 50 тис. осіб, в яких, на початку 2000-х рр., проживало понад 11 млн. населення, з яких 6 млн. становили жінки. У сільській місцевості, станом на 2000 р., було зайнято лише 46,7% жінок, 40% з яких працювала у

сільському та лісовому господарствах. Внаслідок проблем у секторі тваринництва (скорочення поголів'я худоби) на початку 1990-х рр., було втрачено близько 500 тис. робочих жіночих місць [109, с. 142]. В цей період сталися серйозні трансформації у сфері послуг – одній з основних сфер жіночої зайнятості в Україні [141]: до 2000-х рр. у селах було закрито 30% дошкільних закладів, 16% – клубів і бібліотек, 42 % – закладів громадського харчування, 44 % – лікарень, 45 % – магазинів, 93% будинків побуту, що призвело до скорочення ще 200 тис. жіночих робочих місць [109, с. 142]. “Безпрецедентного рівня у порівнянні з іншими країнами колишнього СРСР” досяг рівень залучення українок до примусової праці, в тому числі і в секс-індустрію, в західноєвропейських країнах та країнах Близького Сходу [312, с. 215].

Усі ці складні соціально-економічні обставини призвели до того, що вже з початку 1990-х рр. українці почали шукати альтернативних способів заробітку та опановувати нові форми економічної активності. Саме масове зубожіння населення, як вважають дослідники, стало основною причиною розвитку та зростанням міграцій з України [141, с. 97]. Спочатку це були так звані “човникові” і короткотермінові (переважно кількомісячні) міграції до країн, які межують з Україною; пізніше – довготривалі виїзди, до країн Південної Європи (Італії, Португалії, Іспанії, Греції). Вибір цих країн був зумовлений принаймні двома чинниками: підвищенням попиту на оплачувану роботу у сфер домашніх послуг (спричинений особливостями функціонування системи соціального забезпечення відповідних країн) і географічною близькістю між Східною і Південною Європою [268, с. 4]. Саме міграції стали новою альтернативною зайнятістю для сотень тисяч жінок, які опинилися без роботи та засобів для існування, та змушені були перебрати на себе відповідальність за утримання родин [119].

Розпад СРСР спричинив не лише економічні перетворення в колишніх республіках, що входили до його складу [233; 218], але і зміни в соціальній реальності, повсякденні, колективних і персональних ідентичностях

мільйонів чоловіків та жінок. Соціальна реальність СРСР характеризувалася чіткою структурованістю правил і обов'язків, ціннісної ієрархії, в якій колективне переважало над індивідуальним, а обов'язок перед іншими - над індивідуальною ініціативою і потребами окремої особи. Радянська людина з її колективістською та патерналістською свідомістю була практично за межами ситуації вибору й можливостей автономного конструювання власної життєвої траєкторії. Наперед задані соціальні самоідентифікації були частиною проекту радянського виховання, реалізованого щодо кожної людини впродовж її життя [198, с. 194]. Все це слугувало реалізації ідеологічних цілей радянської влади упродовж кількох десятиліть. Тому прив'язаність до одного і того ж місця роботи, нерелексивність щодо власного впливу на свій життєвий проект, низький рівень індивідуалізму були притаманні багатьом людям, які сформувалися та більшу частину свого життя прожили в СРСР.

Із розпадом СРСР і проголошенням незалежності України, відбулася активізація риторики відродження зруйнованих радянською владою традицій, в тому числі й у царині гендерних відносин і сімейних стосунків. На тлі національного відродження відбулася “ревіталізація давніх національних міфів, спроби вибудувати через них національну ідею” [288, с. 130]. Властивий національному історичному наративу матріархатний міф, втілений в образі Бергині, став інструментом реставрації патріархатної гендерної ідеології, в межах якої “справжній чоловік” мав бути захисником вітчизни та годувальником родини, а “справжня жінка” – зразковою матір'ю, дружиною і господинею дому. Політики заговорили про необхідність “повернення” жінок у родину, де їм належало виконувати роль “берегині” домашнього вогнища, задля фізичного і духовного відродження нації [108]. Подібні тенденції були характерні не лише для України, але і більшості пострадянських країн [321]. Проте ідеалізований образ жінки-Бергині гостро дисонував з тією соціальною реальністю, в якій опинилися жінки на початку 1990-х рр. Навіть ті з них, які справді хотіли б втілити його на

практиці, не мали фінансової можливості “повернутися” у родину і опікуватися домом та дітьми. Соціально-економічні умови того часу змушували до пошуку нових форм зайнятості та стратегій забезпечення своїх родин.

Після розпаду СРСР радянські гендерні ідеології продовжували визначати трудові орієнтації чоловіків та жінок, їхню поведінку в сфері зайнятості в умовах реформ [202, с. 64]. На економічну активність і рівень заробітків чоловіків ця криза також вплинула дуже сильно. В умовах економічного спаду і динамічного безробіття, чоловіки намагалися якнайдовше зберегти свою професійну приналежність, прагнучи за всяку ціну втримати свій соціальний (професійний) статусу, навіть всупереч інтересів забезпечення родини. Натомість жінки, після втрати стабільної роботи або постійного джерела доходів, демонстрували вищу готовність братися за будь-яку роботу, погоджуючись на зниження свого статусу чи гірші умови праці. Готовність жінок до низхідної мобільності пояснювалася також і тим, що вони, здебільшого, “самі негативно сприймали власні шанси на ринку праці, і часто вважали свій другорядний статус як щось самоочевидне” [202, с. 67].

Ці особливості гендерної ідеології та гендерного укладу частково пояснюють особливості формування векторів основних міграційних потоків з пострадянської України. За статистикою, жінки суттєво переважають над чоловіками в Італії та Греції, де існує високий попит у сфері домашніх послуг (зокрема, догляд за літніми людьми та дітьми), оскільки система соціальної підтримки та соціальна політика цих країн не передбачає таких послуг. Відтак цю нішу заповнюють мігрантки зі Східної Європи, Філіппін, країн Африки. Тут жінки виконують роботу, яка була для них звичною і знайомою в Україні, до початку міграційних проектів, і щодо якої вони не мали психологічних упереджень. Потреба забезпечення своїх родин для багатьох жінок стала більш пріоритетною, ніж збереження соціального статусу чи кваліфікації. Значна частка українок працює також у Польщі,

Чехії, Португалії, Іспанії, де є високий попит на ринку послуг [6]. Натомість чоловіки активніше мігрували до Росії, Чехії, Польщі - у сферу будівництва, транспорту, тобто у ті сфери, в яких вони активно працювали в Україні [7].

Сьогодні Україна є найбільшою країною Європи і 29-ю країною світу [32]. Деякі іноземні експерти, беручи за основу кількість перетинів кордону, вважають, що Україна з Росією творить другий міграційний коридор світу після коридору США-Мексика [30]. Проте таке твердження потребує ретельної верифікації, оскільки, з огляду на міграційну політику обох країн (спрощений режим перетину кордону, малий прикордонний рух тощо), кількість перетинів кордону не може віддзеркалювати реальний масштаб і динаміку цих міграційних процесів [2, арк. 13].

Кількісні оцінки четвертої хвилі міграції є дуже різними. По-перше, це спричинено тим, що дані Державного комітету статистики не відображають реальної міграційної динаміки. У звітах Комітету відсутня навіть категорія “трудова мігрант”, а є лише категорії “туристи” і “бізнесмени”. Наприкінці 2010-х рр., за даними Держкомстату, 80,4 тис. громадян України працювали за межами країни [134], тоді як експерти вважають, що масштаби трудової міграції є у 15-20 разів більшими [6]. Загальна кількість мігрантів з України після 1990 р. оцінюється експертами Міжнародної організації міграції (далі – МОМ) у 6,5 млн. осіб [30]. Громадяни України виїжджали головним чином до Російської Федерації, Польщі, США, Казахстану, Ізраїлю [30, с. 3].

В оцінці потоків саме трудової міграції у вітчизняній міграціології найчастіше використовуються результати загальнонаціональних обстежень, проведених фахівцями Інституту демографії ім. Птухи, під керівництвом Е.Лібанової [6], [7]. А також висновки комплексного дослідження трудової міграції українців у семи країнах ЄС та в РФ, здійсненого МБФ “Карітас Україна” спільно з Інститутом народознавства НАН України, під керівництвом І.Маркова [131]. Перше обстеження “Зовнішня трудова міграція українського населення” охопило 22 тис. українських домогосподарств, і було проведене з 1 січня 2005 р. до 1 червня 2008 р. [7]. Друге було

скероване на вивчення міграційної динаміки різних регіонів України і соціально-демографічних характеристик мігрантів. У його рамках методом анкетування було опитано 45,5 тис. людей, віком 15–70 років з 23,5 тис. українських домогосподарств. Дослідження проводилося з 1 січня 2010 р. до 17 червня 2012 р. [6]. За його результатами, у період 2005–2008 рр., близько 1,5 мільйони українців здійснили принаймні один перетин кордону з метою трудової міграції [7], і ще 1,2 мільйони - у період 2010–2012 рр [6]. Проте ці дані не враховують тих мігрантів, які залишили Україну в період 1991–2005 рр. та 2008–2010 рр.

Дані інших досліджень різняться: одні вказують, що загалом у 2008–2009 рр. в країнах ЄС та РФ працювали 4,5 мільйона українців [131]; інші називають цифри близько 2–3 млн. осіб протягом того самого періоду [11]. Таким чином, щодо оцінки кількості трудових мігрантів серед експертів існують певні розбіжності, проте, відносно консенсусною є цифра у 4–5 млн. українців, які з початку 1990-их років мали досвід трудової міграції [7], [11], [131]. Основними країнами призначення трудових мігрантів, станом на 2010–2012 рр., були Російська Федерація (43.2%), Польща (14.3%), Італія (13.2%), Чехія (12.9%), Іспанія (4.5%) [6].

Незважаючи на те, що Україна є значним донором міграційних потоків у світових міграційних рухах і посідає четверте місце у світі за кількістю емігрантів [30], міграційна політика держави є непослідовною, непродуманою та неефективною. Це унеможливлює використання міграційного потенціалу для розвитку країни (на відміну від інших країн, що є донорами міграційних потоків, як от, до прикладу, Філіппіни [285] чи Індія [252]. У законодавстві України відсутнє навіть визначення поняття трудової міграції (як і міграції загалом). Досі не ухвалено жодного закону, який би врегульовував правовий статус цієї соціальної групи українських громадян, хоча перші спроби його створення датовані ще 1999 р. [12]. Державна статистика навіть приблизно не відображає обсягу та напрямків основних потоків трудових мігрантів. Не існує також єдиного державного органу, який

би відповідав саме за координацію питань трудової міграції [215; 216]. Створення Державної міграційної служби у 2009 р. і написання Концепції міграційної політики у 2011 р. були неефективними урядовими ініціативами [348].

В українському законодавстві немає також жодного розрізнення у підходах до жінок-мігранток і чоловіків-мігрантів, попри те, що українська жіноча і чоловіча міграції є різними, - як за способами міграції, вибором країни, терміном перебування у країні призначення, типом зайнятості, сферами працевлаштування, - так і за культурними й соціальними наслідками - впливами на родину, залишену в Україні, формами здійснення транснаціональної опіки, залученням мігрантів у громадсько-політичну активність в країнах призначення тощо.

Упродовж всього періоду незалежності України, політичній дискусії про міграцію бракує фаховості та розуміння глибинних механізмів й наслідків міграційних процесів. Свої публічні виступи політики вибудовують на емоційних суб'єктивних оцінках, переважно без ґрунтового опрацювання експертних пропозицій. До прикладу, у 2003 р., Уповноважена з прав людини у Верховній Раді Ніна Карпачова, під час доповіді у Верховній Раді, заявила, що за кордоном, ймовірно, перебуває від 2 до 7 млн. українців [119]. Ця, нічим не обґрунтована оцінка, була розтиражована у ЗМІ і дослідженнях, на неї часто покликалися при “підрахунку” кількості потенційних т.зв. “соціальних сиріт”. Іншим прикладом можуть бути останні Парламентські слухання з питань міграції, що відбулися у липні 2013 року, на яких політики озвучували застарілі дані і вдавалися до суто формальних декларацій, не пропонуючи жодного реального плану дій [17]. При цьому, через слабкість громадського руху у сфері міграції, донедавна саме політики залишалися основними агентами впливу на суспільний дискурс про міграцію. Прикметно, що час від часу українські політики та посадовці висловлюють пропозиції щодо запровадження оподаткування доходів мігрантів [324]; інколи лунають заяви

про потребу забезпечення прав мігрантів на державному рівні [17]. Проте, зазвичай, ці декларації мають популістський характер і з'являються у контексті передвиборних кампаній.

Єдиний законопроект про “Зовнішню трудову міграцію” був підготовлений у 2011 р., за ініціативи мігрантських спільнот за кордоном та Комісії УГКЦ у справах мігрантів. До підготовки документу були також залучені експерти у справах міграції - аналітики та юристи. Законопроект вперше містив визначення “трудового мігранта”, “зовнішньої трудової міграції”, “членів родини трудового мігранта”, “країни походження”, “країни призначення”, “реінтеграції”, а також дефініцію “тимчасової міграції” з юридичної точки зору. В законопроекті були прописані положення про державні соціальні гарантії трудовим мігрантам (зокрема, пенсія) [15]. Документ передбачав розроблення процедури визнання українських кваліфікаційних дипломів урядами інших країн; гарантував здійснення виборчих прав всім українським мігрантам, які перебувають за кордоном. Упродовж 2012–2013 рр., на різних урядових рівнях, зокрема, і при Міністерстві соціальної політики України, тривали обговорення цього документу, за участі політиків та експертів у справах міграції. Його основні положення також дискутувалися у загальнонаціональній пресі [361; 365]. Проте, до сьогодні закон не схвалений, починаючи з літа 2014 р. його політичні обговорення було призупинено. І лише у липні 2015 року цей законопроект було подано на розгляд до Верховної ради України.

На міжнародному рівні також практично відсутні адекватні та дієві механізми забезпечення прав мігрантів. Сьогодні укладено 13 двосторонніх угод між Україною та іншими країнами щодо врегулювання правового статусу українських мігрантів, проте частина з них (зокрема, з Італією) досі не ратифікована, а отже нечинна. Відтак українки в Італії не можуть розраховувати на ширші можливості легального працевлаштування (до прикладу, ратифікація угоди зумовила б збільшення квот – урядових запрошень для мігрантів з України у конкретних економічних сферах) [70],

а також гарантувала б захист їхніх прав в Італії, можливості соціального забезпечення). Через те, що угода залишається не ратифікованою упродовж останніх 15 років, італійська квота для українців є в незрівнянно нижчою, ніж реальна потреба італійської держави в мігрантах з України [2, арк. 5]. Експерти неодноразово наголошували, що присутність українок в сфері домашніх послуг є принциповою для ефективного функціонування системи соціального забезпечення Італії [70; 131].

Мігранти послуговуються ресурсами неформальних соціальних мереж, переважно не отримуючи від української держави навіть мінімальної гарантії своїх прав. Жодних урядових програм в Україні для реінтеграції повертанців (мігрантів, які тимчасово або назавжди повернулися в Україну) не існує. Цю лаку частково заповнюють проекти ЄС, скеровані на врегулювання міграційної політики в країнах Східної Європи. В останні роки реалізовано декілька таких європейських ініціатив.

Зокрема, програму ERSO, започатковану у 2008 р. при благодійному фонді “Карітас України” [378]. Ініціатива була спрямована на соціальну, інформаційну, психологічну, правову і економічну допомогу українцям, які планують повернутися із країн ЄС на батьківщину, але не мають для цього достатнього психологічного або фінансового ресурсу. Потенційні повертанці отримували необхідний пакет послуг, ще перебуваючи у країні призначення. Цією програмою скористалося менше двох сотень українців. Іншою ініціативою з боку Німеччини був проект “Сатурн”, реалізований одеською організацією AWO Heimatgarten” [379]. Через нього 200 українців, віком від 29 до 89 років, отримали допомогу у 450 євро для полегшення їхньої реінтеграції в українське суспільство; ще 72-м мігрантам було надано стартовий капітал, у розмірі від 100 до 3000 євро, для започаткування власного бізнесу в Україні. У 2011–2013 рр. фонд “Карітас України” реалізував проект STAVR для реінтеграції українців, які мали намір повернутися з Бельгії. Сорок мігрантів та членів їхніх родин (в тому числі 13 дітей) отримали соціальну та юридичну допомогу, бізнес-консультації для

започаткування малих підприємницьких ініціатив в Україні. У 2008 р. у Львові, за підтримки італійського центру “Солітере”, був створений центр “Запорука”. Одним із головних напрямків його діяльності є підтримка мігрантських родин, надання психологічної та правової допомоги родичам мігрантів, проведення бізнес-консультацій для українців, які повернулися після досвіду міграції, в Україну [333]. Та ці європейські ініціативи охоплюють лише незначну частку українських мігрантів. Посутні зміни у ситуації могли би відбутися за умови розробки та втілення ефективної міграційної політики, і це залишається одним із найактуальніших викликів в сучасній українській політиці.

Таким чином, автономні виїзди за кордон стали новою альтернативою соціальної зайнятості для сотень тисяч українок, в умовах соціально-економічної кризи 1990-их років. Сьогодні в країнах ЄС та РФ працює близько 4–5 млн. українців, з яких принаймні 30% становлять жінки. Через відсутність ефективної міграційної політики в Україні більшість мігрантів перебувають в країнах призначення в ситуації низької правової та соціальної захищеності.

2.2 Основні етапи міграційних проектів та роль у них соціальних мереж

За умови відсутності чи недієвості державних механізмів регулювання міграційних процесів, ключову роль у перебігу четвертої хвилі української міграції виконують соціальні мережі, впливаючи на масштаби, вектори, способи переміщень українців. У теорії транснаціоналізму соціальні мережі розглядаються як сукупність позаінституційних зв'язків між мігрантами, які функціонують над географічними кордонами і виконують компенсаторні (щодо державних) функції працевлаштування, соціальної, правової, психологічної допомоги людям з потенційним або фактичним мігрантським досвідом [224, с. 190].

У випадку української міграції, до цієї дефініції соціальних мереж варто також додати зв'язки сучасних мігрантів з представниками класичної української діаспори в Аргентині, Бразилії, Канаді, США [152]. Окрім того врахувати також й інституційні зв'язки. Відтак українські соціальні мережі умовно можна поділити на неформальні (створені через особисті зв'язки між людьми, часто між собою навіть незнайомими; ключову роль тут відіграє посередник - спільний знайомий), напівформальні (за участі представників офіційних державних структур), інституційно-оформлені (коли мережа створюється тільки через інституційні зв'язки). А тому вони можуть дублювати, доповнювати чи замінювати повністю функції певних державних органів.

Дослідники також вживають термін соціальні мережі на позначення “середовища співробітників посольства, вербувальників, українських товариств, соціальних працівників, профспілок, церков, релігійних та НГО, друзів і родичів” [306, с. 23]. Функціонування соціальних українсько-італійських транснаціональних мереж відбувається практично поза зоною

контролю і впливу української та італійської держав, незалежно від політичних режимів обох країн [86; 21].

Знаково, що соціальні мережі мігрантів ефективно функціонують передусім у сфері пошуку роботи в країні призначення. Основна частка українських мігранток (77.3%) знайшла роботу в Італії з допомогою друзів, родичів, знайомих, тобто через власні соціальні мережі [6], і лише 9.6% скористалися послугами приватних агентств. Проте, в Італії, частка тих, хто знайшов роботу через агенції з працевлаштування в Італії значно вища - 18% українців [6]. Мережі мають також інтеграційний ресурс: до прикладу, вони можуть забезпечувати соціальну, моральну підтримку співвітчизників в новій країні.

В кожному міграційному проекті українських мігранток в Італії можна спостерегти принаймні п'ять етапів: перші три з них реалізуються жінкою до моменту легалізації, у випадку такої міграції, яка не спричинює девіантних наслідків на здоров'я і життя жінки.

- 1) передміграційний – від моменту прийняття рішення про міграцію до фактичного перетину кордону;
- 2) здійснення виїзду в Італію: перетин кордону;
- 3) етап первинної адаптації (перші 2–4 роки): від моменту міграції до моменту легалізації.
- 4) етап після отримання тимчасової легалізації;
- 5) повернення в Україну або активна інтеграція в суспільство призначення.

Передміграційний етап (виготовлення закордонного паспорту, оформлення шенгенської візи, пошук роботи, житла, рідше – вивчення мови й ознайомлення з італійським трудовим законодавством) та етап фактичної міграції (перетин кордону) відбуваються через транснаціональні бізнес-мережі (напів)кримінального характеру. Ці мережі варто розглядати окремо від мігрантських соціальних мереж. Вони функціонують у форматі невеликих фірм або агенцій (в т. ч. і туристичних), які пропонують свої

послуги у виготовленні документів та працевлаштуванні в країні призначення. Саме через них відбувалися перші виїзди десятків тисяч українців та українок до Італії на межі 1990-их–2000-их рр., в умовах загрози життю і здоров'ю. За даними досліджень, щонайменше 22.1% таких фірм використовували шахрайські схеми і не виконували своїх зобов'язань [6]. Через ці мережі також відбувається примусова міграція – злочинна торгівля людьми, в т.ч. з метою сексуальної експлуатації [6].

Типовий сценарій виїзду в Італію, на початку 2000-их, складався з таких основних етапів: прийнявши рішення про міграцію, жінка зверталася до посередників, чиї контакти отримувала від друзів, сусідів, які вже мали родичів-мігрантів. За визначену оплату (на той час – від 800 до 2000 доларів), посередники виробляли документи для виїзду (переважно з туристичною візою на кілька днів), а також обіцяли допомогти у працевлаштуванні. Про дату від'їзду майбутнім мігранткам, як правило, посередники повідомляли за кілька днів (у кращому випадку – тижнів). Такі (напів)кримінальні мережі найактивніше працювали і працюють до моменту, поки мігрантка не опинилася у країні призначення.

На третьому етапі – первинної адаптації – важливу роль починають відігравати інституційно-оформлені соціальні мережі, основними агентами яких є італійські благодійні організації та українські церковні парафії. А також - мережі, які формують співвітчизники мігрантки, що допомагають у пошуку роботи і житла, досить часто – за оплату [18]. Жінки ще не можуть вільно інтегруватися у соціокультурний простір Італії, через відсутність документів, але багато з них уже починає робити перші спроби такої інтеграції, щоправда лише у середовищі співвітчизників. Оскільки це час до легалізації – юридичної процедури з врегулювання правового статусу мігрантки, яка полягає в отриманні офіційного дозволу на проживання й працю на території Італії [130, с. 60], то немало мігранток в цей час можуть добровільно або через депортацію повернутися в Україну (під депортацією тут варто розуміти процедуру примусового висилання особи за межі

держави через порушення нею законодавства країни призначення [130, с. 62]). Проте, за деякий час, вони виробляють новий закордонний паспорт і знову виїжджають в Італію.

Четвертий етап – період у правовому статусі іммігрантки в Італії, що передбачає розвиток нових форм взаємодії мігрантки з італійським та українським суспільствами. Це може бути отримання освіти (вищої або закінчення спеціальних курсів), створення власного бізнесу, пошук нових моделей зайнятості. На цьому етапі міграційного проекту мігрантки можуть самостійно формувати свої мережі (не обов'язково із врахуванням етнічного фактору), або розширюють існуючі соціальні мережі, через включення представників інших мігрантських спільнот та італійців. Соціальні мережі слугують інтеграції мігранток (особливо тих, які націлені на пролонговану міграцію), розширенні їхніх соціальних (зокрема, професійних) можливостей.

І, нарешті, на п'ятому етапі мігрантки переважно визначаються з подальшою динамікою свого міграційного проекту, продовжуючи працювати в Італії, або ж повертаються в Україну. Проте часто ті, хто повернулися, знову за деякий час виїжджають до Італії або в іншу країну ЄС. Останні два періоди характеризуються найбільш інтенсивними моральними викликами і розвитком суб'єктності мігранток.

Таким чином, четверта хвиля міграції до країн ЄС та РФ відбувається передусім через новий неформальний соціальний інститут – соціальні мережі, які частково компенсують відсутність державних механізмів підтримки мігрантів та ефективної міграційної політики. Кожен міграційний проект українок до Італії містить щонайменше п'ять етапів, які завершуються інтеграцією в італійський соціокультурний простір або поверненням в Україну, найчастіше – неостаточним.

2.3 Становлення та особливості української жіночої спільноти в Італії у 1990–2000-х рр.

Четвертій хвилі міграції притаманна низка особливостей, що дозволяє характеризувати її як новий соціальний феномен [131; 145]. Одним із таких ключових аспектів є стрімке зростання автономних жіночих міграцій. Ця соціально-демографічна зміна очевидна, навіть незважаючи на відсутність адекватної загальнонаціональної міграційної статистики, в т.ч. і за гендерним складом. Типологічно, четверта хвиля міграції відрізняється від попередніх хвиль різними векторами міграційних потоків чоловіків і жінок. З кінця 1990-х рр. чоловіки почали мігрувати до Росії і, значно рідше, до скандинавських країн на нафтові розробки та у мореплавство, а жінки до країн Південно-Західної та Центральної Європи, а також почасти до північної Європи - Великої Британії, скандинавських країн [134; 131]. Найбільший потік жіночої міграції на початку 2000-х рр. спостерігався до Італії, Греції, Іспанії [131; 316].

Довготривала жіноча міграція до Південної Європи починається з так званої “човникової міграції”, у якій переважають жінки. До човникових міграцій вдалися передусім колишні працівниці великих підприємств (які втратили доходи через закриття, скорочення чи затримки виплат заробітної плати), працівниці бюджетної сфери (через затримки зарплати та знецінення коштів через інфляцію), а також мешканки села, де доходи засадничо були низькими [87].

Приблизну кількісну оцінку української жіночої міграції знаходимо у загальнонаціональних обстеженнях домогосподарств, здійснених під керівництвом Елли Лібанової [6; 7]. Дослідниця вважає, що кількість українських мігранток зросла майже на 10% протягом 2000–2013 рр., і сьогодні щонайменше 405 тис. жінок мали або мають міграційний досвід (тобто щонайменше один перетин кордону з метою працевлаштування і

заробітків, у період 2010–2012 рр. [6]. Однак ця цифра не відображає реального масштабу явища, оскільки дані не враховують майже 15 років динаміки української міграції.

Власне у час 2010–2012 рр., серед довготермінових мігрантів (тих, які працюють за кордоном понад 12 місяців) жінок було майже утричі більше, ніж чоловіків [6]. Незважаючи на те, що за даними останнього загальнонаціонального обстеження, заробіток чоловіків був вищим за заробіток жінок (996 та 813 доларів США відповідно), жінки здійснюють грошові перекази у свої родини на 7,8% більші ніж мігранти-чоловіки [6, 60]. З цього випливає, що жінки-мігрантки є більше пов'язані зі своєю родиною, а також здійснюють вагомий фінансовий вплив на свої родини.

Італія є другою найважливішою країною призначення серед країн ЄС для українських мігрантів після Польщі. А у перспективі довготривалої міграції, – країною, до якої йдуть найбільші міграційні потоки з України [6]. Близько 13% всіх українських мігрантів, які мали міграційний досвід у період 2010-2012 рр. були саме в Італії [6]. Серед мешканців Західної України, які виїхали до країн ЄС у період 2010–2012 рр., 19% попрямували саме до цієї країни [7].

За даними Карітасу Італії, 223 782 українських трудових мігрантів, 80% з яких є жінками, проживали та працювали у цій країні в 2014 р. [28]. Ця цифра враховує тільки тих мігрантів, які мали офіційний дозвіл італійського уряду на роботу та проживання в країні. Таким чином, українці становлять другу найбільшу іммігрантську спільноту з-поза меж ЄС (після албанців, яких налічується майже удвічі більше) [28]. Українська спільнота в Італії сьогодні посідає перше місце за кількістю жінок-мігранток, серед 20 найбільш чисельних національних мігрантських спільнот Італії [28]. Таке лідерство українки утримують, незважаючи на те, що в Італії вже у третьому поколінні проживають представники філіппінської діаспори, а також різних діаспор з країн Африки, яким притаманний високий рівень жіночої міграції [28].

Масштаби українського міграційного потоку до Італії змінювалися дуже стрімко на початку 2000-х рр., проте українська мігрантська спільнота залишалася у нелегальному секторі, відтак українські мігранти не фігурували в статистичних державних звітах Італії. Ситуація змінилася після того як правоцентристська політична сила Італії прийняла пакет імміграційних законів (відомих як “закони Боссі–Фіні”) у 2002 р. [70]. За новим законодавством були розроблені положення щодо отримання дозволів на працю, возз’єднання родини, окреслено процедуру складання апеляції щодо відмови на в’їзд в Італію [70, с. 52-53]. Принциповим нововведенням стало запровадження квот для іммігрантів, які можуть працевлаштуватися на території Італії, щоправда вплив цього нововведення на імміграційні потоки був незначним: до країни упродовж останнього десятиліття в’їжджає у десятки разів більше мігрантів різних національностей (в т.ч. і українців), ніж це передбачено у квотах італійського уряду [2, арк. 10].

Натомість ця міграційна реформа мала революційне значення для українських мігрантів: майже 100 тис. українців, які жили і працювали нелегально, отримали офіційний дозвіл на проживання і працю в Італії [28]. У результаті, число легалізованих українців зросло з 14 035 осіб (0,9% від усіх іммігрантів, які проживали в той час в Італії) до 112 802 осіб (5,1% від усіх іммігрантів). Як наслідок, українська мігрантська спільнота піднялася з 27-го місця на 4-те у списку найчисельніших іммігрантських спільнот в Італії [70]. У 2008 р. в Італії офіційно працювали вже 153 998 осіб. Українці посіли перше місце (22,6% усіх іммігрантів) серед всіх етнічних груп в провінції Кампанія (з найвищою концентрацією у Неаполі) [28].

Після законів Боссі–Фіні в Італії відбулося ще кілька хвиль легалізацій через так звані “декрети флуссі”, які передбачали процедуру врегулювання юридичного статусу іноземних працівників з-поза меж ЄС (в т.ч. і українців) [70]. Такі легалізації відбулися у 2007, 2010 і 2012 рр. [2, арк. 6]. Отримати дозвіл на проживання і роботу в Італію могла лише невелика частина українських мігрантів: до прикладу, у 2010 р., урядом Італії, через квотну

систему, було визначено 1,8 тис. запрошень для українських працівників, тоді як заявок на легалізацію подали 17 424 українці [70]. Проте, частка українських мігрантів із врегульованим статусом стабільно зростає упродовж останніх десятиліття: вже у 2007 р. в країні працювало 57% українських мігрантів із врегульованим статусом [26], а у період 2008-2012 рр., кількість мігрантів, які мають дозвіл на роботу і життя в Італії зросла з 32% до 54,5%. [27]. В липні 2012 р., за підсумками останньої хвилі легалізації, ще 13 148 українських мігранти врегулювали свій міграційний статус в Італії [32].

За соціальними характеристиками, станом на 2008 р., найбільш чисельною віковою групою серед українок Італії були жінки віком 41–60 років [131]. За даними Карітасу Італії, українки та молдаванки є найстаршими серед усіх іммігранток Італії. Середній вік українок – 41,8 років (молдаванок - 38 років, тоді як наймолодшими є мігрантки з Африки та Азії, середній вік яких 26 років) [28].

Рівень освіти українок в Італії є досить високим: 14,9% осіб мають повну вищу освіту, ще 28,7% – диплом бакалавра. Тільки 2,4% жінок мають базову або початкову неповну середню шкільну освіту [6, с. 34]. Перед міграцією, 34,7% мігранток працювали у сфері обслуговування, зокрема, у торгівлі [7].

На початку 2000-х рр. основні фінансові витрати українок з досвідом роботи в Італії йшли на потреби родини: 72,0% жінок висилали гроші на придбання продуктів, одягу, оплату послуг в Україні, 39,3%, – на купівлю автомобіля, пральної машини, холодильника, 12,4% – на оплату навчання членів родини (головно, дітей) [7]. Близько 88% тих, хто працював у цей період в Італії, залишили вдома дітей (з яких 52% були віком до 16 років, 41,2% – 17-22 роки, 30,1% – 23-28 років і 9% мали більше, ніж 29 років). Майже 28 % респондентів мали одну дитину, 54,7% – двох, 8,41% – трьох і більше [122]. При цьому 32,4% дітей були залишені з батьком, 21,9% – з бабусею і дідусем, 45% – з іншими близькими родичами, 5,4% – з далекими

родичами або сторонніми особами [196]. Впродовж останніх років помітна нова тенденція: українські мігранти у країнах ЄС щораз частіше забирають своїх дітей (в тому числі й повнолітніх) до себе, у країну проживання, де забезпечують їм здобуття освіти (середньої та вищої), проживання, і можливості для особистісного розвитку [11].

Нині українська міграція до Італії не зменшується, хоча немає підстав також говорити і про її збільшення [2, арк. 20]. Дослідники вказують, що понад 80% українок працює в Італії у секторі домашніх послуг (як няні, доглядальниці, медсестри, компаньйонки, прибиральниці) [7; 131]. Невелика кількість (близько 4%) українців працює у сільському господарстві і будівництві [70, с. 113], а також у ресторанному бізнесі [195]. До сьогодні не існувало досліджень, які б показували інші моделі зайнятості українок, наприклад, у сфері кваліфікованої професійної праці. Окремі дослідники вказують частку українців, які працюють у висококваліфікованих сферах на рівні 0,3% [131], проте спеціальних масштабних досліджень цього сектору не проводили ані італійські, ні українські вчені.

Таким чином, жіноча міграція є динамічним соціальним процесом, який швидко змінюється. До Італії виїхали мігрантки з вищим рівнем освіти, ніж загалом – по Україні. Українські мігрантки є настарішими в Італії з поміж усіх жіночих іммігранток, які працюють в цій країні. Основна кількість заробітків на початку міграції витрачається жінками на забезпечення первинних потреб у житлі та їжі їхніх дітей, батьків та родичів, залишених в Україні.

2.4 Образ мігрантки в українських ЗМІ та суспільній свідомості

Засоби масової інформації мають потужний вплив на формування громадської думки та оцінок щодо певних суспільних процесів та явищ, тому аналіз образу жінки-мігрантки, який формують і тиражують сучасні українські ЗМІ, особливо важливий. За соціологічними опитуваннями, засоби масової інформації перебувають на четвертому місці в рейтингу довіри мешканців України (після Церкви, волонтерського руху і армії) [20]. При цьому 87% українців у пошуках інформації звертаються передусім до телебачення, 42% – до Інтернету, 40% – до друкованих видань; 80% респондентів віддають перевагу загальнонаціональним медіа [4]. З огляду на це для моніторингу медійних образів жінки-мігрантки було обрано інтернет-версії провідних загальнонаціональних та регіональних газетних видань, а також центральних і регіональних телевізійних каналів (моніторинг тривав у 2008–2015 рр.).

Першими публікаціями про мігрантів, які з'являлися у пресі Західної України у другій половині 1990-х рр., були історії про їхнє повсякдення “на чужині”. Зокрема, мігрантські листи, щоденники, поезія, репортажі у стилі “життєвої історії” (англ. life-story) [247]. Журналісти здебільшого репрезентували мігрантів через “фігуру відсутності” [247, с. 115], тобто як таких, які фізично неprisутні у соціальному українському просторі, і невідомо чи колись у нього повернуться. В назвах статей про жіночу міграцію, що з'явилися у період 2000–2004 рр. мігранток часто називають “проститутками”, “жертвами трафіку”, “попелюшками”, “продажними людьми” [247, с. 109]. Політичні та медійні дискусії, що з'явилися початку 2000-х рр., розвиваються амбівалентно: в українській медійній реальності, як вказує Н. Ханенко-Фрізен, мігранти постають одночасно і як “рятівники України” та “економічні агенти”, і як “зрадники”; жінки – одночасно і як “жертвні матері”, і як “погані матері”.

Як показав аналіз контенту загальнонаціональних друкованих та онлайн-видань, а також телевізійних каналів, в українському медійному просторі щодо сучасних мігрантів досить часто вживаються лексеми “заробітчани” і “заробітчанство”, переважно у контексті мігрантських грошових переказів в Україну (наприклад: “Українські заробітчани перевели з Польщі на батьківщину майже мільярд євро”[326], або “гастайбартери” (напр. “Трудові мільярди. Гастарбайтери вливають в українську економіку більше, ніж іноземні інвестори” [328]. Це, зокрема, вказує на те, що українська міграція трактується в українських медіях передусім як економічне явище, а самих мігрантів вважають насамперед заробітчанами. Характерним прикладом такого дискурсу може слугувати повідомлення про проведення Міжнародного дитячого веломарафону “Мамо, повернися!” у містечку Соснівка на Львівщині. За задумом, “юні велосипедисти мали проїхати через шість європейських країн, аби закликати заробітчан повернутися додому” [346]. Лексеми “мігрант”, “мігрантка” з’явилися в українському медійному просторі лише в останні кілька років, переважно завдяки зусиль експертів та академічних дослідників [301].

На основі аналізу окресленого масиву ЗМІ, можна виокремити щонайменше чотири стереотипні образи жінки-мігрантки:

1) мігрантка як повія і/або жертва торгівлі людьми (проведення непрямого асоціативного зв’язку між міграцією та девіантною соціальною поведінкою) [342; 370]. У цих публікаціях згадки про трудову міграцію, бажання покращити матеріальне становище поставлені авторами текстів в один ряд із згадкою про сексуальне рабство. Як наслідок, у тексті виникає непрямий причинно-наслідковий зв’язок між міграцією та торгівлею людьми з метою сексуальної експлуатації. Типовою у цьому сенсі є замітка у регіональному інтернет-виданні:

“На відчайдушний крок дівчат штовхнуло скрутне матеріальне становище та неможливість знайти гідну роботу у Львові. Дівчата хотіли

виїхати за кордон, оскільки заробітки там набагато вищі, ніж в Україні (...) Проте, їх продали у сексуальне рабство” [357].

Подібний дискурс підтримує й відеосюжет на національному телеканалі:

“Італія. Тут працюють сотні тисяч українок. Більше, ніж у будь-якій іншій європейській країні. Жінкам знайти роботу тут простіше, ніж чоловікам. Основний попит на “баданте” – так називають доглядачок, що дбають про літніх. Саме таку роботу і знайшла собі Тетяна. Початок Тетянчиної історії схожий на історії тисяч інших українок. Сиділа коло хворого стариганя. Одержувала вісімсот єврів на місяць. Але незабаром вона потрапить у сексуальне рабство і опиниться на межі загибелі” [375].

Чи не найсильніший вплив на формування цього стигматизуючого образу мала заява Леоніда Кучми, який свого часу назвав українських мігранток “жінками легкої поведінки, які не хочуть працювати в Україні” [328]. Це спричинило великий резонанс, однак тогочасний президент України ніколи не вибачився за свої слова офіційно. Заява стала інструментом публічних маніпуляцій щодо мігранток, і значною мірою, вплинула на витворення публічного стереотипу “мігрантки як повії” [247]. З іншого боку, вона стала імпульсом до певних дій на захист власної гідності в середовищі самих українських мігранток. Зокрема, у газеті “Дзеркало тижня” повідомляли: “Більшості “італійських українок” цю ідентифікацію [йдеться про вислів Л. Кучми – С.О] довелося проковтнути. Але знайшлася одна, котра, перебуваючи в короткостроковій відпустці, відвідала західноукраїнський центр “Жіночі перспективи” у Львові і запропонувала цій громадській організації провести в Італії соціологічні опитування серед наших заробітчанок [328].

Дослідники вважають, що трактування мігранток як жертв торгівлі людьми і сексуальної експлуатації є одним із способів контролю держави за жіночою мобільністю [243]. Саме через апеляцію до євросиріт (відповідник словосполучення “соціальних сиріт” в медіях Західної Європи) “суспільство

країни походження намагається контролювати жінку і її особисті життєві стратегії” [257]

2) мігрантка як погана матір і дружина (відмова від виконання чи неналежне виконання ролі матері та дружини). Такий негативний образ найчастіше твориться через згадки про покинутих дітей – так званих “соціальних сиріт” та через наголос на статистиці розлучень, причини якої шукають у міграції [346; 330; 332]. Саме такий погляд представлено, наприклад, у коментарі пасторального координатора УГКЦ в Італії о. Сапунка (УГКЦ):

“Тут [в Італії – С.О] головно жінки, які залишили в Україні своїх чоловіків (...) Наші жінки живуть тут роками, їдуть на літні канікули і знову повертаються. Не привозять сюди ні своїх дітей, ні чоловіків. Це вже не нормальне подружжя(...) Тут родина розбита(...)В останньому номері [журналу “До світла” – С.О] ми опублікували лист дівчинки, батьки якої заробляють за кордоном: “Мені нічого не потрібно – ні подарунків, ні грошей. Хочу тільки, аби мама й тато були зі мною. Без них почуваюся нікому не потрібною сиротою”... Такі діти – сироти при живих батьках” [332].

При цьому на чоловіка, який залишається або мігрує, такої відповідальності за родину журналісти не покладають. У публікаціях часто можна зустріти історії про чоловіків, які вдалися до алкоголізму і подружніх зрад після міграції жінки, але відповідальність за ці негативні соціальні явища і особисті проблеми чоловіка покладається саме на жінку. Регіональні видання рясніють історіями, що віддзеркалюють саме такий погляд:

“Історія цієї сім'ї, яку розлучило італійське заробітчанство, страшна своєю типовістю(...)Після того як жінка поїхала, виникає загроза, що самотній чоловік шукатиме собі розради в пляшці чи в чужих жінках. Але що ж хотіти...” [334]

Апеляції щодо “втрачених дітей” також відбуваються саме у стосунку до жінок-мігранток. Міграція як “відмова від материнства” приписується

тільки жінкам. При цьому, соціальна відповідальність батька-мігранта перед дітьми, або чоловіка – перед дружиною практично не проблематизується у публічному дискурсі. Також феномен материнства зводиться лише до біологічних функцій і обов’язкової фізичної присутності матері біля дитини, що, як показують іноземні дослідники, типово для багатьох публічних дискурсів міграційних країн-донорів [241]. Так, наприклад, образ поганої матері є центральним у виставі “Заробітчани або Мамо, повернись...”, які підготували актори Івано-Франківського театру. В основі – збірка новел колишньої мігрантки Надії Семенкович “На паперті Колізею”, присвячена досвіду трудової міграції українок та їхнім стосункам із дітьми, залишеними в Україні. Вистава здобула широкий резонанс у регіональній пресі [325]. Основна ідея вистави: жодні заробітки не можуть замінити потреби дитини у матері. Саме цю тезу можна чітко простежити у рецензії:

“Режисер Держипільський знайшов точний хід – протягом вистави кожна з героїнь отримує листа від рідної дитини. Кожен із дитячих голосків просить матусю про єдине: повернись! Гроші, статки, модна одіж, побутова техніка, найновіші моделі комп’ютерів чи айфонів – ніщо не може замінити радості спілкування із мамою. У фіналі навіть звучить справедливе визначення-діагноз: виростає ціле покоління сиріт за живих батьків, кинутих на бабусь і дідусів дітей, які спілкуються з мамою кілька хвилин у день телефоном, а кожної ночі бачать її уві сні” [325]

Також поширеним є використання словосполучення “соціальні сироти” щодо дітей мігрантів, яке використовується як “ярлик” [138]. Наприклад, сюжет новин на центральному телеканалі починався словами: “Діти заробітчан стають “соціальними сиротами” і просяджують гроші батьків” [329]. Образ мігрантки як недбалої матері підсилює й реклама, де яка експлуатує материнські почуття жінок: у рекламному відеоролику нової послуги “Київстар” дитина жалісливо говорить з мамою-мігранткою по телефону “Мамо, я за тобою так скучив!” [340]. Тенденція широкого використання цих лексем, які мають стигматизуючий ефект незмінно

зберігається упродовж останніх років [68]. Така риторика властива не лише журналістам, але й політикам, навіть на найвищому державному рівні. Зокрема, у доповіді Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини Валерії Лутковської під час Парламентських слухань на тему трудової міграції прозвучало: “...державна так чи інакше має вирішувати – питання соціального сирітства, інакше ми втратимо ціле покоління тих дітей, які вирости практично без догляду своїх батьків”) [17]. Згадані словосполучення і лексеми також присутні в академічному дискурсі – у назвах дисертацій на здобуття звання кандидата наук (“Соціальне сирітство як соціокультурний феномен” [318], “Професійна діяльність соціального педагога загальноосвітньої школи з профілактики соціального сирітства” [171]) та у фахових публікаціях [190].

3) мігрантка як зрадниця (заперечення або сумнів щодо патріотичних почуттів жінки) [349]. Частина медій вибудовує негативний образ мігрантки навколо поняття зради батьківщини, як оці публікації в регіональній пресі:

“Побутує думка, що наші заробітчани здійснюють велику патріотичну справу, заробляючи гроші для України(...) На початковій стадії становлення української державності реалізується матеріальна модель суспільства, яка ігнорує духовну єдність поколінь, спільність культурної спадщини та ідеологічний аспект” [349].

“Нічого путнього з пересічних заробітчанок не вийде. Насправді це велика і персональна, і суспільна проблема. І ця проблема ще повністю не проявилася у часі. Ще виросте та почне обиратися до різних рад покоління, розбещене матусиними Маніграмами та Вестернюніонами. Ще повернуться сюди [в Україну – С.О] претендувати на незароблені ними пенсії ті, хто там не зачепиться” [327].

Таким чином жінкам докоряють у тому, що заради грошей відмовилися від національних цінностей, традицій, рідної культури.

4) мігрантка як низькокваліфікована працівниця (незалежно від рівня освіти, професійної кваліфікації і типу зайнятості в країні призначення, згода

мігрантки на оплачувану роботу в секторі домашніх послуг трактується як втрата статусу і професії; брак гідності і самоповаги мігрантки, яка погоджується на брудну роботу) [330; 364]. Наприклад, регіональний телеканал у відеосюжеті розповідає про те, що “дочка заробітчанки із Прикарпаття стала “успішною” повією”. Щодо матері-мігрантки кілька разів вжито перефраз “ті, хто мис горщики у Європі” [330].

Моніторинг української преси засвідчує, що основними суб’єктами творення медійного обрису мігранток є представники УГКЦ, політики, рідше – письменники, а також самі колишні мігрантки, які повернувшись в Україну починають писати власні книжки про свій міграційний досвід, здебільшого у сентиментально-оповідальній манері, з елементами моральних повчань та драматизації.

Через медійні шаблони відбувається дискредитація життєвих стратегій жінок-мігранток, триває стигматизація їхніх соціальних ідентичностей. Шляхом надмірної емоційності медіа-повідомлень відбувається також нав’язування жінкам почуття сорому (“повія”, “брудна робота”) чи провини (“погана матір”, “зрадниця батьківщини”), які мали б спонукати жінок відмовитися від міграційного проекту та повернутися додому. З іншого боку – відбувається замовчування або викривлене представлення фактичних даних про життя мігранток за кордоном і їх реальний досвід. Наявність широких узагальнень, екзальтованість, надмірний драматизм більшості медійних текстів свідчить не про раціональний аналіз жіночої міграції як нового соціального явища, а спроби збереження традиційного гендерного режиму у сім’ї. Важливо також підкреслити застосування подвійних моральних стандартів щодо чоловіків-мігрантів, яких не підозрюють у проміскуїтеті, ані в зраді батьківщині, як це відбувається щодо жінок. В українському просторі чоловіча міграція найчастіше вважається вчинком, який засвідчує успішне виконання соціальної ролі батька та чоловіка. Дослідники показують, що у публічних дискурсах пострадянських країн (і передусім – України) чоловіки, які мігрують, у суспільній свідомості

сприймаються як дбайливі господарі, що відповідально ставляться до своїх чоловічих сімейних обов'язків – фінансового забезпечення своєї родини і турботи про дітей [256]. Водночас, досвід жінок-мігранток трактують як відхилення від норми, оскільки вони не виконують очікуваної від них соціальної ролі матері і дружини, через фізичну відсутність вдома. Характерно, що такі звинувачення дивним чином поєднуються з основною артикульованою причиною міграції більшості жінок як потреби заробляння грошей для покращення матеріального становища дітей (освіта, побутові умови тощо) [243, с. 55].

Мігрантки також намагаються витворити власний – опозиційний до існуючих – дискурс, та нові саморепрезентації, що найчастіше є їхньою стратегією пристосування або спротиву панівним публічним дискурсам. Цей процес відбувається в т. ч. і через численні усні і письмові контрнаративи, в яких мігрантки описують, розповідають про себе вдома, перед родичами, у листах, в комунікаціях з представниками суспільства призначення, а також іноземцями, які проживають в країні; у власних актах творчості, в дописах у мігрантську пресу, а також - в інтерв'ю, яке вони дають дослідникам.

Фактично, першою спробою формування альтернативного медійного дискурсу і середовища для активізації жіночих контрнаративів стало створення першого міграційного порталу “Навігатор” [352], в 2011 р. у Львові, при Комісії УГКЦ у справах мігрантів. Основною його ідеєю було максимальне розширення міграційних контекстів, описів різних моделей міграції, з мінімізацією девіантного образу мігрантів і мігранток. На порталі передруковувалися лише професійні аналітичні журналістські тексти, які з'являлися у загальнонаціональному українському медіа-просторі. Журналісти “Навігатора” також готували власний інформаційний продукт на тему розмаїтого міграційного досвіду українців, їхніх взаємодій з країною призначення, форм інтеграції у новому культурному просторі. Окрім того, на “Навігаторі” було започатковано низку спецпроектів. Серед них – перший в Україні спецпроект “Жіночий простір”, в якому мігрантки ділилися

досвідом міграції, виступаючи не лише у ролі інформанток, але й інтерв'юерок. Фактично, жінки-мігрантки вперше отримали публічний майданчик для обговорення свого досвіду і важливих саме для них тем, в тому числі і тих, які виходять за межі традиційно обговорюваних в контексті жіночої міграції.

Для частини мігранток початком їхньої суб'єктизації стає заперечення того, що вони – “тільки на заробітках”, і “зрадниці України”. У своїх дописах на “Навігаторі” мігрантки вербалізують свої переживання, почуття, погляди, оцінки. До прикладу, одна з жінок цитує власний вірш: “Одна лиш образа нам душу тривожить // Таким матерям, як і я// Що вдома ми - зрадниці і непутьові/Держава нам титул такий приклада” [334]. Часто мігрантки вдаються до самовиправдовування, яке присутнє на різних рівнях вербальних і невербальних комунікаційних актів - в інтонаціях, ритміці оповіді, а також безпосередньо в словах, якими жінки пояснюють причини своєї міграції або її пролонгованості.

“Не, ну ми ж тут не тільки заради грошей, або тому, що Україну не любимо... тяжко це слухати, віриш? Нічого ні в кого не просили, а щоразу чуєшся як злодій [довго мовчить – С.О]. Я он двох дітей вивчила, на ноги поставила... дякувати Богу, ще трохи тут побуду, але чого ж мене називати зрадницею?” [334].

Мігрантки також часто ініціюють дискусії про міграцію, намагаючись захистити себе через спростування стереотипів і розширення контексту [368], [339]. Прикладом тут може бути власне міні-дослідження мігрантки, яка показала яким чином формується попит на проституцію зі Східної Європи з боку італійських чоловіків [358] або судовий позов проти італійського журналу, який назвав українок повіями [362].

Проте далеко не всі мігрантки йдуть шляхом персональної деконструкції звинувачень, які тиражують ЗМІ. Частина жінок застосовує протилежну тактику – перформативну: вони підсилюють (або створюють) таку саморепрезантацію, яка від них очікується, і найчастіше це відбувається

через образ жертвовної матері. Жінки ставлять його в центр свого нарративу (а інколи і центр ідентичності), і саме через категорію жертвовності легітимізують факт своєї міграції та пов'язаний з нею досвід. Формула “все для дітей” стає ключовою, незважаючи на те, що основна частка українських мігранток в Італії – жінки, віком понад 45 років, які мають онуків. Це дозволяє мігрантці не вступати в конфлікт з панівним суспільним дискурсом про “справжнє призначення жінки” й економити фізичні та психічні ресурси, які в міграції у неї часто дуже обмежені. Обираючи соціально схвалювану позицію “жертвовної матері”, жінки отримують легітимізоване культурою право і можливість говорити про свій досвід публічно і бути почутою.

Найслабше у медійному просторі представлений контрнарратив успішної міграції, за деякими винятками [363; 353]. Серед українських мігранток є нечисельна група жінок, які за короткий проміжок часу досягли високого соціального статусу або успіху в якійсь іншій сфері, ніж сфера домашньої праці. Проте вони не артикулюють свій міграційний досвід через самовиправдовування, але також практично не акцентують на власних заслугах, часто вважаючи вплив італійських соціальних структур й інститутів на їхню життєву траєкторію значно важливішим чинником, ніж їхні власні дії та зусилля.

Міграція українців, і, особливо, масова автономна жіноча міграція є однією з найсильніших конфліктогенних тем у медійному просторі України. Він формується через, широко представлені в сучасному українському суспільстві, есенціалістські погляди на жіночі і чоловічі ролі у суспільстві, традиційне розуміння родини і розподілу функцій у ній. А його легітимізація відбувається через конструювання низки соціальних “норм”, “правил” “правильного” соціального життя. Особливо помітно це на Західній Україні, звідки походять 70% із загального числа всіх українських мігрантів [7], де авторитет церкви і освітніх інституцій є вищим, ніж в інших регіонах України [85].

Спроби безстороннього аналізу та деконструкції негативно-забарвленого образу мігрантки наражаються на спротив і найчастіше оцінюються як “ворожий наступ на одвічні моральні засади українців” [360]. Відтак і в медійному, так і в політичному просторі, риторика про мігрантів залишається дуже однобокою, а дискусія - непрофесійною: декларації, звинувачення або героїзація (емоційний пафос) суттєво переважає над аналітичними розвідками і спробами поглянути на міграцію як на складний соціальний феномен (пост)модерного суспільства. Проте мігрантки вдаються до конструювання власних тактик спротиву, формуючи свій контрнарратив у відповідь на стигматизацію їхнього досвіду в українських ЗМІ та масовій культурі.

РОЗДІЛ 3

ДИНАМІКА ЖИТТЄВИХ ТРАЄКТОРІЙ ЖІНОК В КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ МІГРАЦІЇ ДО ІТАЛІЇ

3.1. Фактори розвитку міграційного проекту і типологія життєвих траєкторій мігранток

Аналіз масиву глибинних інтерв'ю із застосуванням методу приземленої теорії А. Строса і Дж. Корбін дозволив виокремити центральну аналітичну категорію – динаміка міграційного проекту⁴. Ключовими субкатегоріями (властивостями), через які центральна категорія виражається, є виклики міграції, які мають характер ризиків і спосіб реакції на них з боку суб'єкта – української мігрантки – управління ризиками. Ці дві субкатегорії перебувають у діалектичній взаємодії, яка визначає динаміку (позитивну або негативну) міграційного процесу.

Ризики, з якими стикаються українки в Італії, і які є завжди наявними в міграції жінок, можна розділити на об'єктивні, тобто такі, на які мігрантка не має безпосереднього впливу, і на суб'єктивні, тобто такі, на які мігрантка може впливати. Серед об'єктивних – найголовнішим ризиком є відсутність правових механізмів для легалізації в Італії відразу після того як жінка здійснює перетин кордону. Таким чином, всі мігрантки, перетинаючи кордон, потрапляють у категорію іммігранток з неврегульованим статусом, упродовж конкретного часового періоду (від 2 до 4 років), і перебувають під постійною загрозою депортації. Ця ситуація також спричинює фізичні ризики (загрози життю і соматичному здоров'ю жінки) та психоемоційні (загрози її психічному здоров'ю та емоційному стану), оскільки мігрантки у неврегульованому статусі позбавлені доступу до медичної, юридичної, соціальної допомоги. До суб'єктивних, натомість, належать ризики

⁴ Тут і далі застосування курсиву свідчить про те, що позначене є категорією або поняттям

безробіття (втрата заробітку), соціально-побутові труднощі (відсутність житла, відсутність знайомих, до яких можна звернутися за допомогою, брак коштів, незнання законів). На інтенсивність прояву цих ризиків жінка може частково впливати, готуючись до міграції заздалегідь.

Окрім того, ризики, які жінка досвідчує у міграції, можна класифікувати за інтенсивністю впливу на розвиток міграційного проекту, і на саму мігрантку – як високі і низькі. До перших варто віднести ті, які становлять серйозну загрозу життю та здоров'ю жінки. Їх можна простежити на міграційному досвіді українок в Італії, у другій половині 1990-х рр., коли ще не функціонували широкі соціальні мережі, які потенційно могли б полегшити адаптацію жінок в італійському середовищі. Важливим є той факт, що до того часу Італія не була країною масової еміграції українців. Відтак, перші мігрантки, приїжджаючи сюди, могли розраховувати виключно на власні ресурси, які були вкрай обмежені [2, арк.15]. У цей час чимало жінок потерпали від бездомності та браку коштів навіть на їжу. Дослідники припускають, що період також характеризувався високою смертністю українок або незворотніми психічними розладами [307]. Проте фактів, які б це підтверджували, немає, зокрема, і тому, що італійська статистика наприкінці 1990-х рр. ще не фіксувала присутність українських іммігрантів в італійському середовищі [23]. До високих ризиків варто віднести і такі, які блокували розвиток міграційного проекту в Італії, постійно ставлячи його під загрозу зриву. Основним постійним об'єктивним і високим ризиком для всіх мігранток у перші кілька років їхнього перебування в Італії залишається саме ризик депортації.

До низьких ризиків можна віднести такі, які впливають на економічний рівень мігрантки, спосіб її життя в Італії, проте не становлять значної небезпеки для її фізичного і психічного здоров'я.

Субкатегорія управління ризиками проявляється через такі значення як ефективність та неефективність. Звичайно, первинними властивостями цієї субкатегорії є її наявність чи відсутність. Проте, оскільки ризики в

міграційному проєкті присутні завжди, то відсутність будь-якого управління ризиками ставить під загрозу продовження і тривалості міграції. Варто зазначити, що під управлінням ризиками не йдеться тільки про усвідомлене управління, але також і про неусвідомлено (інтуїтивно) здійснювані дії (у сенсі самозахисту), які дозволяють мінімізувати вплив міграційних ризиків на жінку та на її міграційний проєкт. Тому в цій роботі управління ризиками буде класифіковане тільки як завжди наявне (що своєю чергою поділяється на ефективне та неефективне). Під ефективним управлінням будемо мати на увазі таке, яке веде до розвитку міграційного проєкту і сприяє розвитку особистості мігрантки. Ефективне управління включає оцінку ризиків, які досвідчує мігрантка в Італії, і розробку способів реагування на них. Результатом є мінімізація/стабілізація ризиків. Неефективне управління веде до особистісної деградації мігрантки або її культурної маргіналізації, і до згортання її міграційного проєкту. Наслідком стає інтенсифікація ризиків, що призводить до важких наслідків (захворювань, смерті мігрантки) або до депортації. Проте після неї жінка може повернутися в Італію, уже маючи новий соціальний досвід та інший рівень підготовки до міграції. Факторами неефективного управління є переважно ігнорування мігранткою тих ризиків, з якими вона стикається у країні призначення, а також дефіцит у мігрантки різноманітних ресурсів (фізичних, фінансових, інформаційних, когнітивних, психоемоційних). Важливими характеристиками міграційного проєкту є його етапи⁵ та фактичний час тривання. Всі етапи характеризуються різними міграційними ризиками, різними стратегіями управління ними і різними зв'язками між цими двома основними категоріями. Систематизувати усі отримані в результаті аналізу дані допомагає Таблиця 1.

Таблиця 1

Властивості	Значення властивостей	Час
Виклики міграції,	а) високі і низькі (за	До легалізації

⁵ Докладніше про етапи міграційних проєктів українок в Італії див. підрозділ 2.2.

які мають характер ризиків (об'єктивний рівень) Ризики: а) ті, які впливають передусім на особу жінки: особистісні (загроза життю і соматичному здоров'ю), психічні (загроза психічному здоров'ю), емоційні б) ті, які впливають передусім на її міграційний проект: соціальні: юридичні (загроза депортації)	інтенсивністю впливу на жінку) б) ті, які за межами її впливу: об'єктивні (легалізація, депортація) і ті, на які мігрантка може вплинути (суб'єктивні) – вивчення мови, зав'язування знайомств, пошук роботи і житла.	Після тимчасової легалізації Після перманентної легалізації
Управління ризиками – реакція на ризики через здійснення дій і взаємодій (стратегій), спрямованих на стабілізацію міграційного проекту, в рамках міграційної траєкторії. Це суб'єктивний процес, під час якого може відбуватися розвиток суб'єктності мігрантки	а) наявне або відсутнє б) ефективне – веде до розвитку міграційного проекту і сприяє розвитку особистості мігрантки. Результатом є мінімізація/стабілізація ризиків. в) неефективне – веде до деградації мігрантки і до згортання її міграційного проекту. Наслідком стає інтенсифікація ризиків, що призводить до важких наслідків (захворювань, смерті мігрантки) чи депортації (яка не виключає повернення в Італію, уже маючи новий соціальний досвід та інший рівень	До легалізації Після тимчасової легалізації Після перманентної легалізації

	підготовки до міграції).	
--	--------------------------	--

Схема будь-якого міграційного проекту українок в Італії через основні категорії виглядатиме так:

Умови, в яких приймається рішення про міграцію – Джерела (фактори) ризику – Контекст Ризику – Намір реалізувати цілі - Проміжні умови -- Управління ризиками – Результат стримування ризиків.

Умовами, що ведуть до виникнення ризиків міграційного процесу є передусім обставини і фактори, які передували міграції. До таких належать регіон походження (проживання) мігрантки, наявність попереднього досвіду міграцій; рівень включеності в соціальні мережі, рівень підготовки до міграції (ознайомлення із законодавством країни призначення, рівень мовної компетенції, фінансові ресурси); сімейний стан жінки, причини виїзду. Завжди простежується взаємозв'язок між рівнем підготовки до міграції і ризиками, на які наражається мігрантка після перетину кордону: якщо підготовка до міграції була реалізована хоча б частково (наприклад, жінка вивчила італійську мову на базовому рівні, або заздалегідь знайшла роботу і житло в Італії), то ризики після перетину кордону були нижчими. Для частини жінок можливість працювати в Італії легально була гострою потребою, оскільки, як буде показано далі в аналізі наративів, дотримання закону було для них принциповою цінністю. Саме ця категорія жінок у подальшому демонструє високий ступінь інтеграції в італійський соціальний простір.

Насамперед важливо проаналізувати чинники міграції жінок, які сприяли або зумовлювали рішення про міграцію. Незважаючи на те, що сучасна жіноча українська міграція часто трактується в академічному та суспільному дискурсах передусім як економічна (тобто така, яка зумовлена потребою покращення фінансового становища [134], аналіз наративів мігранток показує, що соціальні чинники є також дуже впливовими на рішення жінок мігрувати. До такого висновку приходять також дослідники жіночої міграції

до Польщі та Греції [145]. Серед таких соціальних факторів, зокрема, слабо інституалізовані сфери вищої освіти та медицини, їхня висока корумпованість. Для багатьох мігранток рішення про міграцію виникає у момент, коли дізнаються, що дитина не вступила на державну (безкоштовну) форму навчання, як це сталося наприклад у Лесі У. (Дод. А, кейс 11):

“В мене двоє дітей, ми з чоловіком обоє лікарі, працювали в районній лікарні, я була навіть начмедом. Але син вступав, і ми musiли наймали репетиторів. Малий не поступив, а я лишилася у величезних боргах⁶. Віддали його на підготовче платне відділення, а зарплата у мене тоді була 28 доларів, у 1999 році. Оскільки я не могла брати хабарів, а за навчання треба було платити, то все кинула і поїхала в Італію. Чоловік спочатку хотів їхати, але я ж все-таки жінка, могла доглядати когось. Збиралася їхати на рік, віддати борги, і повернутися. Але вже тут 11 років” [1, арк.46].

Серед інших факторів, що сприяли міграції можна виразно простежити насильство в родині чи алкогольну залежність чоловіка, які мотивують жінок шукати шляхів виходу з проблематичних стосунків. Жінки також акцентують на проблемах у подружжі психологічного плану, самоусуненні чоловіка від вирішення фінансових проблем у родині як чинниках, що підштовхнули їх до рішення про міграцію, про що також писали інші дослідники [243; 306].

Характерною є історія Лідії К. (Дод 1, кейс 14): “Я почала шукати роботу за кордоном, коли моя донька не поступила в педінститут. Я продала квартиру, щоб оплатити репетиторів, і хотіла переїхати в меншу. У мене була дуже глибока депресія. Їли щодня супчик і шматочок хліба, на вихідних працювали в селі. У мене і доньок було сильне виснаження й анемія, але чоловік так не страждав. Він більш-менш добре почувався, і сказав, щоб на нього не розраховували, бо він не має де заробляти” [1, арк. 34].

У подібній ситуації виявилася Катерина Б. (Дод. А, кейс 24):

⁶ Тут і далі підкреслення у цитатах з інтерв'ю зроблено Світлоною Одинець.

“Мені здається, що у сім’ї, де все нормально між чоловіком і жінкою, думка про міграцію виникає дуже рідко. В крайній ситуації. Така думає виникає в сім’ях, де нема ладу, або чоловік не приносить грошей додому, або жінка не в стані заробити (...) Я не мала з чого утримувати своїх дітей, треба було кудись їм поступати, а чоловік сказав, що грошей не має і не знає де взяти” [1, арк. 20].

Рішення про міграцію Катерина прийняла сама, поговоривши також зі своєю старшою донькою. Чоловік відмовився обговорювати цю тему. Через кілька років, після легалізації, жінка забрала дітей до Італії і розлучилася з чоловіком [1, арк. 20].

Подібними були й сімейні обставини Лесі С. (Дод. А, кейс 16):

“Чоловік лишився, чоловіка лишила з дітьми, чоловік... я поїхала проти його волі, бо я не знаю, як інші чоловіки реагували – він не хотів, щоб я їхала, і він навіть не вірив... він навіть не вірив вже тоді, коли я подала на візу і... що мені її відкриють... він якось так, знаєте, і вірив і не вірив, і відчував і він цю неспроможність забезпечити сім’ю, і відчував цю кризу в наш... нашу сімейну. І він не відпускав мене з своєї волі, але, можна сказати, і не затримував. Він, вроді би, думав, що я це жартую” [1, арк. 22].

У групі жінок, які сьогодні досягли високого рівня інтеграції в Італії і змогли самореалізуватися у інших сферах, чинник особистісної нереалізованості в Україні виразно домінує над економічними причинами. З жіночих розповідей видно, що ситуація професійного і особистісної безвиході сприймалася як остаточна, об’єктивна, така, з якої можна тільки “вирватися”, а не послідовно змінити. Саме про це говорить Любомира Н.: “Я задихалася. Вчителька у Горлівці — цього я досягла, це була моя стежа, і це мені тридцяти ще не було. Все... отак, як життя закінчилося. Починалася депресія, мале місто, дитина на руках... Треба було вириватися” [1, арк. 24].

Проте прийняття рішення про міграцію лише в окремих випадках передбачало розробку жінкою чіткого плану чи стратегії міграції. Загальною тенденцією у 2000-х рр. була невідповідність українців до міграції,

передусім у плані правової, культурної компетенцій та психологічної готовності.

Більшість жінок не розробляла власних планів підготовки до міграції і покладалася передусім на (напів)кримінальні структури, через які проходив основний потік українок в Італію на початку 2000-х рр., і пізніше. Відтак, після перетину кордону вони, здебільшого, стикалися з високими ризиками, зокрема, економічного, правового і соціального характеру. До таких структур належать передусім фірми, які за значну плату пропонували потенційній мігрантці виготовлення закордонного паспорта і відкриття візи (переважно короткотермінової, туристичної, з дозволом на один в'їзд до країни). Досвід Мирослави О. (Дод. А, кейс 10) є типовим для багатьох жінок:

“Подзвонили додому, коли мене не було. Приходжу, а свекруха каже: “Завтра ти їдеш до Італії”. Я взагалі не знала що маю робити там, готова була ліс валити, не мала поняття що тут роблять в Італії. Але всі їхали, і я їхала” [1, арк. 34].

Характерно, що непідготовленими до міграції виїжджали навіть жінки з високим рівнем освіти мігрантки. Аналіз поглиблених інтерв'ю з мігрантками показує, що досить часто дуже освічені жінки не усвідомлювали потенційних ризиків, з якими вони могли стикнутися після перетину кордону. Яскравим прикладом є історія Олена Я. (Дод. А, кейс 20):

“Документи робила так як всі: подруги мене завели в одну агенцію. Там мені пообіцяли, що всі документи зроблять швидко і якісно, і паспорт, і візу в Італію. Але коли прийшлося до справи, виявилось, що паспорт і документи фальшиві. Ще й до того я отримала візу не в Італію, а в Угорщину” [1, арк. 31].

Вірогідність того, що документи можуть виявитися фальшивими, була дуже високою, оскільки їх напівлегально виготовляли (напів)кримінальні українські фірми. Але Оксана, покладаючись на колективний досвід міграції (переважно на досвід своїх подруг), трактує отримання фальшивих

документів як обман з боку агенції. Її подальший виїзд відбувся у ситуації прямої загрози здоров'ю і життю: “Ми перетинали кордон Угорщини і Австрії у такому шаленому стресі, що навіть не могли говорити. На цьому кордоні з Австрією нас уже чекали прикордонники, бо всі знали про ці нелегальні шляхи. З машини нас зняли, ми ще кілька днів не знали що з нами буде. Але через кілька днів наші хлопці, які нас везли, принесли нам підробні документи громадян Угорщини, які нібито мешкають на прикордонній території з Австрією. Так ми – по фальшивих документах – потрапили в Італію. Це все коштувало мені 2000 євро, але я тільки тепер розумію – що я ризикувала не грошима, а своїм життям. З нами могли зробити все, що завгодно.” [1, арк. 22].

Жінки, часто у пригніченому емоційному стані, спричиненому сімейними та економічними негараздами, просто сідали в туристичний автобус, не усвідомлюючи і не задумуючись про те, що може з ними статися у дорозі:

Лідія К. (Дод 1, кейс 14): “Мені сказали, що я їду через кілька днів. Я ще дописувала в останні ночі протоколи педради, бо працювала завучем. Поїздка була як під мечем, хлопці, які нас везли, страшенно хвилювалися. Тоді, коли перетнули кордон з Італією, в дорозі ламається автобус, ми всі виходимо, і кожна жінка починає говорити сама до себе – всі говорять, і ніхто нікого не чує. Наче після автокатастрофи...” [1, арк.18].

Проте, в масовій жіночій міграції зустрічаємо також і випадки, коли жінки намагалися запобігти можливим ризикам, і це було, зумовлене, передусім їхнім небажанням порушувати закон. Законослухняність загалом була для них цінністю, і власне це стало основним рушієм у їхній подальшій інтеграції в італійський соціальний простір. Таким є випадок Світлани К. (Дод. А, кейс 31):

“Ні, я була завжди дуже правильною, навіть сусіди наді мною сміялися.... Ну не могла я працювати нелегально, обійшла всі центри і посольства [з метою пошуку легального способу виїзду – С.О], ще там, в

Україні, хотіла офіційно працювати. Не вдалося. Виїжджала як туристка, а потім як всі... Але одне зробила: трохи вивчила мову, і їхала не в чужий світ, а до однокласниці, в Рим. Знала де буду спати, і що буду їсти у перші тижні(...) Після перетину кордону, через кілька днів, прийшла в поліцію і сказала, що хочу легалізуватися, а вони подивилися на мене здивовані страшно, і кажуть: пані, йдіть тихенько додому, і чекайте на амністію..." [1, арк. 12].

Вочевидь, Світлана усвідомлювала потенційні ризики при виїзді в Італію і намагалася підготуватися до своєї міграції (вивчення мови та пошук житла на початковий період). Для жінки було вкрай важливим працювати легально, із дотриманням всіх італійських законів, про що свідчить її візит до поліції, незважаючи на високий ризик депортації, оскільки жодних дозволів на той час при собі Світлана не мала. Проте це чітко вказує на ціннісні орієнтації у її світогляді, що відразу проявилися в соціальних контактах у новому правовому і соціокультурному просторі.

Перетин кордону практично для всіх мігранток був також серйозним психологічним випробуванням. Оскільки виїзд до Італії відбувався за посередництвом агенцій, туристичних фірм – українки виїжджали за туристичними візами, а їхні подорожі до Італії передбачали попередні обов'язкові кількадевні екскурсійні програми містами Європи. Це створювало додатковий психологічний тиск на жінок, які прагнули якнайшвидше стати до праці, щоб сплатити термінові борги в Україні (до прикладу, за лікування, освіту, витрати на організацію виїзду тощо).

Олена І. (Дод.1, кейс 27), яка нині виконує художнє оформлення вистав в українському мігрантському театрі, створила кілька колекцій унікального театрального одягу, розповідала про свій досвід:

“Десять років вже...як ми сюди приїхали. Через Альпи, пам'ятаю нас сюди везли... гарна поїздка була, види Тіролю, а потім спустилися через Апенніни, чарівна дорога... Але не могла про це думати, боялася того, що приїду нелегалкою в Італію. Та й більшості з нас було не до того, ми всі були

у депресії, в Україні чекали наших, ще незароблених нами грошей. Приїхала за кілька днів до Мілану і роботу я не знайшла” [1, арк. 21].

Подібні переживання описує Мирослава О. (Дод. А, кейс 10):

“Турагенція мала великий автобус, везла нас до Перемишля, ми ще тиждень по Європі мали погуляти, навіть у Парижі були. Але я цього майже не пам’ятаю, мені треба було якнайскорше до роботи, і грошей. Дуже сильний стрес у мене був, нічого не пам’ятаю про ті місця, де нас возили...” [1, арк. 15].

Частина фірм обіцяла українкам роботу після перетину кордону. Більшості жінок першу роботу посередники пропонували на півдні Італії (в Неаполі чи на островах), де ймовірність перевірки легальності перебування на території Італії суттєво нижча. І це зумовлювало цілу низку додаткових ризиків, зокрема, ризики сексуальних надуживань з боку роботодавця, шантажу з огляду на неврегульований правовий статус, не виплати або зменшення обумовленої заробітної плати. Робота на півдні Італії для більшості мігранток, які не мали дозволу на працю, відповідних документів, знання законів Італії і своїх прав, зовсім не знали італійської мови, спричиняла значні додаткові ризики (психологічного, фізичного, фінансового характеру).

Одну з найбільш типових ситуацій змалювала Леся У. (Дод. А, кейс 11):

“В агенції, яка шукала мені роботу, казали, що я буду працювати біля Риму, але коли привезли в Італію, – дали квиток і сказали їхати на Сіцилію. Мені треба за чотири місяці віддати 1000 доларів, це була безвихідна ситуація, коли йдеш на все. Я не знала і кількох слів по італійськи, не мала часу вчити. На острові потрапила до двох хворих людей, з хворобою Альцгелмера. Робила все – була і за кухарку, і за медсестру, і за лікаря. А платили мені 380 доларів⁷. Я не мала жодних вихідних, дзвонити додому було дуже дорого, дві години в день тільки можна було піти на море (...)

⁷ Йдеться про події 1999 року, коли середня зарплата в Україні становила близько 30 доларів США [16]

одного разу мию руки дідові [роботодавець, за яким мігрантка доглядала – С.О], а він як розвернеться, і як вдарить мене по обличчю. Це для мене стало останньою краплею, через 10 днів я поїхала від них, уже на нову роботу, сюди, у Флоренцію” [1, арк. 40].

Цей приклад дозволяє простежити спосіб управління ризиком, який виник у процесі здійснення мігранткою її робочих обов’язків. Щоб запобігти фізичному насильству з боку роботодавця у майбутньому, вона здійснила низку заходів: розпочала пошук нової роботи і згодом, знайшовши її, переїхала у іншу частину Італії.

До моменту отримання документів на проживання і працю жінки, з одного боку, не можуть легально відвідувати Україну, бо їхня віза уже нечинна, і перетин кордону загрожує їм. При цьому вони всеодно вважають, що повернуться в Україну у найближчий час, а тому залишаються “на валізах”, що дозволяє їм ставитися до своєї міграції як до тимчасової. З іншого боку, вони неминуче стикаються із потребою хоча би мінімальної адаптації у новому соціокультурному просторі країни призначення. Таким чином, період юридичної неврегульованості, з одного боку, гальмує темпи адаптації жінки в італійське суспільство, але з іншого – продовжує час її перебування в Італії. Фізична кількарічна неможливість повернутися додому спонукає жінок мимоволі пристосовуватися до нового середовища, фактично стаючи початком адаптації в італійському суспільстві. На цьому етапі таке пристосування не завжди обумовлене свідомим рішенням чи вибором жінки.

В процесі розвитку міграційного проекту жінки спочатку говорять про усвідомлені економічні цілі, але в процесі міграції у них з’являються також інші цілі, наприклад щодо особистісного розвитку, продовження проживання в Італії, розвиток особистих стосунків, возз’єднання з родиною, залишеною в Україні (найчастіше – з дітьми) тощо.

Аналіз жіночих наративів дозволяє виокремити основні паттерни розвитку міграційного проекту, які зумовлюються проміжними умовами та контекстами. Під проміжними умовами, які значною мірою впливають на

реалізацію цілей і динаміку міграційного проекту загалом, маємо на увазі цінності мігрантки, соціальні характеристики мігрантки (вік, освіта, сімейний стан), життєвий досвід до міграції, регіон походження. Саме ці чинники дозволяють простежити найбільш виразну різницю у міграційних та життєвих траєкторіях українок, і пояснити у чому ця різниця найбільше проявляється.

Згідно з постулатами приземленої теорії, паттерни вибудовуються через перетин властивостей центральної категорії та її значень (див. таблицю 1). Таким чином, можемо виокремити чотири паттерни розвитку міграційного проекту:

1. Ефективне управління в контексті низьких ризиків
2. Ефективне управління в контексті високих ризиків
3. Неефективне управління в контексті низьких ризиків
4. Неефективне управління в контексті високих ризиків

Відмінності у цих паттернах починають проявлятися уже після того як жінки перетинають кордон Італії.

Ретроспективний аналіз дозволяє виокремити також три основних моделі життєвих траєкторій, сформованих в результаті розвитку міграційних проектів жінок що вибудовуються українськими мігрантками після перетину кордону свідомо або не цілком усвідомлено.

Група А. “Кваліфіковані мігрантки”. Українки, які нелегально приїхали до Італії з метою пошуку роботи у сфері домашніх послуг і пропрацювали там від року до кількох, після чого отримали офіційний дозвіл на проживання та працю в Італії. Упродовж наступних 5–10 років їхній соціальний статус стрімко зростає, і вони реалізуються як професіоналки (в сферах юриспруденції, журналістики, педагогіки, менеджменту “третього сектору”, медицини тощо) або започатковують власний бізнес. Вони добре інтегровані в італійське суспільство. Середній вік – від 33 до 45 років. До міграції – всі ці жінки мали вищу освіту і професійний досвід в Україні та працювали переважно в царинах освіти чи охорони здоров’я.

Після перших років у неврегульованому статусі у сфері домашніх послуг або у сфері громадського харчування, вони, як правило, отримали додаткову освіту в Італії або нострифікували український диплом. Основна їхня мета – зміна сфери зайнятості, самореалізація у фінансово вигіднішій, менш виснажливій і більш соціально престижній царині. Їхні наративи засвідчують, що вони залишилися орієнтовані на постійне проживання в Італії, хоч не завжди артикують ці наміри. Їхні діти зазвичай вже дорослі, проживають в різних місцях (Італії, Україні чи інших європейських країнах), не очікуючи і не отримуючи фінансової підтримки від матері-мігрантки. Мігрантки з цієї групи, як правило, не роблять значних щомісячних переказів коштів на утримання членів родини.

Група В. Транзитні мігрантки. Мігранток цієї групи характеризує висока фізична мобільність. Вони циркулюють поміж Україною та Італією, живучи по кілька місяців то в одній, то в іншій країні. Деякі приїхали до Італії уже після міграційного досвіду в інших країнах ЄС, а у випадку втрати роботи в Італії, готові знову поїхати в іншу країну у пошуках праці. Частково, загальна специфіка міграційних проектів цих жінок була раніше описана українським дослідником І.Марковим (“друге покоління мігрантів”) [131, с. 67] та італійською дослідницею Ф. Віанелло (категорія “транзитних мігрантів” (transit migrants) [306, с. 61].

Кожне нове місце проживання вони сприймають як тимчасове, як точку транзиту, а не пункт призначення. Вони працюють, здебільшого, як доглядальниці, проте, мають широкі горизонтальні контакти з італійцями та представниками інших етнічних груп. Дехто з них має дітей, які виховуються в Україні, яким вони пересилають значну частину свого заробітку. До цього типу міграції можна віднести і українок, для яких міграція є стилем життя (англ. life-style migration). Під цим терміном варто розуміти феномен, при якому громадяни різних держав виїжджають за кордон у пошуку більш цікавого і комфортного життя, як правило у місця, де можна жити дешевше і де кращий клімат [203]. Серед українських

мігранток, особливо тих, які виїхали до Італії впродовж останніх 5–7 років, після початку світової економічної кризи, щоб “побачити світ” [1, арк. 14]. Ці жінки, здебільшого активно працюють як доглядальниці, але при цьому вони пересилають лише частину своїх заробітків в Україну, або не роблять цього взагалі. Основні їхні витрати йдуть на подорожі, освіту, життя в Італії.

В цій групі теж є мігрантки, які дуже виразно говорять про своє прагнення якнайшвидше повернутися “додому”, в Україну, “як тільки допрацюють” [1, арк. 13; 1, арк. 14], однак насправді шукають приводу, щоб залишитися в Італії якомога довше. Навіть після втрати роботи вони не повертаються в Україну, а продовжують жити в Італії на соціальну допомогу з безробіття. Основною причиною цього повернення є те, що ці жінки знайшли або створили для себе нішу своєї самореалізації, якою найчастіше є культурно-освітня діяльність в українській громаді.

Група С. “Заробітчани” Жінки, які, за влучним висловом однієї з мігранток, “працюють в Італії, але не живуть” [3, арк.23]. Їхня основна мета – надіслати додому якомога більше грошей: ця тенденція зберігається не тільки у перші роки міграції, коли мігрантки повинні віддати основні борги, але і через 10–12 років після виїзду. Вони працюють як доглядальниці, заощаджуючи на найнеобхіднішому, максимально обмежуючи свої повсякденні потреби. Всі життєві цілі зведені до утримання дорослих нащадків, які живуть в Україні. Вони, як правило, дуже погано знають італійську мову, і не мають наміру її вчити. Здебільшого, звертаються лише до тих юристів та лікарів, які надають безкоштовні консультації (в рамках спеціальних інтеграційних програм), і лише у вкрай складних випадках. Для них характерна низька соціальна адаптація, включно з географічною (погано орієнтуються навіть у своєму житловому районі). Навіть після досягнення конкретної первісної цілі (як от, купівлі житла, сплати за освіту дітей) ці жінки залишаються в Італії, попри значне психічне і фізичне виснаження. Вони постійно говорять про своє повернення в Україну, як про мрію, але фактично “застрягли” у заробітчанстві, і намагаються відтермінувати у

різний спосіб виїзд з Італії. Частково особливості цієї групи раніше описав І. Марков (“третє покоління мігрантів”) [131, с. 68].

Повертаючись до паттернів, які були сформульовані вище, перші два паттерни в міграційних проектах українок (ефективне управління в контексті низьких ризиків (1) та ефективне управління в контексті високих ризиків(2)) зумовлюють успішний міграційний проект, тобто такий, при якому вдається стабілізувати/мінімізувати ризики. А також мігрантка змогла, окрім первісних (економічних) цілей на початку міграції, реалізувати також і ряд інших, які з’явилися у неї в процесі перебування в Італії. Це мігрантки групи А і В у запропонованій вище типологізації. Тому перші два паттерни будуть розглянуті разом, оскільки вони зумовлюють подібний результат – успішний розвиток міграційного проекту. Третій паттерн характерний для групи С.

Четвертий паттерн описує ситуацію, при якій мігрантка, після перетину кордону, стикнулася з дуже високими ризиками, які прямо загрожували її життю та здоров’ю і упродовж певного часу не змогла їх мінімізувати навіть частково – ні самостійно, ні з допомогою інших людей. Таким чином, жінка здійснювала неефективне управління високими міграційними ризиками або не здійснювала його взагалі. До прикладу, після перетину кордону, ці жінки досить довго шукали роботу і не могли знайти житла або зазнали зловживань з боку роботодавців (сексуальне та фізичне насильство), часом упродовж кількох років. У інших випадках жінка могла не витримати кількарічного психічного і фізичного навантаження, що призводило до втрати працездатності і вимушеного повернення в Україну (самостійно або через процедуру депортації), чи до смерті мігрантки на території Італії. Подібне досвідчила Надія С. (Дод. А, кейс 3):

“От недавно – українка вбила діда, і сама стрибнула з балкону. А могла би все лишити, і вернутися додому, бо ж бачила, що на зриві... Коли ти бачиш, що ти на зриві, – їдь додому, то вже пізно. В неї ще дитина – каліка, і вона лишила її саменьку тепер, бо все життя відсидить в тюрмі. Гроші всі

хочуть, але як не можеш – то їдь додому. Тут люди на зриві, людям потрібні психологи. Але люди не хочуть іти до психолога, не знаю чого, бояться...” [1, арк. 33].

Розглянемо динаміку різних життєвих траєкторій в контексті виокремлених вище паттернів міграційних проектів. Перші дві групи (А і В) презентовані паттернами 1 та 2, група С – паттерном 3. Аналіз четвертого паттерну не здійснювався окремо у рамках цього дослідження з огляду на недоступність першоджерел.

3.2 Способи управління міграційними проектами в контексті низьких та високих міграційних ризиків

Група А. Кваліфіковані мігрантки. Аналізовану групу становлять дванадцять жінок, які сьогодні живуть і працюють у Флоренції, Римі, Падуї. Всі вони починали з традиційних сфер зайнятості для українок в Італії (переважно, у сфері домашніх послуг), але сьогодні працюють як добре оплачувані фахівці (лікарки, перекладачки, журналістки, держслужбовці та ін.). Спільною характеристикою для всіх цих мігранток було те, що вони починали своє життя в Італії з неврегульованим правовим статусом, боргами, без житла і роботи, але впродовж 7–12 років, продемонстрували швидку вертикальну соціальну мобільність.

Їхня міграція до Італії відбулася між 1999 і 2005 роками. За своїм регіональним походженням, більшість цих мігранток походить із Західної України [6], але є представниці також й інших регіонів України. Деякі мігрантки - мешканки великих міст (Львів, Донецьк), інші проживали до міграції у провінційних містечках (Городок, Кам'янець-Подільський), або у селах Волині і Тернопільщини. На момент виїзду їм було від 21 до 42 років. Всі ці жінки мали вищу освіту (дехто – дві), три жінки посідали керівні посади. Сфери зайнятості – маркетинг, педагогіка, медицина, банківська справа. Частина жінок мали дітей різного віку. Двоє жінок були одруженими (в одному випадку чоловік переїхав згодом в Італію), інші – неодруженими. Ці жінки перед виїздом не мали наперед продуманої міграційної стратегії.

Аналізуючи міграцію жінок, які виїжджали з України, маючи диплом про вищу освіту, як правило, досвід роботи у висококваліфікованій сфері, і сьогодні професійно задіяні у країні перебування, доречно говорити про професійну міграцію, під якою розуміють міграцію високоосвічених і кваліфікованих осіб, які переїжджають до іншої країни, з наміром посісти приблизно ту саму соціальну позицію, яку вони займали у своїй країні [283]. Проте ця дефініція виглядає нерелевантною для аналізу ситуації

кваліфікованих українок, які на межі 1990–2000-х рр., в час масового скорочення і невиклат заробітних плат нелегально мігрували до Італії. З одного боку, ми спостерігаємо переїзд кваліфікованих осіб в країну призначення, де нині вони посідають рівноцінні або вищі позиції, що і в країні походження. З іншого, високі соціальні позиції вони здобули не одразу, а лише згодом, пройшовши фазу стрімкого зниження статусу, і подальшого поступового його відновлення, через свідомі зусилля впродовж років.

Загалом, типовий міграційний сценарій мав такий вигляд: жінка, яка працювала в Україні у сфері кваліфікованої, але низькооплачуваної праці (або та, що втратила роботу чи зарплату), перетинає італійський кордон у статусі туристки. За лічені дні її попередній соціальний, професійний і правовий статус анулюється, і вона опиняється серед низькокваліфікованих працівниць чи серед безробітних. Таким чином, упродовж першого міграційного десятиліття, мігрантка переходить від етапу, коли її кваліфікація, здобута в Україні, не визнається італійським урядом до етапу, коли жінка отримує документи, але її фактична кваліфікація уже суттєво падає. І лише в окремих випадках, впродовж першого десятиліття, жінки цієї групи досягають повного правового і професійного визнання в Італії, як правило, у новій професійній сфері.

Розглянемо детальніше як саме це відбувалося. Особливістю цієї групи респонденток є їхня схильність до постійної саморефлексії. В цій групі також значним є чинник проміжних умов, до яких належать мотивація, освіта, вік, цінності мігрантки. Це переважно молоді, добре освічені жінки, з ліберальними цінностями, зокрема, щодо різноманітних прав і свобод особи, в тому числі і свободи пересування.

Світлана К. – Кейс 31. Дод. А: “Думки не було про еміграцію, я взагалі... в мене особливий виїзд, Італія, в мене то перша можливість була поїхати просто на... подивитися... на екскурсію... як кажуть, то була авантюра”[1, арк. 22].

Свою міграцію ці жінки сприймають радше як “авантюру” (за висловом низки мігранток [1, арк. 7; 17; 22]) через її стрімкий і спонтанний характер. Докладно це описує Олена Я. (Дод. А, кейс 20):

“Моя посада, яку я займала, вона скасувалася. І мені запропонували посаду набагато менш оплачувану. Я згодилася на цю посаду і на цю заробітню плату, тому що які шанси у маленькому містечку провінційному—згоджуєшся на те, що в тебе є. І от в мене якась така внутрішня образа була на те, що вісім років якось пішли ні до чого абсолютно. Тобто у плані фінансовому великих проблем не було, але і перспектив у росту так само ніякої не було (...). І так сталося що буквально за два місяці до від’їзду одна моя подружка запропонувала таку авантюру: давай з’їздимо у Італію хоча б на рік, підробимо якихось грошей. І я несподівано для самої себе згодилася” [1, арк. 28].

Такі мотивації характерні передусім для молодих освічених українок, які в Україні дуже швидко досягли “стелі” у професійній діяльності, і для яких коридор соціальних можливостей в Україні надто вузький – через нормативний тиск гендерної ідеології, який особливо досвідчують незаміжні і/або бездітні жінки.

Як видно з аналізу наративів, теза про те, що сучасна жіноча міграція спричинена суто економічним фактором, не знаходить свого підтвердження. Економічний чинник у виїздах мігранток відіграє важливу роль, але далеко не єдину і часто не вирішальну. Аналіз умов (що впливають на фактори міграційних ризиків), при яких було прийнято рішення про міграцію, показує, що економічний фактор відіграв другорядну роль. Натомість основним була особиста нереалізованість жінки у різних сферах життя – професійній, особистій, соціальній. Попри те, що частина жінок посідала досить високий професійний статус в Україні, перспектив свого зростання вони не бачили, почуваючи себе у професійному застої. При цьому, професійний розвиток, громадська і особиста самореалізація становили для цих жінок значущу цінність.

Інші дослідники української міграції в Італії також вважають, що для категорії молодих освічених жінок міграція часто є способом втечі з-під тиску традиційних патріархальних норм, які змушують їх постійно виправдовуватися за свій (незаміжній) сімейний статус, бездітність чи інші прояви нетрадиційного життєвого сценарію [306].

Таким чином основними характеристиками життя перед рішенням про міграцію у цій групі мігранток, були:

- суб’єктивне незадоволення власним професійним та особистісним зростанням, а також рівнем доходів (фінансова ситуація не артикулюється мігрантками як основна, а лише як додаткова причина [1, арк. 2; 4]);
- тиск традиційних патріархальних норм (особливо на самотніх (розлучених, неодружених жінок) [1, арк. 5];
- відсутність чітких планів і цілей на майбутнє, неясні життєві перспективи, тривога за майбутнє [1, арк. 5-6].

Спільною рисою всіх виїздів періоду 1999-2005 рр., як уже згадувалося раніше, є їхня непідготовленість, яка характерна також і для цієї групи. Жінки їхали без знання італійської мови, без дозволу на працю, і, найчастіше без конкретних пропозицій працевлаштування від італійських роботодавців. Українки перекладали вирішення усіх організаційних питань на плечі (часто сумнівних) посередників. Щоправда, якість послуг, як і безпеку здоров’я і життя в часі перетину кордону, цим жінкам посередники не гарантували.

Така несаможиттєвість у підготовці міграції зумовлюється загальним “колективним досвідом” масових міграцій, характерних для того періоду. Ці українки, як і жінки з інших груп у запропонованій типології, не готувалися наперед і не переживали за це, бо, як говорять самі мігрантки, “всі якось їхали, і давали собі раду”⁸ [1, арк. 12]. Існування універсального уявлення про міграцію, колективного “знання” про виїзд, перебування, повернення наче компенсувало відсутність власного досвіду, зменшувало психологічну

⁸ Вираз, який часто присутній у наративах з мігрантками [1, арк.3; 4; 11]

напругу, пов'язану з цим незнанням, розв'язувало потребу самостійно готуватися, вчити мову і закони.

Очевидно, це спричинило труднощі у процесі адаптації та інтеграції. Після перетину кордону ці жінки зіткнулися з високими об'єктивними ризиками (відсутність дозволу для перебування на території Італії, загроза депортації), а також низкою суб'єктивних ризиків, спричинених обмеженими соціальними ресурсами, низьким рівнем підготовки до міграції і, на той час, ще досить слабкою підтримкою соціальних мереж.

Найчастіше у мігранток не було додаткових фінансових ресурсів на випадок втрати першої роботи, або неможливості там працювати. Багато жінок виїжджали у борг, який треба було терміново повертати. На психологічному рівні багато мігранток відчували сильний сором за вимушене зuboжіння, психологічний стрес, депресивні стани, зневіру. Саме такі переживання описує у своїх спогадах Ірина В. (Дод. А, кейс 22):

“Теж рік перший був дуже тяжкий, ви собі не уявляєте через що проходить людина, яка приїжджає. Я думала навіть про самогубство, хоч то і не можна ...Буває друзі чекають, роботу знайдуть, але у мене так не було”[1, арк. 16].

Подібне досвідчила й Наталя Ц. (Дод. А, кейс 25), нині помічниця адвоката в одній з найпрестижніших компаній Риму: “Перший мій виїзд за кордон – був у 1999 рік, мені шість місяців не платять зарплати в початковій школі міста Тернополя. Тобто моя мама, яка є також викладач початкових класів, і я, які шість місяців не отримуємо зарплату. Звичайно нормальна людина, будь-яка... Мені було соромно про це говорити (...)я зрозуміла, що я не хочу, щоб мої діти жили так, як жила я” [1, арк.17].

Незважаючи на наявність подекуди досить високих міграційних ризиків, мігрантки цієї групи змогли здійснити найбільш ефективне управління ними.

Період первинної адаптації практично всіх тогочасних мігранток був достатньо складним. Проте, на відміну від інших груп, у цих мігранток є

їхня схильність до інтернальності⁹ поведінки та відкритість, активність, ініціативність у налагодженні соціальних комунікацій з мігрантами інших етнічних груп та італійцями.

В цій групі не було жодної респондентки, якій довелося звернутися до доброчинних організацій (на кшталт “Карітасу”), куди жінки йшли у випадку вкрай складної ситуації у пошуках їжі і притулку, здійснюючи таким чином часткову мінімізацію високих міграційних ризиків. Хоча самі жінки часто пояснюють це випадковістю, вочевидь значущим фактором впливу тут також є здатність до активного налагодження соціальних зв’язків:

Олена Я. (Дод. А, кейс 20), учасниця та організаторка багатьох культурних фестивалів, громадських українських ініціатив, розповідала:

“Я попала в дуже гарну сім’ю, були гарні відносини, до мене ставилися гарно, тобто я не відчула себе в приниженому становищі абсолютно(...)я не мала таких якихось великих перемін, якихось як наші жінки бідні никаються з одної квартири на іншу квартиру, не знають де їм жити і що їм їсти. Тобто в мене якось, слава Богу, якось так було все гладенько” [1, арк. 12].

Катерина Б. (Дод. А, кейс 24), власниця приватної фірми з пошиття одягу, подібно розмірковує про причини свого успіху:

“Було 3 тис доларів боргу, треба було спати, їсти, рік без роботи, на якихось підмінах. Але є Бог на небі, я потрапила в дуже гарну сім’ю, через рік, де мене поважали, це була родина адмірала, а він тоді мені уже поміг з документами” [1, арк.16].

Ключовим моментом у міграційному проекті Катерини стало власне налагодження хороших зв’язків з впливовою італійською родиною. Це “випадковість”, яка дозволить жінці прискорено отримати легальний статус, а згодом, з допомогою друзів цієї родини влаштуватися у відоме ательє, в якому шиють одяг для ватиканського кліру.

⁹ Терміни, введені психологом Дж. Роттером, який поділяв людей на тих, хто пояснює свої вчинки, поведінку зовнішніми обставинами, впливом інших людей (екстернальність) і тих, хто вбачає причини своїх дій у собі самому (інтернальність) [148]

Можна виокремити три етапи управління міграційними ризиками, що сприяють інтеграції в італійське суспільство і характерні саме для цієї групи. Перші два передбачають тісну взаємодію із середовищем, в якому опиняються мігрантки, і від якого вони є залежними, на третьому – вони самі починають створювати власне середовище спілкування. Молодші, і краще освічені жінки відразу розглядають свою міграцію значно ширше, ніж просто шанс покращити свій матеріальний стан.

На першому етапі (період первинної адаптації), мігрантки працюють на низькокваліфікованих роботах, мешкають у важких житлових умовах і мають ненормований робочий день. Проте уже з цього заробітку починають оплачувати своє навчання в Італії, беруться інтенсивно вивчати італійську.

Показовим є досвід Світлани К. (Дод. А, кейс 31), Президентки Асоціації українок Італії у Римі та лідерки кількох інших громадських ініціатив для українок:

“Я працювала, я на той час уже винаймала, вставала в п’ятій годині ранку, прибирала в кількох квартирах, а в четвер, п’ятниця, субота, в кінці після обіду до вечора, практично до одинадцятої години вечора – вчилася, ну і мову треба було ще на курсах вчити ... ну, скажем, потрібно було жертвувати чимось! Виключила один курс цей, потім закінчила ще інший, ті, католицький університет, він теж тако... уже післядипломний, це уже поглиблення, вищий рівень, магістр (...) словом (сміх), які я тільки курси не закінчувала. Мабуть, що скоро ввійду в книгу Гіннеса (сміх) за дипломами” [1, арк. 30].

Подібні мотиви рухали й Оленою Я. (Дод. А, кейс 20):

“Щоб почувати себе добре в італійському оточенні – це знати мову, трішечки орієнтуватися у культурному оточенні, трішечки знати історичних якихось фактів, трішечки знати літератури, трішечки того, трішечки того. І цього достатньо. Я відразу почала вчитися, тільки коли приїхала” [1, арк. 11].

Таким чином, важливими чинниками у розвитку міграційного проекту жінок цієї категорії є їхні свідомі зусилля, скеровані на інтеграцію. Жінки,

практично відразу після перетину кордону починають інвестувати час, гроші, енергію у свою соціалізацію в новому суспільстві, зокрема, у вивчення мови та/чи опанування нового фаху.

Другий етап (період напрацювання соціального капіталу) характеризується поступовим розширенням контактів, соціальних зв'язків, продовженням навчання, пошуком роботи поза домашнім сектором, орендою окремого житла. Водночас, мігрантки зберігають стійкі зв'язки і спілкування з українським середовищем. На цьому етапі вагоме значення відіграє професійна кваліфікація, отримана в Україні, а також рівень відкритості до спілкування з місцевими італійцями. Якщо мігрантці вдається зав'язати якісь контакти на вищих соціальних рівнях (наприклад, із власником орендованого помешкання або роботодавцем), і отримати можливість короткого стажування у кваліфікованій сфері (помічниця менеджера etc), тобто продемонструвати свої професійні здібності і потенціал, то такі спроби часто завершуються підписанням трудового контракту і переходом на іншу, більш кваліфіковану роботу. Ця допомога з боку італійців відіграє функцію “ключа” до італійського суспільства, в якому мігрантки отримують нові можливості самореалізації.

Цей механізм розкриває досвід Катерини Б. (Дод. А, кейс 24):

“Там [в ательє – С.О] іноземці ніколи не працювали. Це завдяки тому, що мій господар, якого я доглядала, попросив свого друга. Мене взяли без документів, під носом карабінерів, я працювала нелегально. Через зв'язки свої зробили мені документи, у них зв'язки колосальні, вони вийшли на італійське посольство в Києві. І тоді я зробила річну візу негайно. Я повернулася назад уже з річною візою, і тоді мені в Італії зробили документи” [1, арк.23].

Проте початкове сприяння з документами був лише частиною цього успішного міграційного проекту. Не менш важливим фактором став рівень кваліфікації і досвіду самої жінки. Невизнання українського диплому на італійському ринку праці гальмує самореалізацію тих жінок, які були в

Україні фахівчинями, і мають намір працювати за спеціальністю в Італії. Процедура нострифікації диплому є часто складнішою, ніж здобуття нової освіти в Італії. Тому частина жінок вдається власне до другого варіанту, як правило, погоджуючись на здобуття профільної освіти, щоправда на нижчому кваліфікаційному рівні, ніж вони мали в Україні. Наприклад, ті жінки, які мають український диплом лікаря, в Італії погоджуються здобути диплом молодшого медичного персоналу.

Підкреслюючи типовість, подібність такого досвіду, Надія С. (Дод. А, кейс 3) констатує:

“Ми маємо дипломи медичні училища, і ми їх визнали, і перездали екзамени. То нам багато коштувало, ми майже наново все вчили. Але ми це осилили, я от здала на диплом медсестри рік тому. Я тепер хочу знайти роботу по цій спеціальності. Працювати медсестрою. Ну бо не можу визнати диплом про вищу свою українську освіту. Це вже як поступати в університет, але це вже не в моєму віці” [1, арк.15].

Знаково, що тут мігрантка вживає займенник “ми”, хоча й говорить про свій особистий досвід, подаючи його як частину досвіду інших жінок. Така тенденція у мовленні – апеляція до колективного досвіду (що свідчить про їхню колективну ідентичність) частіше спостерігається у групі С “Заробітчанки”, але інколи зустрічається і в наративах мігранток інших груп.

Інколи, кваліфікація мігрантки виявляється навіть вищою, ніж у її працедавців, як це сталося у випадку Катерини Б. (Дод. А, кейс 24), оскільки італійська освіта у швейному виробництві більше зорієнтована на практику, тоді як радянська освіта в цій царині передбачала і високий рівень теоретичних знань. З часом, це дозволило їй відкрити навіть власну кравецьку майстерню. Знаково, що інформантка не вбачає власної заслуги в успішному розвитку свого міграційного проекту, вважаючи це радше щасливим випадком:

“Мене не треба було вчити, я спеціалістка в цьому, але італійці ставляться до мене тяжко. Кожен раз дуже важко. Я працюю майже чотири

роки тут, і все на правах невістки. Вони не знають, що я досвідчена людина. Я знаю теорію, я технолог швейного виробництва, я вчилася у відомому технікумі, він славився на весь Союз” [1, арк. 14].

Саме добра базова освіта дала шанс на підвищення свого статусу Наталі Ц. (Дод. А, кейс 25):

“Я не мала ніякого ні адвокатського, ні юридичного диплому, я педагог по освіті. Він [роботодавець – С.О] сказав: “що ти закінчила? чому ти з економістами говориш на рівні?” Ну а я кажу: перша школа міста Тернополя, фізмат. – А він: “Як ти з економістами говориш на рівні, як ти з адвокатами говориш, ти знаєш, що їм відповісти?” Мені допомогла моя школа, фізико-математичний клас. Просто я вмію рахувати. Італійцям тяжко рахувати” [1, арк. 10].

Як бачимо, власне освіта, отримана Наталею в Україні, зіграла вирішальну роль у її подальшій інтеграції і самореалізації в Італії. Оцінивши математичні знання жінки, роботодавець запросив її працювати асистенткою. За деякий час жінка склала іспити з італійської мови і отримала додаткову профільну освіту перекладачки з української та російської мов.

Знаково, що освіта, здобута жінкою в Італії, далеко не завжди уможливлює зміну сфери її працевлаштування. Досить часто жінки залишаються у тому ж секторі доглядальниць, але якість їхнього життя – передусім через підвищення самооцінки – суттєво покращується. Саме про це розповідає Наталя Ц. (Дод. А, кейс 25):

“Вся Італія приватна, приватнику абсолютно по цимбалам, який в тебе рівень освіти: йому важливо чи ти тягнеш його роботу, чи ні. Але якщо тягнеш, то тоді він захоче й італійського диплому. Тобто єдина була вимога від мене – я зробила перекладача [закінчила спеціальні вищі курси і отримала диплом в Università di stranieri di perugia (італ.) – С.О] в трибуналі, в суді, мені треба було закінчити... Курс мови, державний, не приватний, я здала екзамен, визнала себе перекладачем при цивільно-суспільній сфері –

вже працюючи в адвокатській конторі. Просто їм треба було так, ну я і зробила. Почуваю себе від цього значно краще” [1, арк. 17].

Однією з ефективних стратегій в управлінні міграційними ризиками і розвитку успішного міграційного проекту є швидкість і рівень опанування італійської мови. Приїжджаючи до Італії без знання італійської, частина жінок починає вивчення мови практично відразу або за деякий час (групи А і В), а інші – принципово цього не робить, пояснюючи це тим, що вони приїхала працювати, а не навчатися (група С). Таким чином, ці жінки опановують мову в процесі спілкування з роботодавцями, на базовому рівні, з обмеженою функціональністю та словниковим запасом. Знаково, що така різниця намірів не зумовлена відсутністю ресурсу для навчання: італійська імміграційна політика передбачає існування цілої мережі державних і приватних ініціатив (в т. ч. і безкоштовних) для навчання іммігрантів італійської мови, з метою полегшення їхньої інтеграції в країні. Вибрати зручний для себе графік відвідування є цілком реально, проте дуже багато українок надають перевагу додатковій роботі у свій вільний час. У підсумку, це обмежує можливості українських мігранток щодо працевлаштування в інших сферах зайнятості, поза сферою домашніх послуг. Саме прагнення інтегруватися в італійське суспільство спонукає жінок докладати спеціальних зусиль у цьому напрямку, як показує, наприклад, розповідь Любомири Н. (Дод. А, кейс 38), очільниці низки громадських ініціатив для української спільноти Італії:

“Пам’ятаю, це був другий день тільки у Римі. Я йду повз кіоск, а там стільки журналів, і всі італійською... я собі тоді сказала, що через півроку я все це мушу прочитати”[1, арк.12].

Зрозуміло, що ступінь мовної взаємодії з італійцями на початку міграції був практично нульовим. Мігрантки в основному спілкувалися зі знайомими у громадських місцях, або з родичами, які виїхали до Італії раніше. Проте, з часом, через кілька місяців, представниці цієї групи починають інтенсивно розширювати свої соціальні зв’язки за межами українських спільнот.

Важливу роль тут відігравав також і віковий фактор. Молоді українки спілкуються переважно з представницями інших етнічних груп (наприклад з молдаванками, румунками, болгарками, яких більше виїжджає у молодому віці), оскільки українська жіноча міграція початку 2000-х рр. – це здебільшого міграція жінок віком понад 45 років.

Жінки відчують і усвідомлюють такі вікові (міжпоколінні) відмінності, вказуючи на них у своїх розповідях, як, наприклад, Олена Я. (Дод. А, кейс 20):

“Мені легше було, приємніше було спілкуватися з молдаванами – чого, того що вони були мого віку. Тобто у нашому середовищі українському дуже нелегко знайти або це хлопці і дівчата які набагато менші за мене, такі які вже приїхали з батьками, яким мами зробили (...) фамільяре, тобто возз’єднання сім’ї. І вони приїхали. Я їм не цікава як особа, я їх розумію. А у молдаван – вони отакого от мого віку. Це були дівчата і хлопці, які закінчили університет в Кишиневі, або тут вчаться. Тобто це вже був якийсь інший рівень” [1, арк.13].

Для частини мігранток етнічний фактор порівняно швидко перестає бути визначальним у налагодженні соціальних комунікацій і вирішенні питань різного рівня, в тому числі і професійних. Натомість актуалізуються інші чинники, про які згадує: Світлана С. (Дод. А, кейс 23), помічниця мера в місцевій раді м. Салерно:

“Я спілкувалася з... перші півроку - це, мабуть, була така обмеженість в спілкуванні, бо це були випадкові люди, тобто це не то що я їх вибирала. Коло таке було дуже вузьке - це були жінки старшого віку, які теж робили на дідусях на бабусях, які збиралися тільки ось в суботу чи в неділю десь у парку. А потім я собі дала слово, що коли я знайду роботу, я сюди більше ніколи не піду. Я хотіла вирватися з цього кола” [1, арк. 41].

Соціальні взаємодії в цій групі практично відразу починають формуватися через близькість поглядів і спільних цінностей, і фактор приналежності до українського кола в особистому спілкуванні перестає бути

пріоритетним. Інколи саме ставлення мігрантки до української спільноти втрачає своє позитивне забарвлення: деякі респондентки вказували на те, що їхні спроби шукати друзів і колег серед інших етнічних груп зумовлені негативним досвідом спілкування зі співвітчизниками. Типовою для багатьох мігранток була ситуація Софії А. (Дод. А, кейс 39): “Мої друзі – ірокенці, араби, італійці. Українці є, але дуже мало. Наші люди тяжкі, і в тяжку хвилину мало хто подасть тобі руку. Я не знаю чому так, що мені роботу знаходили іноземці, а українці мені продали роботу, за триста євро, і обдурювали. Вона мене заводить на місце, а мови я не знаю, а там виявляється роботу треба тільки на 2 тижні” [1, арк. 10].

Подібне досвідчила й Світлана К. (Дод. А, кейс 31), лідерка кількох громадських ініціатив для українок Риму, зокрема. Президентка Асоціації українок Італії у Римі:

“Ось тут, на Таворі [центральна частина Риму – С.О.](...) українці, знайшли мені роботу за гроші (сміється). Так, в мене була така робота, що я заплатила тих триста п'ятдесят доларів за роботу, а мала зарплату двісті п'ятдесят доларів”[1, арк. 16].

З вивченням італійської мови, комунікація з італійцями швидко стає актуальною для цих мігранток: через ці контакти вони починають швидко розвивати свої індивідуальні інтеграційні стратегії.

Нарешті, на третьому етапі мігрантка, яка уже має диплом про італійську освіту або нострифікований український диплом, і працює у новій сфері, започатковує власні самостійні ініціативи (організації, осередки, мережі для допомоги іншим тощо).

Інколи, українки, які мають якісну гуманітарну освіту, стають помічницями італійських науковців, що займаються Східною Європою. Вони допомагають з перекладом і організацією контактів в Україні. В цій групі, одна з мігранток (Леся У., Дод. А, Кейс 11), лікар за освітою і фахом, повністю переорієнтувала дослідження італійського історика, який практично нічого не знав про історію українського визвольного руху. Як

наслідок, він написав книгу, третина якої була присвячена історії ОУН та УПА. Її короткочасна допомога змусила дослідника цілковито переосмислити дослідження Східної Європи. Згодом цю книгу [88] вона переклала українською, і організувала серію презентацій в Україні [1, арк. 12;].

Знаково, що частина жінок вважають свій міграційний проект дуже успішним навіть у тому випадку, коли формально вони не працюють у кваліфікованій сфері. Значно важливішим для них є відчуття особистісного росту, самореалізації. Саме про це говорить Леся У. (Дод. А, кейс 11):

“Я задоволена, з того, що приїхала. Це не був рух вниз. Я допомогла батькам, тітці чоловіка теж зробили їй операцію. Можливо, я пожертувала кар’єрою, але я вже тут стільком людям допомогла, кличуть тут мене “швидка допомога”. Мене гроші не змінили. ніколи не вимагала, щоб гроші були на першому місці. Я ж постійно над собою тому мушу працювати...В мене така позитивна енергія, коли людям стає краще” [1, арк.30].

У порівнянні з іншими мігрантками, ці жінки відрізняються способами використання коштів, зароблених у секторі домашніх послуг протягом початкового періоду міграції. Вони вкладають не лише у життя в Україні (утримання батьків і дітей), але і у своє теперішнє життя в Італії (найперше – в освіту). З часом, мігрантки забирають дітей до Італії або створюють таку модель підтримки, при якій лише частина коштів пересилається в Україну. Така стратегія приводила до того, що на момент отримання дозволу на роботу і життя в Італії, ці мігрантки володіли значно більшим соціальним та економічним капіталом, ніж інші жінки, які всю зарплату пересилали в Україну.

Позитивним фактором впливу на професійний і соціальний ріст українок подекуди є також укладення шлюбу з громадянином Італії. Інколи заміжжя або близькі стосунки з чоловіком-італійцем стають вирішальними чинниками розвитку професійної кар’єри, т.зв. “патріархальними дивідендами”. Здебільшого, українка, заміжня за італійцем, продовжує

працювати після укладення шлюбу. Показовою є історія Світлани С. (Дод. А, кейс 23), нині головної редакторки українського видання при італійській медіа-корпорації:

“Ну власне – я познайомилась з моїм майбутнім чоловіком, він почав займати весь мій вільний час...він італієць. І... якимось чином я не мала тоді вертатися в Україну, не було такої мети – там, повернутися, мені треба хату добудувати, дітей підняти. А потім це все натурально перейшло, близькі стосунки, і натурально визріло це бажання залишитися в Італії. Звичайно, що те, що я зараз редакторка газети це не просто так, на це вплинув статус мого чоловіка. Але я і сама багато вчуся, постійно...”[1, арк. 22].

У підсумку, на момент отримання дозволу на роботу і життя в Італії, ці мігрантки володіють значно більшим соціальним та економічним капіталом, ніж інші жінки, які всю зарплату пересилали в Україну. В процесі переходу від низькостатусних позицій до високостатусних вагому роль відіграють формальна і неформальна освіта (наявність італійського або українського нострифікованого диплому про вищу освіту, а також фактичний рівень кваліфікації і наявність професійного досвіду мігрантки), розбудова широких горизонтальних соціальних зв'язків в Італії (передусім з італійцями), інститут шлюбу, а також сильна особиста мотивація жінки та її відданість цінностям свободи вибору, самодостатності.

Освіта, здобута жінкою в Італії, далеко не завжди уможливорює зміну сфери її працевлаштування. Досить часто жінки залишаються у тому ж секторі доглядальниць, проте їхня самооцінка найчастіше підвищується.

Група В. Транзитні мігрантки. Цей тип життєвої траєкторії представлено розповідями 15 жінок віком від 34 до 60 років, з різних регіонів України, які мають постійний досвід регулярних переміщень між двома країнами і більше. Ці жінки мають юридично врегульований міграційний статус, досягли своїх первісних фінансових цілей, поставлених на початку міграції. Багато хто з них декларує своє бажання повернутися в Україну назавжди, але насправді не поспішають це робити. Навіть ті, хто повернулися в Україну, часто вказують

на неостаточність цього повернення. З іншого боку, частина з них не демонструє активних практик інтеграції в італійське суспільство, пояснюючи це своїм віком та низьким рівнем впевненості у власних силах. Власне постійне курсування між двома країнами (принаймні кілька разів на рік), а не остаточний переїзд в одну з країн стає їхнім міграційним проектом на тривалий час.

Частина з цих мігранток, на відміну від жінок з інших груп, уже мала міграційний досвід, зокрема, досвід адаптації в середовище іншої країни (найчастіше, Португалії, Польщі, Греції, Іспанії). Це дало їм змогу уникнути більшості високих міграційних ризиків, окрім ризику депортації (щодо якого, утім, вони виробляли успішну тактику управління). Попередній досвід також дозволяв їм здійснювати первинну адаптацію в Італії (ще до отримання легального статусу) швидше та ефективніше. Проте, в цій групі були також і такі жінки, для яких виїзд до Італії став першим міграційним досвідом.

Перші роки у міграції характеризувалися високими фізичними та психологічними навантаженнями, ненормованим робочим днем, що було спільним для досвіду майже всіх українських мігранток. Проте ці жінки, у більшості, цілком успішно здійснюють управління міграційними ризиками. Орієнтовно через 7–10 років, вони задовільняють первинні декларовані цілі міграції (дають освіту дітям, купують їм житло в Україні, тощо). Проте власне цей успіх у реалізації поставлених завдань спричинює для них новий психологічний виклик – необхідність прийняти рішення про те, як і де мешкати далі. Це чудово ілюструю випадок Ірини Н. (Дод. А, кейс 17):

“Ну що, дітей я вивчила, хату синові купила. Теперка працюю тут... і дбаю про документи італійські, щоб бути спокійною. Я вже була в Іспанії, Франції, кожна відпустка – їду куди хочу. Була в Австрії, пошкодувала грошей на Єгипет А це італійське пермессо я продовжу, і буду тут до тих пір, поки дадуть постійне. Я вже не дуже хочу їздити [між Україною та Італією], бо я змучена... але все кинути теж не добре... Не знаю як то буде,

знаю тільки, що просто вернутися в Україну, то зараз для мене не варіант” [1, арк. 35].

Загалом, свобода пересування, можливість подорожей є новим ресурсом, отриманим у міграції, і усвідомлюваною можливістю керувати своїм життям для багатьох транзитних мігранток, яка з часом набуває для них цінності. Ці жінки не націлені на остаточну еміграцію в Італію, тому не намагаються здобувати італійську освіту чи застосовувати інші способи інтеграції. Але водночас вони не вважають прийнятним остаточне повернення в Україну. Навіть після повернення в Україну, можливість повторної міграції в Італію залишається актуальною: її підтримують шляхом поновлення дозволів на проживання в Італії, а також через утримування робочого місця (активно залучаючи соціальні мережі). До прикладу, одна мігрантка працює півроку або більше в Італії, відтак їде на півроку в Україну, а на її місце, за попередньою домовленістю, приїжджає інша, з України, яка вже раніше працювала доглядальницею в Італії [1, арк. 12,15].

Особливо характерно для групи “транзитних мігранток” те, що незважаючи на місце свого фізичного перебування (в Італії чи в Україні), вони постійно пам’ятають і підтримують різноманітні зв’язки з іншим соціальним простором. Цю групу не можливо однозначно класифікувати у категоріях еміграції, імміграції чи повертанців. Їхні життєві траєкторії є найбільш яскравим прикладом глобальних мобільностей. При цьому, причини їхнього життя між “двома країнами” не можна однозначно звести тільки до означених вище чинників. На прикладі української міграції, простежується категорія жінок, за характеристиками подібна до т.зв. “третього покоління” у концепції Ігора Маркова – людей глобального світу [131, с. 61]. Йдеться про молодих мігрантів віком до 30-ти років, які кофмортно почувають себе у процесах перманентної міграції, і які не націлені на вибір котроїсь із країн, а, швидше, на постійне переміщення по європейських країнах – для навчання і роботи. Результати цього дослідження показують, що до цієї групи можуть належати також і жінки,

віком понад 30 і навіть 40 років. Вік є важливим, але не вирішальним фактором. Однак мігрантки, які фактично не перебувають перед потребою вибору між двома країнами, бо постійно пересуваються по Європі, не є головним фокусом цього дослідження. Тут увагу головним чином приділено тим мігранткам, які, рефлексують над вибором між країною призначення і країною походження, і в цій рефлексії вони перебувають постійно, упродовж років чи навіть десятиліть. Відтак, навіть після 15 років міграції вони не лише не обривають соціальні зв'язки із країною походження, але і всіляко намагаються їх підтримати.

Особливу увагу в цій групі привертає дві категорій мігранток: (1) соціально активні, які можуть вибудовувати своє життя як в Україні, так і в Італії, і (2) соціально зневірені: жінки, чиї емоційні зв'язки з родиною в Україні досить ушкоджені, і вони не мають мотивації для швидкого повернення на батьківщину. З іншого боку – працювати в Італії їм стає дедалі важче.

Перша категорія соціально активних жінок (переважно віком до 50 років), зацікавлені в економічних ініціативах, розпочатих в одній з країн, що передбачатиме також і, час до часу, можливість перебування в іншій. Вони не обирають Італію як остаточне місце свого проживання передусім тому, що вважають, що не досягнуть вищого статусу (через свій вік, національність, відсутність італійського диплома). На психологічному рівні, вони також відчують велику відповідальність і провину за тих, хто залишився на батьківщині, попри вірогідні ускладнення у стосунках та спілкуванні з членами родини. З іншого боку, для них стає викликом зміна ставлення до них з боку українського суспільства, після того як вони виїхали в Італію. Раніше дослідники української міграції в Італії вже вказували на те, що українки, навіть якщо вони були дуже недовго в Італії (1-2 роки), після повернення в Україну, відчують відстороненість з боку друзів, підозри з боку чоловіків і ускладнення в спілкуванні з дітьми. Всі ці фактори часто

стають поштовхом для них до від'їзду назад в Італію [306, с. 7] навіть у тих випадках, коли жінка планувала залишитися в Україні.

Мігрантки гостро переживають ці зміни, як свідчить розповідь Лесі С. (Дод. А, кейс 16):

“Коли ми приїжджаємо додому, то вже відчуваємо, що і не там, і не тут, друзі... колишні друзі...все якась заздрість. Я вже й дома відстала від життя, і це дуже відчуваю, дуже відчуваю. Але знаю, що не вирішу цього сама, і не хочу вирішувати, хай все йде, як йшло. Ну але гроші пересиляю, звичайно, і подарунки, і постійно то роблю” [1, арк. 15].

Подібні переживання поділяють й інші мігрантки, як, наприклад, Галина Д. (Дод.1, кейс 4):

“Звичайно, час робить своє, відходиш від друзів, однокласників. Дуже відчуваю і заздрість, ти там стільки заробляєш, вони і хочуть знати, і не хочуть. Хочу побачити людей, і вони хочуть чути, але хоч бери і бреш. Починаєш говорити – вони душаються сльозами злості. Але в загальному люблю село, ті наші жінки - я всеодно люблю їх” [1, арк. 14].

Відтак дехто з цих жінок починає шукати способи проявити себе, свій особистий потенціал (найчастіше – неусвідомлюваний, або, принаймні, прямо неартикульований мігрантками). Після багаторічної міграції, навіть маючи проблеми у стосунках з родиною, вони прагнуть повернутися в Україну у ролі тих, хто досягли поставлених цілей, часто з наміром відкрити невеликий бізнес. Або роблять спроби почати такий бізнес в Італії. Це спричинене передусім тим, що досвід міграції посилює у них відчуття впевненості у собі, усвідомлення власних потреб, цілей та інтересів, активізує їхню суб'єктність, і, в деяких випадках, спричиняє потребу психологічної компенсації невдалого сімейного життя, розлучення, ускладнення стосунків з тими, хто в Україні.

Вони хотіли б інвестувати не так в розвиток України чи в абстрактну ідею, як в той соціальний простір, в якому, як їм здається, вони психологічно почуватимуть себе не найманими працівницями, а повноцінними

громадянками. Проте для повернення в Україну на заваді стають змінені уявлення про соціальну норму, активізований – внаслідок міграції – ціннісний конфлікт і емоційне охолодження у стосунках з родиною та друзями.

Про бажання розвивати власний малий бізнес в Україні мігрантки говорять відкрито, як от Наталя Б. (Дод.1, кейс 30) і Ірина В. (Дод. А, кейс 22):

“Я б відкрила бізнес в Україні, такий маленький, знаєш...може перукарню.... Бо свого хочеться, а не чужого. Але ж у нас це зразу хабарі, як я від того відвикла...” [1, арк. 19]; “Я, наприклад, їдучи в Італію – ніколи в мене не було думки зупинитися тут. Не думала, що от візьму чоловіка, візьму дітей, якось ми тут, в Італії залишимося... Але що ж як мій чоловік вже і не хоче, щоб я поверталася, і діти вже самі по собі” [1, арк. 30].

Декому з українок вдається повернутися в Україну, але це повернення завжди відбувається зі збереженням всіх зв'язків з Італією. На Західній Україні, і, зокрема, у Львові, сьогодні функціонує кілька італійських ресторанів, кілька десятків маленьких продуктових крамничок, власниками яких є колишні українські мігранти. До прикладу, магазин Prodotti (вул. Івана Франка 39), “Магазин італійських продуктів” (В. Великого 65) тощо. Окрім того, популярності набувають інтернет-магазин італійських продуктів [“Італія-Песто”, “Кращі продукти з Італії”, “Паста проти вареників”]. Доставка продуктів до цих закладів відбувається через транснаціональні транспортні мережі (автобуси, які перевозять мігранток), а також через раніше налагоджені зв'язки з італійськими підприємцями.

Яскравим прикладом є Олена П. (Дод. А, кейс 40): через неможливість оплатити навчання синові виїхала на два роки до Італії як доглядальниця. Після легалізації в Італії, відразу повернулася в Україну. За час перебування в Італії налагодила зв'язки з кількома приватними підприємцями, і відкрила у Львові власну крамницю італійських продуктів. За товаром Олена їде разом з чоловіком один раз на кілька місяців власним авто. Жінка вважає,

що вона досить добре інтегрована в італійське суспільство, і у випадку втрати бізнесу в Україні планує повернутися на заробітки до Італії [1, арк. 18].

Ще більш показовим є досвід Мирослави І. (Дод.1, кейс 41): “Я не хотіла повертатися в Україну, і працювати тут за копійки, тому живучи в Італії - пішла на курси перукарів, в мене була сім’я перукарів, де я жила. Це було дорого - 1000 євро, але я пішла вчитися. Весь мій успіх на 90% тут –це з того, що я навчилася в Італії. Якби я там не побула, я б ніколи не була такою успішною, це все – культура праці, спілкування. Повернулася в Україну, бо так ми вирішили з чоловіком – українцем. В Італію плануємо часто їздити, у мене друзі, і ми підтримуємо всі контакти. Можемо і знову туди повернутися, а наразі – просто на канікули туди виїжджаємо” [1, арк. 29].

Друга категорія – “соціально зневірені” це жінки віком понад 50 років, найчастіше мешканки села, а також ті жінки, яким притаманні традиційно-християнські цінності. Вони вказують на те, що хотіли б повернутися в Україну назавжди. Ці мігрантки досить виснажені фізично і психологічно, щоб продовжувати працювати у жорсткому робочому режимі, як і на початку свого перебування в Італії та всі ці роки. Основним викликом для них, як і для попередньої категорії, є те, що вони не відчують себе потрібними, причому не тільки у ширшому соціальному контексті, але і безпосередньо у своїй родині. Їхні емоційні зв’язки з родиною (чоловіком та дітьми, якщо вони є) достатньо ушкоджені, і мігрантки не впевнені, що зможуть їх налагодити.

Такі проблеми артикулює Ірина Н. (Дод. А, кейс 17):“Як я приїжджаю додому, нічого не міняється, мій чоловік нічого не рухає. Він має один баняк, мищину, і тим орудує. І каже, що йому зле, як я приїжджаю. До нього приходять колеги, що п’ють, і сплять в хаті, і я завада у власній своїй хаті. Я планую назавжди повернутися через рік в Україну. Мій чоловік підсвідомо розуміє, що я є господиня, і хата теж і моя. Але йому краще, як ніхто йому не заважає. То не знаю коли мені їхати, і до кого...” [1, арк. 29].

З іншого боку, усвідомленою цінністю для них є свобода руху, яку дає їм легальний статус в Італії; про що власне чітко говорить Мирослава О. (Дод. А, кейс 10): “Мету я виконала, і тому мене більше нічого не триває. Треба тільки підтримати себе, щоб мати за що жити. Місія виконана італійська, все. От допрацьовую тут зараз, з одною бабцею, а тоді поїду в Україну. Моя колежанка приїде замість мене... а я хочу трохи поїхати десь, розвіятися, на прощу, може до друзів в Київ. Робитиму там все, що захочу, бо і для себе треба пожити. А за півроку – знову сюди, з документами все добре, і гроші треба буде заробляти” [1, арк. 20].

Життєві траєкторії цієї групи жінок наближені до траєкторій мігранток групи С “Заробітчанки”. У своїх наративах вони наголошують на тому, що не планують осідати навіть у найближчому майбутньому. Їм властива зосередженість тільки на сьогоденні, оскільки тільки у теперішньому часі і просторі вони відчують хоча б якийсь контроль за ситуацією.

Для обох груп, після років міграції, характерний досвід культурного і соціального розриву між мігранткою та середовищем її походження. Після інтеріоризації соціальних і культурних норм іншої країни, для жінок, які рефлексують над своєю міграцією у ширшій перспективі, повернення в український соціальний простір виглядає “кроком назад”. Звикання до іншої повсякденності й інших соціальних норм відбувається достатньо швидко, навіть у мігранток, віком понад 45 років, які більшу частину свого життя безвиїздно прожили в Україні. Щоправда, це відбувається за умови, що ці жінки схильні до саморефлексії, і їм притаманні ліберальні цінності, як засвідчує Леся У. (Дод. А, кейс 11):

“Я в Україні не зустрічала поганих людей, середовище було у мене дуже добре. Але було багато хамства. Тут я вільніше себе почуваю, бачу які тут стосунки, Італія дала мені відчуття самостійності, багато що можеш вирішити, дивишся на світ іншими очима. От приїхала я на святкування, до колежанки, в ресторан в Україні, і я дивлюся на це іншими очима. Навіщо це? Горілки я не п’ю і не хочу, хіба вино червоне сухе. І для чого ото все їсти

і напихатися? Адже потім тобі погано (...). У нас в Україні був такий комплекс – як зварила, як подала, як вдягнулася, і всі на тебе дивляться. А тут ці наші жінки уже того не думають, цих комплексів у них майже нема. Люди почувають себе вільнішими. Я дуже задоволена, що побачила світ, подивилася як живуть люди, бо ми жили у великому концтаборі” [1, арк.41].

В процесі міграції жінка досвідчила цілковито інші повсякденні практики, в порівнянні з тим, що узвичаєне в українському – і насамперед сільському – середовищі. Таким чином, Леся у своєму наративі демонструє набуття нових цінностей – свободи від умовностей, незалежності від матеріальних прибутків чи думки оточення. Мігрантка у своєму інтерв'ю наголошує, що усвідомлення всіх цих речей звільнило її від внутрішнього психологічного тиску і дозволило їй почуватися значно вільніше, в тому числі і в організації свого побуту та повсякдення в Італії. Особливо це стосується практик у тих сферах, які в українському сільському повсякденні вважаються традиційно жіночими [3, арк. 5]. Також, заробляючи в Італії і пересилаючи їх в Україну, мігрантки отримують можливість впливу на прийняття рішень у своїх родинях, – через планування бюджету, зокрема, купівлі/ремонту помешкань, автомобіля. Цей фактор є важливим у пролонгації міграційних проектів українок.

Українські транзитні мігрантки репрезентують власне той тип “транзитного пасажира”, який був описаний у культурологічному есе Піко Айрека: йдеться про людину, яка схильна до проживання між кількома країнами замість “повернення” в якусь одну з них [44]. Для молодших за віком жінок віком до 40 років режим постійного курсування між країнами є бажаним, але для старших – вимушеним. Проте усі вони продовжують жити в такий спосіб.

Як було зазначено вище, неефективне управління міграційними ризиками характерне для мігранток групи С “Заробітчанки”. Умовами міграції цих жінок були передусім соціально-економічні причини (безробіття, невиплата зарплат, хвороба дитини, відсутність житла), а сама міграція, подібно як і у

випадку мігранток з інших груп, не планувалася як довготривалий проект. Хоча дослідники багато уваги звертали саме на цю групу, її ґрунтовного вивчення не відбулося [94; 131].

Промовистим є приклад Надії Ф. (Дод. А, кейс 12):

“Мені було 26 років, як я виїхала в Італію... То сталося після того як мій чоловік закрив дворічну дитину вдома і щез з хати, забравши гроші... Приїхала в Салерно, і поки шукала роботу, то бомжувала по вагонах, в поїздах (довга пауза) (....)Я не знала мови, тільки як мене звати, не мала документів, не мала друзів, не мала рідні... Потім я познайомилася з одною жінкою, і там вона знайшла мені роботу до паралізованої жінки” [1, арк. 34].

Надія живе у Флоренції разом з 8-річною донькою, і працює на кількох роботах: прибирає помешкання італійців вдень, і чергує як санітарка у місцевому госпіталі вночі. Жінка має інвалідність, у неї діє лише одна рука. Вона дуже виснажена, але має намір продовжувати працю в Італії, щоб дати доньці саме європейську освіту. Єдину підтримку, яку вона має – це від іншої мігрантки, українки, своєї подруги, яка винаймає разом з чоловіком помешкання, і майже щодня запрошує Надію на обід. Це інтерв'ю тривало понад 5 годин, і постійно переривалося сльозами жінки. Її міграційний проект нагадує замкнуте коло, з якого жінка дуже хотіла би вийти, але вважає, що не має на це права. Основним чинником того, що вона не робить спроб змінити ситуацію є її психічне та фізичне виснаження, а також страх перед тим, що вона не зможе утримати сім'ю та оплатити рахунки за квартиру і комунальні послуги. Можливість повернення в Україну жінка не розглядає взагалі. Її соціальні мережі є дуже малими, зокрема, і через сильну перевантаженість роботою.

Інший яскравий приклад – Галина Д. (Дод. А, кейс 4):

“Вибрала Італію, бо тут була сестра (...) Я жила у неї тиждень, а тоді вже не могла більше бути у неї, і була голодна, вона мені їсти приносила. Я працювала тільки три години в день. Всіляко було...То таке життя було. Тут поки шукаєш роботу – тут всього можна пережити, і я пережила багато, бо

сестра не могла постійно мною опікуватися: і “карітаси”, і голод, і італійці пристають” [1, арк. 34].

Ризики, які загрожували безпосередньо життю і здоров’ю цих жінок, стабілізувалися упродовж певного проміжку часу. Проте ця стабілізація не була продуманою усвідомленою стратегією, і відбувалася не стільки завдяки свідомим зусиллям мігрантки, скільки внаслідок сприятливих обставин та допомоги інших людей.

Саме це трапляється з частиною жінок, як от і з Мариною В. (Дод. А, кейс 5): “Я довго була без роботи, дуже довго, може кілька місяців, і шукати якось не дуже вдавалося... а потім один священник побачив як я сплю на лаві, в парку, та й влаштував мене до одного італійця. Не знаю що б зі мною було, але я не дуже хвилювалася, світ таки не без добрих людей. Зрештою, якось би то воно було” [1, арк. 23].

Основною метою свого перебування в Італії упродовж десяти років і довше називають фінансову допомогу родині. При цьому власний побут вони зводять до мінімального задоволення основних життєвих потреб: винаймають квартири, в яких мешкають по кілька осіб, без жодного приватного простору, відмовляють собі навіть у найменшому дозвіллі. Жінки цілком свідомі, що позбавляють себе багатьох речей, і відкрито про це говорять, як наприклад Леся К. (Дод. А, кейс 18) і Олена І. (Дод. А, кейс 27):

“Себе ми дуже обмежуємо тут. Ми собі шкодуємо, як сказати... лишній раз морозиво купити, ходимо пішки щодня на інший кінець міста” [1, арк. 10]; “Наше життя тут не таке як на Україні. Там працюють і живуть, а тут тільки працюють” [1, арк. 15].

Причому, обсяги їхніх грошових переказів не зменшуються в міру того, як діти дорослішають, і становлять близько 80–90% місячної зарплати, яку отримує мігрантка в секторі домашніх послуг, як вважає експертка у справах української міграції, помічниця мера Риму Тетяна Кузик [2, арк. 13].

Серед цього типу мігранток найпоширеніша група – жінки віком понад 55 років, але є й молодші. Ці жінки з вищою освітою, після років

перманентних заробітків часто відчують сильне розчарування і деградацію, проте додому вони не повертаються, і подекуди вдаються до девіантних сценаріїв (до прикладу, до роботи у сфері сексуальних послуг). Для повернення в Україну їм потрібні фінансові, психологічні і фізичні ресурси. Проте мігрантки намагаються якомога далі відкласти час свого повернення, оскільки вважають, що в Україні вони не мають жодних перспектив:

Неля (Дод. А, кейс 37): “Я відчуваю деградацію, мова вже погано дається. Я італійську не дуже добре вчила, відчувала, що ми тут нічого не досягнемо. І дома вже теж нічого нема. Подруги в Україні лишилися, в своєму середовищі, вони вчителі, займаються улюбленою справою, а я тут. Я не ображаюся на життя, я сама її зробила, розумію, що можу повернутися в Мукачево, але де я працюватиму? Тут ми завжди відчуваємо себе іноземцями, але і дома не краще відчуваюся” [1, арк. 23].

Галина Д. (Дод. А, кейс 4): “Я покладаюся на Бога, і кажу так: як зроблять документи, то добре. Не зроблять – постараюся повернутися в Україну, там діти, внуки, і подякую за кожен день, що я тут заробляю. Бо в Україні в мене тільки дорога на базар, я випала з тої системи” [1, арк. 23].

У цій категорії можна спостерегти найбільшу кількість випадків важкого фізичного і психічного виснаження, що залишаються ризиками високого рівня упродовж років і навіть десятиліть. Ці мігрантки не вірять, що зможуть адаптуватися в італійському суспільстві, і відчують страх за те, що залишаться назавжди відкинутими в Україні. Їхній страх пов’язаний, за їхніми словами, передусім з культурно нормативною інфляцією віку в Україні, де жінки віком понад 50 років практично не мають можливості працевлаштування і вважають себе старими.

Про ці дилеми говорить, зокрема, Галина М. (Дод. А, кейс 34):

“Люди втратили родини, втратили дітей, люди хочуть повертатися до дому, страх є що ми є викинуті з суспільства України, психоз від того, що, що ми є нервово неврівноважені, втомлені, до деякої міри і звиклі до іншої

суспільства..., до іншого, трошки до іншого суспільства, і це як хвороба наче, а не як достаток, і ми звикли до іншої відповідальності, бо є легше сидіти з бабусею, і не морочити собі голову. Нас там чекають з грошима, а ми самі не знаємо де нам бути. Бо хто ми в Україні після 50-ти років? Старухи...” [1, арк. 37].

Ключовим фактором того, що їхній міграційний проект розвивається неуспішно є нездатність або небажання психологічної адаптації до простору країни призначення – (Італії) як до життєвого. Якщо жінки перших двох груп вбачають у міграційному проекті нові можливості і доступ до свободи, то для цих жінок їхня міграція і сфера праці, швидше, означають втрачені можливості і втрату особистої свободи, а подекуди і деградацію.

Характерним для цієї групи є випадок Лесі К. (Дод. А, кейс 18):

“Я не могла тут адаптуватися, ну не могла...Свою свободу, яку... практично, я сама її продала, бо я сама добровільно сюди приїхала, за гроші, за зарплату, але мені ця свобода... бракує, і по нинішній день мені її бракує. Оту енергію, що в мені бушує, що я можу, я що знаю, я на цілий світ хочу кричати, знати, пояснити, сказати, хто не знає” [1, арк. 23].

Натомість вони тяжіють до українських спільнот і середовищ в Італії, зокрема, парохіальних громад УГКЦ: для цієї категорії жінок саме церква стає основним фактором соціальної підтримки. Аня Н. (Дод.1, кейс 6) озвучує почуття, типові для жінок цієї групи:

“Я привикала тут до життя через нашу церкву. Приїхала, важко, мордуємося, вчимо мову. Ходила на прибирання, а в неділю, то відразу до Церкви. Тут і Літургія, і коляда, і вертеп, і разом обідаємо” [1, арк. 14].

Більшість мігранток бачать італійський соціальний простір виключно як територію праці і безпосередню можливість фінансового заробітку. Таким чином “працюючи, але не живучи” в Італії [2, арк. 14], ці мігрантки звужують для себе коридор своїх навіть соціальних можливостей. Вони також схильні до культурної закритості від будь-яких інокультурних впливів. Жінки цієї групи найчастіше поділяють консервативні цінності.

За словами експертки Тетяни Кузик, українки “як жінки, мають одну ваду. Вони – цього нашого покоління, я себе відношу до цього покоління – вони не вміють бути підприємницями, і дуже мало жінок, тільки молоді, або ті, які хочуть інтегруватися, – спілкуються з італійцями не тільки в приватному житті, але і в роботі, власне молоді цьому вчать” [2, арк.15].

Ці жінки позиціонують себе переважно як жертвні матері. Такі жінки бачать свій міграційний проект вузько – суто як заробітчанство, і не пробують його переосмислити у жодних інших категоріях. Їхнє багаторічне перебування в Італії скероване тільки на фінансову допомогу родичам в Україні.

Леся С. (Дод. А, кейс 16): “Я купила одну квартиру, купила другу квартиру, ну... весілля дочці зробили шикарне, машину купили, і у всьому помагаємо дітям! Батькам помагаємо, будинок їм вирішила відремонтувати, в себе в хаті теж все зробила.... Ну що ще... ще б тут років 5 попрацювати, а там далі видно буде, гроші знайдемо куди витратити. Чи планую тут довго бути? Та вже не, нема таких планів, щоб довго, але ...скільки вистачить сил” [1, арк. 20].

Мирослава О. (Дод. А, кейс 10): “Ні, в моєму віці нема що робити кар’єри (сміється). Всі думки наші є вдома, всі роки там, як їм ще допомогти. Добре, що я вже маю скайп, і можу спілкуватися з дітьми. Навіть просто дивлюся, як діти перейдуть через хату, і мене то тішить. Син, двоє внуків, невістка у мене є, в селі” [1, арк. 23].

При цьому, з кожним роком вони вибудовують нові і нові цілі, про які навіть не йшлося на початку міграції. Мігрантки продовжують свій міграційний проект, водночас не визнаючи це як пролонговану стратегію. Логіку їхніх розмірковувань можна простежити у розповіді Лесі К. (Дод. А, кейс 18):

“Практично, я хочу повертатися додому. Хочу. Ми всі хочемо, і ніби обіцяєм самі собі, а потім даєм заперечення. Як сказати... я до цих пір (...)скільки є жінок, бачу, вже за шістдесят, шістдесятку розминули, як кажуть,

шо внукам помагають – працюють. Ми всі тут отак, тимчасово, на роки” [1, арк. 34].

Фактично, у цій фразі жінка визнає, що загальна колективне уявлення про тимчасовість перебування в Італії, характерне для багатьох мігранток цієї групи, є самообманом, оскільки міграційні проекти жінок продовжуються і після реалізації всіх поставлених фінансових цілей, і навіть тоді, коли жінки уже надто виснажені для роботи в Італії.

Під впливом довготермінової міграції стосунки з родиною, і особливо з дітьми, залишеними в Україні, суттєво трансформуються. Приймаючи рішення про виїзд, мігрантки не завжди можуть раціонально організувати приватний простір, який вони залишають. Оскільки вони перебувають в Італії “для утримання дітей” [1, арк. 15; 1, арк. 12], навіть через 8–10 років, жінки продовжують переказувати додому значні суми, намагаючись “виховувати” дитину по телефону чи скайпу. В цій групі дуже мало мігранток забирають дітей до себе в Італію, вважаючи, що в цій країні вони приречені на важке життя і не зможуть себе реалізувати:

Олена І. (Дод.1, кейс 27): “Ні, ніколи, своїм дітям ніколи не пораджу сюди приїхати. Може тільки в гості, покрутитися, і вернутися додому. Я своїх дітей планую тільки для України. Ми, старші, можемо їхати, допомагати, а вони повинні шукати своє місце там. Вони тут будуть нічим, як і ми тут є” [1, арк. 23].

Деякі мігрантки, проте, зізнаються в тому, що дуже регулярні посилки додому, перекази значних грошових сум (незалежно від віку дитини), дорогі подарунки тощо спричинене почуттям глибокої провини за свій від’їзд, яке підсилюється тиском публічного дискурсу, де циркулює негативний образ мігранток як “поганих матерів”. Таким чином вони намагаються раціоналізувати і продовжити свою міграцію як постійну допомогу дітям, хоча за цим, вірогідно, приховані глибші психологічні проблеми у стосунках з уже дорослими дітьми. Ці спільні для багатьох жінок тривоги артикулює Леся К. (Дод. А, кейс 18):

“А додому ми гроші шлемо, шлемо, бо хочемо ніби як... відчуваємо, не знаю... оту ностальгію за дітьми, отой... оте, коли згадаю, що я своїм дітям на день народження торта не спекла, в п'ятнадцять років я сина лишила, коли ж його можна було посадити на коліна, і погладити по голівці, і спитати, які проблеми, які радості, які смутки, як в школі... я то могла ще зробити, а вже зараз – ні. І десять років в Італії – вже далеко ні. Бо вже двадцять п'ять років йому, вже десять років я тут... так довго я затрималася тут” [1, арк. 21].

Подібно ж розмірковує й Наталя Б. (Дод.1, кейс 30):

“Зв'язок цей [з дітьми] втрачений, і грошима не все компенсуєш. І ми не шкодуємо, і даємо гроші, але... втрачено. Втрачено більше, чим зароблено. Тому що ця щирість їхня, ця відкритість – це кожен їхній подих, їхнє життя, їхній крок... це вже все. Це вже не вернеш” [1, арк. 17].

Цей тип мігранток не лише найменше схильний до суб'єктивації, але й відчуває труднощі осмислення та вербалізації своїх досягнень, внутрішніх змін та трансформації ідентичностей.

Представниці першої групи, швидше за все, залишаться в Італії, третьої – повернуться в Україну, а другої – продовжуватимуть жити у транснаціональній моделі – принаймні до того моменту, поки їм вистачатиме для цього фізичних та емоційних ресурсів. У всіх трьох групах відбувається не лише зміна сфери працевлаштування, але і перехід з переважно кваліфікованої сфери (в Україні) у низькокваліфіковану (в Італії, за винятком жінок групи А та частково групи В). Проте досвід низхідної соціальної мобільності жінок не завжди означає “низхідну” динаміку професійних ідентичностей. Як показує аналіз наративів, жінки, для яких їхня українська кваліфікація і освіта була цінністю продовжують вважати себе професіоналками в сфері своєї попередньої зайнятості в Україні (найчастіше це стосується лікарки і вчительки), незалежно від того, де вони працюють в Італії. Такі мігрантки створюють чи знаходять для себе додаткову роботу або волонтерську діяльність за фахом в Італії, інколи працевлаштовуються після нострифікації українського диплому чи здобуття

італійської освіти. У інших випадках, жінки змінюють сферу діяльності, але для них залишається дуже важливим працювати власне у кваліфікованій сфері. Звичайно, є і такі жінки, які не демонструють того, що їхня професійна ідентичність є для них важливою, або свідомо від неї відмовляються, вважаючи, що “кар’єри робляться в Україні, а в Італії треба заробляти гроші” [1, арк. 23].

Внаслідок аналізу емпіричного матеріалу, проведеного із застосуванням приземленої теорії, було виділено центральну категорію – динаміка міграційного проекту. Основними субкатегоріями (властивостями), через які центральна категорія виражається, є виклики міграції, які мають характер ризиків і спосіб реакції на них з боку суб’єкта (української мігрантки) управління ризиками. Ці дві субкатегорії перебувають у діалектичній взаємодії, яка визначає динаміку (позитивну або негативну) міграційного процесу.

В дослідженні було проаналізовано три основних паттерни міграційних проектів жінок: 1) ефективне управління в контексті низьких ризиків; 2) ефективне управління в контексті високих ризиків; 3) неефективне управління в контексті низьких ризиків. Встановлено, що різниця міграційних проектів зумовлена не так об’єктивними соціально-економічними чинниками, що впливають на жінку в часі її міграції, як суб’єктивним світосприйняттям жінки, різницею цінностей, індивідуальними характеристиками мігранток (вік, регіон походження, сімейний стан, наявність дітей у жінки, життєві цілі, потреби, рівень самоусвідомлення). Пролонгований міграційний проект зумовлює зміну всієї життєвої траєкторії жінки, впливає на її суб’єктивацію, подекуди зумовлює зміну соціальних ідентичностей, що не завжди усвідомлюється і рефлексується самими жінками. Виділено три основних типи міграційних проектів, які розвивають українські мігрантки в Італії. Зокрема: група А (“кваліфіковані мігрантки”), група В (“транзитні мігрантки”), група С (“заробітчанки”).

В часі розвитку міграційного проекту жінки досвідчують зміну професійних ідентичностей. Досвід низхідної соціальної мобільності жінок не завжди означає їхню “низхідну” динаміку. Жінки, для яких їхня кваліфікація і освіта, здобута в Україні, була цінністю продовжують вважати себе професіоналками в тій сфері, в яких вони працювала в Україні (найчастіше це стосується лікарток і вчительок). Причому, це відбувається незалежно від того, що працюють вони у сфері домашніх послуг в Італії чи ні. Інколи жінки змінюють сферу діяльності, але для них залишається дуже важливим працювати власне у кваліфікованій сфері. Звичайно, є і такі жінки, які не демонструють того, що їхня професійна ідентичність є для них важливою, або усвідомлено її втрачають.

Незважаючи на те, що міграція східноєвропейських жінок найчастіше описується дослідниками (а часто і самими мігрантками) як стратегія виживання, результати аналізу інтерв'ю показують, що гроші для українських мігранток переважно є ресурсом, а не ключовою ціллю. Саме через фінансовий капітал, зароблений в країні призначення, мігрантки обмінюють час на гроші: через кошти, вислані родичам, мігрантки здобувають собі право залишатися в Італії якомога довше, а також посилюють власний вплив на рішення у своїй родині, їхній статус і авторитет суттєво зростає. Відтак, мігрантки намагаються зберегти ці нові позиції, працюючи нерідко навіть після 70-ти років.

РОЗДІЛ 4

ТРАНСФОРМАЦІЇ І РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК В ПРОЦЕСІ МІГРАЦІЇ

4.1. Становлення жіночої суб'єктності під впливом міграційного досвіду

Досвід міграції уможлиблює розкриття нового внутрішнього потенціалу частини українок. Це відбувається передусім тому, що жінка, яка мігрує з українського містечка або села, у країні призначення починає вперше переживати досвід самотності, що стає імпульсом початку процесу жіночої суб'єктивації. Цей засадничо новий досвід для жінок віком понад 40 років, особливо мешканок села та маленьких містечок, де самотнє проживання жінки трактується, радше, як девіація чи життєва невдача, аніж як вільний людський вибір.

У міграції жінка опиняється в автономному режимі, наодинці з собою, і цьому, зокрема, також сприяє правова та соціальна маргіналізація (неврегульований статус, відсутність знайомих у країні призначення, тощо). Власне у такому автономному режимі вона постає перед вимушеною потребою пошуку відповідей на питання, які до виїзду в Італію не були актуальними в її повсякденному житті та особистісному просторі. Очевидно, що це характерно не для всіх мігранток, а передусім для тих, хто схильний до саморефлексії, і для кого ліберальні цінності (свободи вибору, самореалізації, людської гідності, рівноправності) є значущою частиною світогляду.

Одна з центральних дослідницьких проблем цієї дисертаційної роботи стосується особистісних змін, що відбулися під впливом міграції, і того як сама жінка їх для себе трактує. Жінки, яких у цьому дослідженні умовно було віднесено до групи С “Заробітчанок” здебільшого реагували на питання про

ті внутрішні зміни, які відбулися з ними під час міграції, кількасекундним або навіть кількахвилинним мовчанням, після чого найчастіше говорили про додаткові можливості, які вони отримали в часі своєї міграції. Зокрема, про появу фінансової і фізичної (у зв'язку з наявністю у них візи Шенген) можливості для подорожей країнами західної Європи, пізнанням нових культур. Жінки також вказували на те, що вони навчилися більшій толерантності, а також відкрили чи розширили для себе ширші можливості християнських практик – постійне відвідування греко-католицьких літургій, активну участь у житті їхньої парафії. Досить докладно говорить про це Мирослава О. (Дод. А, кейс 10):

“Навіть ця еміграція наша, вона має позитивні сторони, тому що... це Божий задум, напевно. Позитивні сторони – це те, що... ми побачили культуру інших людей, побачили їхнє життя, і, дякуючи їм, можна сказати, ми побачили, як люди живуть і вміють відстояти себе, що навіть в любих інстанціях – як в них все організовано: і обслуга, і медицина, і транспорт. Тільки от ностальгія мене мучить за свободою, тою, що мала на Україні, я така квітка. яка не приживається на іншій землі” [1, арк. 34].

Лаконічніше те саме формулює Надія С. (Дод. А, кейс 3):

“Внутрішній світ мій дуже змінився, раніше я засуджувала, а тепер я шукаю причину. І поїздили ми багато, дуже багато світу побачили... не мали б того, якби не Італія” [1, арк. 30].

Фактично, у різний спосіб жінки говорять не так, або не тільки про пізнання світу, як про розширення власного світогляду. Міграційний досвід зумовлює зміну сприйняття самої себе, й інших людей, а також змушує переосмислювати власні риси характеру, спосіб життя і цінності. Практично всі мігрантки (і передусім представниці груп А “Кваліфіковані мігрантки” й групи В “Транзитні мігрантки”), акцентували на таких внутрішніх змінах як зміна ставлення в оцінці інших людей та їхніх вчинків і глибше розуміння власних життєвих мотивів, появі таких рис як терпеливість, відкритість і готовність прийняти недоліки іншого.

Власне на моральних аспектах найбільше наголошували жінки категорії В “Транзитні мігрантки” та С “Заробітчанки”, тоді як мігрантки групи А “Кваліфіковані мігрантки” більшою мірою говорили про власні професійні досягнення. Для мігранток груп А (і частково групи В) найважливішим в цьому вимірі є зростання їхньої самооцінки, можливість гідного життя, які мігрантки усвідомлюють через порівняння соціокультурних норм і повсякденних практик в обох країнах. Фізично залишаючи країну походження і входячи у соціокультурний простір країни призначення, українки досвідчують значно менший суспільний контроль і тиск нормативних правил, ніж в Україні. І тому, що перебувають у статусі мігранток в країні призначення, і тому, що загалом в Італії норми соціальної поведінки є більш гнучкими та ліберальними, ніж в українському суспільстві. Саме про це почуття свідчить розповідь Марії Ц. (Дод. А, кейс 25), помічниці адвоката в одній з найвідоміших адвокатських компаній Риму: “Я себе тут почуваю людиною. Тому що без плечей, без італійця – я стала на ноги. Тобто без будь-якої... Мене поважають за то, що я знаю, за мою освіту в Україні, не визнану в Італії, мене поважають” [1, арк. 29].

Надія С. (Дод.1, кейс 3) та Олена Я. (Дод. А, кейс 20) озвучують ті самі думки:

Тут я вільніше себе почуваю, бачу які тут стосунки, Італія дала мені відчуття самостійності, багато що можеш вирішити, дивишся на світ іншими очима” [1, арк. 20].

“Я себе на даний період почуваю у змозі постояти за свої права, за себе, почуваюся на рівних правах, я для себе зрозуміла, що я в Україні не мала би можливості бути в таких обставинах і проявити себе як людина, як особистість в складних обставинах, тобто я собі бачу те, що я від себе не сподівалася бачити” [1, арк. 12].

Мігруючи з України в Італію, жінки переїжджають не лише з менш розвинутої економічно України у більш розвинуту Італію, але також і з країни з досить стійкими патріархальними установками в суспільство

Розвитку суб'єктності українських мігранток сприяє і те, що в італійському суспільстві є ширші межі суспільної інтерпретації віку, значно більше соціально легітимізованих моделей успішності, більше територій для професійної самореалізації. Таким чином, як вказує експертка Маріанна Сороневич, мігрантки зазнають переміщень не лише у просторі, але й у часі: 45-річна жінка, яка в Україні – вже майже бабуся (незалежно від наявності онуків) раптом опиняється у суспільстві, де навіть 60 років вважається порівняно молодим віком для жінки [2, арк. 13].

Таким чином розширення власних прав і можливостей їх захисту, більша кількість соціальних можливостей для самореалізації й інша інтерпретація віку – все це сприяє зростанню саморефлексивності, переоцінки мігрантками власного досвіду, намірів, цілей, гендерних уявлень, бажань і життя.

Суб'єктність жінок (особливо категорії В “Транзитні мігрантки”) розвивається також через пошук відповідей на питання “де бути”, тобто у якій країні, при цьому йдеться не так про фізичний простір однієї чи іншої країни, а про емоційні координати дому, значення якого в міграції інколи змінюється досить радикально, на чому раніше, зокрема наголошували інші дослідники жіночих міграцій [61; 175].

Міграція відкриває жінкам не лише способи економічної свободи, часто ціною важкого психологічного та фізичного навантаження, але і можливість побудови такого життя, в якому власні особистісні потреби, бажання і можливості поступово набувають для неї ціннісного значення.

Зокрема, ось як про це говорить Марина М. (Дод.1, кейс 13): “Я тут вже 10 років, але сама не знаю чого... Сину квартиру купила, але відчуваю, що сама уже zdegradувала. Мої колежанки, хоч і працюють в Україні за малі гроші, вчительками, а таки роблять те, що люблять. А я тут хоч і з великими грошима, але що ж...”.

Подібну думку висловлює і Неля Н. (Дод.1, кейс 37): “Ну що ми тут, кому потрібні. Працюємо в поті чола, і кінця краю нема. Втратили більше, ніж здобули, я думаю...і я була якась інша раніше, а тепер – тільки про гроші,

про гроші... невідомо тільки чи так вони потрібні нашим дітям, як ми оце тут гаруємо...”.

Проте інші українки оцінюють свою міграцію виключно у категоріях заробітку, і вважають, що міграція напряму вплинула на їхню особистісну та соціальну деградацію. Саме таку, спільну для багатьох українських мігранток, думку висловила Марія В. (Дод. А, кейс 8): “Додому хочу поїхати, але добре, щоб хтось гроші посилав, а як кінчаються – то такий сум на Україні. А куди я піду? На базарі стояти? Після Італії я вже не буду стояти, тут принаймні у хаті працюю. То що я мала б робити в Україні? Як жити? Чоловіка не маю, якби чекав, то калатали б двоє. Син каже, щоб я приїжджала, але не хочу на ньому каменем висіти” [1, арк. 15].

Вони також не мають усвідомлених планів, намірів чи навіть мрій про будь-який соціальний і професійний розвиток у майбутньому (принаймні не артикулюють їх у наративі), вважаючи, що їхня професійна діяльність завершиться на роботі доглядальниці в Італії, оскільки в Україні всі професійні можливості для них уже закриті.

Міграція до Італії є радикальним життєвим досвідом для понад двохсот тисяч українок, які живуть і працюють сьогодні в Італії. Суб’єктність мігранток вибудовується, зокрема, через опозицію до патріархальної гендерної ідеології та порядку, притаманних українському суспільству. Для частини жінок доступ до мобільності, здійснення автономного міграційного проекту сприяє розвитку їхньої суб’єктності, звільненню від панівних в Україні традиційних патріархальних гендерних стереотипів та відносин.

4.2 Феномен транснаціонального материнства українок та зміни гендерного режиму у сім'ях мігранток

Традиційно в Україні сім'ї мали нуклеарну структуру, тобто склалися з подружньої пари з дітьми або без них, чи одного з батьків з неодруженими дітьми [157, с. 94]. Дослідники сімейного побуту українців [194; 317] вважають, що вже з XV ст. така сім'я була “панівним типом структури сім'ї в Україні, а до середини XIX ст. частка таких сімей у селянському середовищі досягла 84%” [317, с. 79]. Гендерний режим такої сім'ї вирізняється досить жорстким розподілом обов'язків, функцій та повноважень поміж чоловіком та жінкою, при чому чоловік вважали формальним головою і годувальником сім'ї та її представником у громаді, тоді як жінці належало дбати про догляд і виховання дітей, опікуватися домашнім побутом [317]. Процеси глобалізації глибоко позначилися на функціонуванні традиційного інституту сім'ї.

Масові трудові міграційні процеси, у які залучені українці впродовж останніх років, призвели до появи нової форми організації сімейного життя - транснаціональної [176; 177] з новим типом реалізації батьківських функцій, зокрема – материнських. Йдеться про феномен транснаціонального материнства. Під транснаціональним материнством варто розуміти такий тип стосунків, при якому матір живе і працює в іноземній країні, в час як її діти живуть у країні походження [241]. При цьому, контакти, виховання і спілкування з дітьми на відстані відбувається за допомогою технічних засобів зв'язку (комп'ютера та інтернет-програми Skype, мобільного телефона та програми Viber, тощо).

Всупереч поширеним у ЗМІ образам, міграція українок до Італії назагал не є міграцією матерів, що залишили вдома маленьких дітей. Українська жіноча міграція якісно відрізняється, до прикладу, від міграції молдаванок, які також масово присутні в Італії: серед молдавських мігранток переважають молоді жінки, які після легалізації забирають дітей в Італію і

починають будувати своє життя саме в цій країні [260]. Натомість, більшість українок, особливо на початку 2000–х рр., виїхали у віці понад 45 років, маючи порівняно дорослих дітей (старших 16 років) або й онуків [260, с. 2]. Щоправда, після 2005 р. українська міграція почала “молодшати”: по-перше, за рахунок “покоління 1, 5” (так дослідники називають дітей мігрантів, які частину свого свідомого життя прожили в Україні, а у підлітковому віці чи вже будучи дорослими – переїхали до матері [301]; по-друге, до автономних міграційних проектів все частіше почали вдаватися молоді українки.

Як було сказано вище, в Україні, в публічній і академічній дискусіях аналіз і оцінки досвіду транснаціонального материнства найчастіше є негативними: це явище трактується як соціально аномальна ситуація. Таке бачення є необґрунтованим спрощенням, яке представляє материнський досвід мігранток однобічно і творить про нього викривлене уявлення, ігноруючи при цьому різноманітні нові форми і прояви спілкування та стосунків матерів і дітей, які дозволяють жінкам і їхнім дітям отримати нові можливості для самореалізації та суб’єктивації. ЗМІ найчастіше стигматизують жінок-мігранток як “поганих матерів”, діти яких – “соціальні сироти”. Однак на практиці материнська міграція не завжди має негативні наслідки: нерідко вона відкриває нові соціальні, психоемоційні ресурси для дитини, зокрема, можливості освіти і особистісного розвитку. Діти мігранток і самі нерідко це усвідомлюють, як засвідчує, наприклад, розповідь Насті К. (Дод. А, кейс 1), доньки мігрантки. Після того, як матір її мігрувала до Італії, вона прожила без матері, разом із сестрою і бабусею, три роки, у селі на Хмельниччині, у віці від 13 до 16 років. В цей період дівчинка погано навчалася у школі, більшу кількість часу проводила на ринку, продаючи городину. Переїхала до матері у 2010 р., через рік після сестри. Спочатку працювала барменом, а зараз навчається в економічному коледжі Італії, у Флоренції.

“В мамі вже була кілька років мрія – виїхати, бо там краще. Я ще зовсім мала була, десь 11–12 років мені було (...)Тоді Юля, моя сестра поїхала в

Італію на три місяці, ще була студенткою в Україні. А я вже, коли я зікінчила школу, в 2003 році, за нею, мені було 16 років. І якраз отут, в Італії, я раптом захотіла вчитися, не знаю чого воно так. Зараз я найкраща студентка на курсі, і сестра моя теж закінчила з відзнакою, і вже роботу має. Ми дуже задоволені, всі...” [1, арк. 2].

Коли жінка отримує офіційний дозвіл на працю і проживання в Італії, а також здобуває хоча б часткову фінансова стабільність, вона може своїх забрати дітей з України в Італію, і часто робить цю спробу. У випадку Ніни, їхня з матір'ю-мігранткою історія має позитивну динаміку, оскільки мати забрала дітей до себе відразу після отримання легалізації. Проте, якщо жінка має дітей, принаймні віком до 14 років, і не забирає їх відразу після своєї легалізації, психологічний зв'язок між дитиною і матір'ю може послабитися [2, арк. 30]. Це показує досвід Олени Я. (Дод. А, кейс 20). Розлучена, має доньку, яку у 9-річному віці залишила під опікою сестри. За роки міграції, дівчинка гостювала у Олени, проте завжди поверталася в Україну.

“Тобто поки я на відстані все йде гладко. Все йде дуже хорошо, ми одна одну розуміємо. Коли я приїжджаю додому - перших 2 тижня це такий період пристосування і він дуже важкий як з сестрою, так і з дитиною моєю. Тобто дитина розривається на дві частини. Вона не знає: кого слухати – чи мене слухати, чи сестру. Чим далі йде час, тим більше не те що забуваєшся про дитину, це неможливо забути, а про те, що це як би це сказати не живеш життям цієї дитини” [1, арк. 12].

Моделі транснаціональної комунікацій і підтримки зв'язків вибудовуються дуже по-різному. Спілкуються жінки з дітьми переважно, телефоном чи інтернетом (за допомогою програми Skype). У перші роки вони можуть також активно листуватися, з детальним описом найменших повсякденних подій. Про таку потребу у комунікації розповідає Ірина В. (Дод. А, кейс 22), яка до виїзду працювала у районній раді, зараз – у сфері домашніх послуг. Її чоловік та доньки проживають в Україні упродовж останніх 12 років.

“Перший рік моєї міграції, доньці було 20 років, не могла її обійняти, поцілувати, але я пишу вірші, і написала їй вірш [читає вірш напам’ять – С.О]. Вона написала мені лист на 32 сторінки, у відповідь, дрібним почерком, і я страшно ридала над ним” [1, арк. 23].

З іншого боку, навіть при підтримці постійного транснаціонального зв’язку, на переїзд не завжди погоджуються самі нащадки, особливо у дорослому віці. Багато “дітей” – тобто молодих повнолітніх людей – відмовляються мігрувати в Італію назавжди, мотивуючи свою відмову любов’ю до України чи невпевненістю у своєму майбутньому в чужій країні. Схоже, патріотичними аргументами молоді люди маскують бажання зберегти той спосіб життя, яке вони мали за відсутності матері. Небажання переїхати до матері в Італію також частково може бути пояснене психологічним розривом, який відбувся впродовж років дистанційного життя, адже у деяких випадках емоційні стосунки між матерями і дітьми погіршуються. Таку складну конфігурацію емоційно-психологічних зв’язків описує Наталя Б. (Дод. А, кейс 30):

“Діти в Україні, дочка вийшла заміж, маємо внука, а син має документи на возз’єднання сім’ї, але закінчує 11 клас, і може приїжджати, і буде поступати в Політехніку. Я пробувала переконувати. Дочка категорично вже не хотіла бути тут. Тепер вона глядить брата. Погіршення в стосунках нема, але і покращення теж ні. Бо в конфліктах – ми мусимо вступитися” [1, арк. 15].

Для самих мігранток наявність дітей і досвід материнства не тільки не є перешкодою, але й нерідко слугує додатковим аргументом для легітимізації їхніх міграційних проектів перед соціальним оточенням, особливо у випадку пролонгованої міграції. Материнство стає фундаментом для побудови або захисної, виправдальної риторики, або навпаки – емансипаційної, залежно від особистих мотивацій, віку, освіти, цінностей мігрантки. Ось як представляє таку лінію аргументації Аня Н. (Дод. А, кейс 6):

“Ну я точно знаю, що якби я не виїхала, а слідом за мною і мій чоловік – ми б нічого не дали власним дітям. І не лише матеріального. У нас дві дочки, вони побачили новий світ, стосунки між людьми, отримали такий досвід, який тепер з ними на все життя... Ми тут вже вісім років, але я й не думаю повертатися, міграція дала нам той поштовх, якого ми ніколи б не отримали в Україні” [1, арк. 10].

Характерно, що рішення про міграцію українські жінки найчастіше приймають самотійно або порадившись з дітьми. Значно рідше таке рішення вони обговорюють з чоловіком, оскільки на момент міграції емоційний зв'язок часто досить слабкий або відсутній взагалі. Подібну ситуацію описує Наталя Т. (Дод. А, кейс 35), яка мігрувала у 2005 р. після розлучення з чоловіком, який страждав на алкоголізм. В Україні вона залишила двох дітей – доньку і сина, віком 16 і 18 років, під наглядом своєї мами:

“З дітьми я радилася – син був проти. У нього була страшна депресія, йому тоді було 19, а доньці – 18. Поступив сам, на безплатне. Це було 2005 році, коли я поїхала, після розводу з чоловіком. Він [чоловік – С.О.] ще поїхав на якусь роботу, і я ще дуже сподівалася, що він щось заробить, щоб дітей не лишати мені, і маму саму. Але сподівання були марними, він все пропив, і таки мала їхати в Італію” [1, арк. 20].

У взаємодії з дітьми може відбутися перерозподіл функцій, обов'язків та ролей у родині, коли дитина починає відігравати роль “друга/подруги”, товариша/ки, якій/ому жінка розповідає про своє життя на “рівних”. Діти мігрантів нерідко виконують посередницьку функцію між батьками, намагаючись врегулювати сімейні конфлікти. Складність транснаціональних родинних стосунків віддзеркалює історія Марії К. (Дод. А, кейс 36):

“Коли приїхали діти [в Рим, до матері, через рік після її міграції – С.О.], вони мені сказали: “Ви маєте вирішити, що маєте робити, ви вже нашого тата не впізнаєте, бо він без вас п'є. Ви самі не знає що хочете, але вирішити маєте зараз, а не через півроку. Або ви вже їдете, або вже тата бере до себе”. То мені сказали дві дочки, одній було 21 і 25 років. Я кажу: “Скільки є

грошей дома?” – А вони мені кажуть: “Майже нічого нема...” А їхала, бо дочка поступила в універ, на платне, а друга пішла від чоловіка з двома дітьми. І в хаті четверо дітей, і тільки моя зарплата” [1, арк. 23].

Інколи дитина уникає глибшого спілкування, зводячи його тільки до формальних повідомлень. У такому випадку, говорити про виховання дітей на відстані можна лише умовно. Мова радше йде про більше або менше успішну співпрацю. У такому транснаціональному зв’язку діти (незалежно від віку) фактично стають співвідповідальними за підтримання родини та її функціонування. Матері найчастіше апелюють саме до їхньої зрілості, “дорослості”, “серйозності”, і чекають від них правильних вчинків, які не створять таких додаткових проблем, що їх неможливо полагодити чи вирішити з Італії. Традиційно жіночі родинні функції і обов’язки перекладають саме на дочок. До прикладу, донькам, (навіть у підлітковому віці), їм довіряють основну відповідальність за організацію побуту, прийняття важливих рішень щодо змін у будинку, купівлі великих речей. Матері часто “призначають” доньок “наглядати” за братами, незалежно від віку обох дітей. Промовистою у цьому контексті є розповідь Наталі Т. (Дод. А, кейс 35):

Спілкувалися з дітьми постійно по телефону, і донька все тримала під контролем, всі гроші тримала в руках, і за братом дивилася, стежила чи він сесію складає. Вона на рік молодша, але виявилася набагато сильніша [1, арк. 21].

Знаково, що це не лише український феномен: у філіппінській міграції присутні подібні тенденції: навіть коли у родині є старші сини, розпорядницею коштів, пересланих жінкою, стає саме донька [285]. Також тут можемо побачити як на цьому прикладі працює аналітичний концепт ланцюгів опіки (англ. care chains), запроваджений Г. Лутц [256]: у випадку української жіночої міграції, відповідальність за виконання т.зв. “жіночої праці”, беруть на себе доньки мігрантки, у той час як їхні матері звільняють

від обов'язків у домашньому господарстві італійських жінок. Або матері мігрантки, які починають виконувати роль опікунки над дітьми.

Аналіз наративів засвідчує, що жінки, незважаючи на свою фізичну відсутність біля дитини, здійснюють активну емоційну роботу [238] для підтримання стосунків. Таким чином, є сенс говорити про засадничо нові практики і форми материнства, зумовлені глобальною мобільністю і транснаціональним форматом родинних стосунків [321].

В деяких випадках міграція може призвести до глибоких змін у гендерній свідомості жінок та відповідної переоцінки усталеного патріархатного гендерного режиму у сім'ї. Міграція одружених жінок є не лише спробою вирішити матеріальні проблеми, але часто і актом фактичного розлучення, на яке вони не зважилися офіційно, через тиск традиційного оточення. Особливо це стосується жінок з сільської місцевості. Досить часто намагання ще трохи “попрацювати в Італії” [Дод. А, кейс 13; кейс 23] викликане внутрішньою розгубленістю і нездатністю самотужки зрозуміти, чи співпадають емоційні координати дому з фізичними. У випадку пролонгованих міграційних проектів жінки також намагаються вибудувати пріоритети – родинні та власні, і відповісти на питання, які з них є важливішими. Такі дилеми віддзеркалені у розповіді Марини С. (Дод. А, кейс 26):

“На той час, спочатку перший рік було дуже важко, хотілося вже й залишити чоловіка. Чи то обіда, що він не зробив то що мав зробити. Коли я сюди приїхала, я намагалася і для себе відкласти, і дитині, і родині, а він, коли був в Чехії – то майже нічого не прислав нам. От наші чоловіки без ініціативи і відповідальності. Я довго не знала що робити, та й тепер не знаю... часом мені здається, що я тут спеціально так довго, щоб не вирішувати цих от своїх стосунків” [1, арк. 32].

Час, проведений у міграції, відстань, новий культурний досвід дають змогу цим жінкам відсторонено подивитися на своє родинне життя, стосунки з чоловіком та дітьми, якщо такі були, і визначити власне місце у цих

взаємодіях. Розлучення у мігрантських родинах зумовлений не лише фізичною і часовою дистанцією між членами подружжя, але й особистісними змінами, яких зазнають мігрантки. Через спостереження і порівняння свого досвіду з досвідом своїх роботодавців або друзів-італійців, а також з отриманням фінансової автономності, деякі жінки відмовляються від моделей взаємодій і комунікацій, а також традиційних гендерних ролей, які існували у їхніх родинах до виїзду. Ця відмова здійснюється найчастіше через розлучення (фактичне і юридичне) або через пролонгований міграційний проект, який репрезентується мігрантками як постійно тимчасовий: він ніби має найближчим часом завершитися, але цей час так ніколи і не настає.

За словами Тетяни Кузик, радниці мера Риму, впродовж довгого часу у неї також були сподівання, що саме неврегульований статус не дозволяє українським жінкам забирати своїх чоловіків до себе в Італію. “Ми зробили кілька амністій, щоб вони легалізувалися, і об’єдналися зі своїми чоловіками. Але цього не сталося. Ми вже мали три санаторії з 2000-го року, ми вже матимемо четверту, у вересню, і це абсолютно, навіть на один відсоток не вплине на приїзд українських чоловіків сюди - саме цього покоління жінок [народжених у 1950-1960-і рр.]. Українки більше схильні до того, що вони житимуть самотньо, ніж жінки інших національних груп. Часто їхня міграція - це і є вже рішення про розлучення, майже у 90% випадків. Які причини? Українки змінюються.... я думаю, вони більше не хочуть бути прислужницями і мамами своїм дорослим партнерам...” [2, арк. 5].

Українки переосмислюють основні принципи, на яких в Україні будуються стосунки між чоловіком та жінкою, зокрема, у подружжі, переосмислюють свій попередній сімейний досвід. Під впливом міграції у частини жінок може також відбуватися зміна уявлень про норму у стосунках, переоцінка того, що може вважатися допустимим у діях, словах, вчинках з боку партнера, батька, сина. Жінки фактично переоцінюють і ставлять під

сумнів традиційний гендерний розподіл ролей та функцій у родині. Ось як пояснює це Маріанна Сороневич, редакторка одного з українських видань в Римі:

“За віком – тут в Італії - це, в основному більше жінки, старші сорока п’яти...В нас [в Україні] людина в шістдесят п’ять років – це вже фактично людина “списана”, вона вже доживає. А тут – це молода жінка, які всі навколо роблять компліменти. Це інша культура ставлення до жінки, тут наші українки розквітають просто від того, що чоловіки неагресивні до них, і не шкодують усмішки та доброти (...)Вони вже на собі як на жінці, вони вже поставили хрест – в Україні. А тут вони відчують на собі увагу чоловіків і... бачать інше суспільство. Чоловіки українські, звісно, дуже це не сприймають, зразу починають говорити, що українки такі-сякі, собі італійців шукають... Але просто вони вже в такому віці переважно мають алкогольну залежність дуже часто... і вони вже не можуть скласти конкуренції, не тільки фінансової, але й в такої, соціальної, чисто людської” [2, арк. 12].

Ще більш чітко формулює ту саму думку Світлана С. [Дод. А, кейс 23]:

“От питають мене часто про те, чи сходимося ми за ментальністю [з чоловіком-італійцем]...Я так думаю, в наших жінок є набагато більше проблем з українськими чоловіками, чим з італійськими. Тому що чоловіки італійські, вони неагресивні – наші є дуже агресивні, невиховані наші хлопці, бо інше є відношення до жінки, до ролі жінки, в сім’ї і в суспільстві” [1, арк. 45].

Проте ці рефлексії далеко не завжди призводять до фактичної зміни гендерного режиму у сім’ях та перерозподілу ролей у родинх мігранток, які, після кількох років праці за кордоном, повертаються в Україну [177; 321]. Навпаки, зазвичай можна спостерегти реставрацію традиційного/патріархального гендерного режиму сім’ї. Власне, труднощі чи навіть неможливість змінити гендерний режим у сім’ї є, вірогідно, одним із чинників продовження міграційних проектів і неповернення мігранток в Україну.

У частини мігранток відбувається індивідуальне переосмислення змісту і значення жіночності – з об’єктивізованої до суб’єктивізованої, тобто від такої, яка твориться для інших і розрахована на зовнішню оцінку – до тієї, яка переживається внутрішньо, через відчуття комфорту і особистої гармонії з собою [3, арк. 4]. Також для частини жінок принциповим стає переосмислення їхніх соціальних ролей дружини та матері. Вони також пробують порушувати або принаймні проблематизувати усталені гендерні режими, що має емансипаційне значення. З іншого боку, значна частина жінок, особливо віком понад 55 років, з консервативними цінностями, вибудовують власну гендерну ідентичність навколо концепту жертвовного материнства, репрезентуючи себе через образ “Берегині” [1, арк. 15; 20; 26].

Завдяки інтенсифікації міграційних процесів українців сформувалася нова форма родини – транснаціональна. Транснаціональні практики материнства можуть мати амбівалентний вплив на дітей мігранток: з одного боку, мігрантки отримують новий ресурс для самореалізації та особистого розвитку; з іншого – тривала відсутність матері може спричинити послаблення психоемоційних зв’язків з дитиною. Матері нерідко починають трактувати дітей як співвідповідальних членів сім’ї у транснаціональному зв’язку, що, у певних випадках, чинить на дитину сильний психологічний тиск з огляду на її неготовність нести тягар відповідальності за важливі сімейно-побутові функції та обов’язки.

Частина дітей відмовляється переїжджати до матері в Італію, віддаючи перевагу тому способу життя, який вони ведуть за відсутності матері. Для жінок факт материнства подекуди може слугувати легітимізацією пролоногованого міграційного проекту. Міграція українок, всупереч поширеним уявленням, не є міграцією матерів, а передусім міграцією бабусь. Основний віковий діапазон мігранток, які виїхали на початку 2000-их рр. – це жінки віком понад 45 років, діти яких були підлітками або повнолітніми на момент виїзду. Аналіз різних способів функціонування транснаціонального материнства (в тому числі і з нащадками віком понад 18

років), підтверджує попередні висновки дослідників про те, що цей феномен не можна охарактеризувати однозначно лише як позитивний чи негативний.

4.3. Репрезентації національної ідентичності у громадсько-політичній і культурно-освітній діяльності та повсякденних практиках мігранток

У 1970-их роках минулого століття, крос-культурним психологом Джоном Беррі була сформульована теорія акультурації, у якій він показав, що іммігрант/ка, який(а) опиняється у новому середовищі країни призначення, одночасно намагається вирішити для себе дві проблеми: як зберегти власну культуру і наскільки, яким чином прийняти, увійти в культуру країни перебування [205]. У зв'язку з цим вчений виокремив чотири стратегії акультурації: 1) асиміляція (повне входження в культуру нового соціуму і відсторонення від культури етнічної спільноти, з якої особа походить); 2) сепарація (відсторонення від культури суспільства призначення і перебування тільки в своїй культурній традиції); 3) маргіналізація (відсутність ідентифікації як з культурою своєї спільноти, так і з культурою нового суспільства); 4) інтеграція (ідентифікація себе як з новою, так і з первинною культурною матрицею) [205, с. 23]. Ця теорія частково застосовувалася українськими дослідниками для вивчення міграційного досвіду українців, які виїхали після розпаду СРСР до країн ЄС [131, с. 123-190].

Проте, у сьогоденній хвилі міграції можемо спостерігати все більше випадків, коли досвід міграції не стільки спонукає до зусиль задля збереження власної національної ідентичності або, навпаки, до асиміляції в іноетнічному середовищі, скільки зумовлює конструювання (витворення) нових значень і смислів приналежності до України, нового розуміння і досвідчення власної національної ідентичності. Загалом процеси конструювання, усвідомлення і репрезентації українських (транс)національних/етнічних ідентичностей в процесі міграційних проектів тим цікавіші, що вони реалізовується в середовищі, в якому найбільше жінок, народжених і вихованих в СРСР (у 1950–1960-их рр.), де українська культура мала ознаки музеєфікації, і не була соціально функціональною. Зрозуміло,

що виїжджаючи з України, українські мігрантки, і, особливо мігрантки Західної України, володіли певним обсягом культурних компетенцій і атрибутів, через які вони могли продемонструвати свою приналежність до України (як от національний стрій, українська кухня, звичаї святкування національних свят, тощо). Проте для частини жінок українська ідентичність активізується саме в процесі розвитку їхнього міграційного проекту. Вони не стільки “зберігають” свою українську ідентичність чи “переймають” культурні зразки італійської культури, скільки вибудовують для себе новий спосіб національної (а не лише етнічної) самоідентифікації, пробуєючи по-новому відповісти собі на питання – “що означає бути українкою”. Це відбувається через проблематизацію мовного питання і зв’язку між своїм політичним громадянством та емоційною приналежністю чи відстороненістю від українського культурного і/або політичного проекту. Усе це може стати важливим елементом у розвитку їхньої суб’єктності. Про такий свій досвід розповідає Олена Я. (Дод. А, кейс 20), учасниця і співорганізаторка культурних фестивалів, громадських українських ініціатив у Падуї:

“Знаєте, що у мені змінилося, те що мені в очі сказала моя сестра, і люди інші. Мені сказали: ти стала така українка! чого це вдруг? Тобто вони в мене побачили такий потяг до всього нашого, до всього українського. Тобто я, під час своєї відпустки, як скажена бігала по Кам’янцю [йдеться про Кам’янець-Подільський] скупляла вишиванки, якісь браслети, В Італії мотанки робити. Я б в житті в Україні на це б не звернула увагу. В Італії я почала гарніше розмовляти українською мовою. Тобто ну якось з ідентифікацією, з етносом, з моїм відношенням до етнічної групи - воно набагато загострилося. Якщо в Україні це було щось таке розмите, щось таке непонятно хто я, тут, то в Італії я набагато більше зрозуміла, що я українка” [1, арк. 53].

Важливо зацентувати, що, на відміну від мігрантів попередніх міграційних хвиль, які виїжджали до іншої країни разом з усією своєю родиною назавжди, сучасні мігрантки, що працюють в Італії, у більшості,

приїжджають в Україну щонайменше раз на рік. Це свідчить про їхній перманентний зв'язок з батьківщиною. Вони не опиняються, подібно до мігрантів попередніх хвиль, у ситуації відірваності від батьківщини, а завдяки сучасним засобам комунікації мають можливість навіть на значній відстані бути повністю включеними в український простір (на що звернув увагу І.Марков [123, 256-260]).

Якщо мігранти перших трьох хвиль для збереження своєї національної ідентичності використовували той культурний ресурс, який був засвоєний ними до моменту міграції [189], то нинішні мігрантки можуть мати постійний доступ до найрізноманітніших форм і виявів української культури, постійно поповнюючи свої знання про сучасні події, проекти, ініціативи, що відбуваються в Україні. Сьогодні можемо спостерігати процес постійного взаємовпливу і взаємообміну різними ресурсами між обома країнами, а також циркуляцію ідей та соціальних і культурних капіталів, якими володіють мігрантки. До прикладу, замовлення мігрантками вишиваних сорочок в Україні, рушників, інших національних атрибутів, що їх передаються автобусами, які постійно курсують між Україною та Італією, дозволяє простежити практики міжкультурного обміну. З іншого боку, стиль одягу і безпосередньо сам одяг, а також італійські продукти постійно пересилаються в Україну, що впливає на уявлення про моду та красу та традиції харчування в українському суспільстві. Таким чином, дослідники все більше рефлексують над тим що відбувається власне з національними/етнічними ідентичностями і повсякденними практиками людей у транснаціональних міграціях: як вони конструюються і змінюються, і які механізми цих змін [189].

Українська спільнота в Італії є неоднорідною: тут працюють жінки з усіх регіонів України, з різними релігійними, політичними, культурними вподобаннями, різною системою цінностей і світоглядом. До прикладу, факт українського громадянства не завжди означає тотожну національну самоідентифікацію: нерідко жінки, які є громадянками України, виразно

наголошують на своїй приналежності до російського культурного простору. В Італії також працюють мігрантки з різних регіонів України, яким притаманна радянська ідентичність: вони продовжують вважати себе радянськими жінками і асоціювати зі спадщиною СРСР.

Національна саморепрезентація, якій може передувати процес української національної самоідентифікації, виконує передусім роль соціальної легітимізації мігрантки, під якою тут слід розуміти означення і закріплення своєї фізичної і символічної (культурної) присутності в Італії як країні призначення. Після юридичного врегулювання свого проживання та роботи в Італії, така символічна легітимізація є важливим елементом в управлінні міграційними ризиками і міграційним проектом загалом. Для різних категорії жінок цей процес характеризується різними особливостями, і залученням різних символічних ресурсів. Можна виокремити чотири основних сфери, де мігрантки вибудовують і виявляють свої (транс)національні/етнічні ідентичності. Такими є: а) релігійний простір (передусім парохії УГКЦ); б) освітній простір (українські школи на території Італії); в) громадсько-політичний (активне реагування на політичні події в Україні, участь в громадсько-політичних ініціативах); г) культурний (створення українських театрів, музичних й танцювальних гуртів).

Аналіз особистих наративів мігранток дозволив розрізнити дві групи жінок, за типами практик та репрезентацій їхньої національної ідентичності: політизованої та етнокультурної. До першої групи можна віднести мігранток, для яких приналежність до українського національного проекту (України як самостійної незалежної успішної держави) передбачає і проявляється у численних громадсько-політичних практиках. Їхня українська ідентичність конструюється як самовизначення особи у контексті концепції “уявлених спільнот” Бенедикта Андерсона. Учений вважає, що національні спільноти виникають не внаслідок безпосередніх контактів і взаємодій між усіма членами спільноти, а через символічні практики, які набувають такого значення для її членів, що, зрештою, компенсує відсутність реальних

взаємодій і знайомства одне з одним [47, с. 63]. Таким чином, можемо говорити про національну ідентичність цих жінок, основою якої є свідомість, політична воля, громадянство, і, що найголовніше, – спільні практики, через які спільнота здійснює “свій щоденний плебісцит”, що, за висловом Ернеста Ренана, і робить її нацією. Вони вважають за доцільне систематично долучатися до політичного процесу в Україні, – шляхом участі у різних громадсько-політичних ініціативах, заходах, подіях. Після отримання легального статусу і набуття фінансової стабільності ці мігрантки нерідко засновують українські громади, школи, дитячі садки, домагаються введення української мови у перекладацькі реєстри Італії тощо.

Також вони беруть участь у різноманітних обговореннях через колективні звернення до представників державної влади України, з підтримкою чи запереченням певних урядових та соціальних ініціатив. Передусім, якщо йдеться про питання історичної пам’яті, мови та формування міграційної політики в Україні. Важливим компонентом для самоідентифікації цих жінок є почуття особистої відповідальності за те, що відбувається на батьківщині. Саме про це говорять Віра Х. (Дод. А, кейс 32), волонтерка у кількох соціальних проектах, яка працює медсестрою у Римі та Надія С. (Дод. А, кейс 3):

“Ми тут, але це ж не значить, що нам байдуже. Я чую відповідальною себе за кожну дію нашого уряду, бо мої діти повинні жити в іншій країні...” [1, арк. 23]; “Жінки кажуть що мене стосується що там робиться в Україні. Я кажу добре – але як подорожчає газ – то ти будеш платити. І я постійно їм то кажу – що ми повинні чутися відповідальні за ту країну, в яку хочемо повернутися, і тут теж, навіть звідси – впливати на її політику” [1, арк. 13].

Для цієї групи жінок етнічність залишається їхнім соціальним ресурсом, переважно, у перші роки життя в Італії. З підвищенням рівня інтегрованості в італійський соціальний простір, вивченням італійської мови, вони починають вибудовувати свої стосунки та спілкування за принципом близькості поглядів та світогляду, тоді як принцип спільної етнічності стає

другорядним. До їхнього середовища, окрім українців, починають входити італійці, представники інших національностей. Це засвідчує досвід Катерини Б. (Дод.1, кейс 24):

“На початку я не знала мови [італійської]... то ясно.... Спілкувалася тільки з нашими в парках, але непросто мені там було, я була наймолодшою. А потім пізнала і молдаван, і інші національності, ну італійці теж, звісно, я вже добре знаю мову. І тепер уже спілкуюся з ким цікаво, а не тільки з ким можу, як це у мене було на початках” [1, арк. 24-25].

Щоправда, їхня приналежність до італійського та українського соціальних просторів проявляється з різною інтенсивністю. Навіть вповні соціально реалізовані, зокрема, професійно, успішні українки наголошують на тому, що вони дуже виразно відчують себе іноземками в Італії, і передбачають, що ніколи не уникнуть цього відчуття [1, арк. 11-12]. Проте усвідомлення своїх відмінностей не створює для них нездоланих психологічних проблем чи непереборних соціальних викликів [1, арк. 17-21].

Як уже було згадано раніше, однією з ключових сфер, через яку мігрантки цієї групи репрезентують свою українську ідентичність, є громадсько-політична. У моменти активних політичних подій, коли Україна опиняється у центрі світової уваги (період Помаранчевої революції 2004-2005 рр., Євромайдану і військового конфлікту 2014-2015 рр.), вони особливо наголошують на своїй українській приналежності. Зокрема, активно ініціюють та проводять різноманітні акції в італійському суспільстві щодо важливих українських питань, організовують збір коштів (наприклад, на потреби постраждалих на Майдані та у збройному конфлікті), пишуть звернення до української влади (Дод. А, кейси 15; 16) . Впродовж останніх місяців це переважно протести проти політики російського президента В. Путіна, що відбуваються у великих містах Італії – Мілані, Римі, Ватикані. Організатори та учасники цих протестів активно документують про свою діяльність шляхом фото- та відео зйомки, яку викладають у всесвітню інтернет-мережу (Додаток 2). До 2004 р. та у період між 2004-2013 рр., у

цьому середовищі мігрантками найактивніше обговорювалися теми політики пам'яті, зокрема, визнання Голодомору 1932-33 рр. актом геноциду українців на законодавчому рівні, а також визнання діяльності ОУН та УПА в часи Другої світової війни як боротьби за незалежність України (Додаток 3). Закон про України “Про засади державної мовної політики”, прийнятий Верховною Радою у 2012-му році також став предметом активного обговорення і реакції у середовищі українських мігранток Італії [2, арк. 13].

У 2009 р. частина цих мігранток, спільно з українськими мігрантами у інших країнах ЄС, долучилися до організації двох скайп-груп Ukrainian World Congress і Ukrainian World Conference, в яких обговорювали та створювали публічні звернення до українського парламенту. Зокрема, у 2010-2013 рр., в цих групах розпочалася підготовка законопроекту про зовнішню трудову міграцію, за підтримки Комісії УГКЦ у справах мігрантів у Львові. Цей законопроект досі не прийнятий, проте залишається одним з найбільш яскравих прикладів громадської ініціативності в середовищі українських мігрантів Італії [2, арк. 16].

Незважаючи на те, що фізично мігрантки перебувають в Італії, і їхні акції протесту, мітинги, інші активності відбуваються у фізичному просторі цієї країни, видимими, актуалізованими, потенційно впливовими вони стають саме в Україні, -- через систему сучасних глобальних впливовими вони стають саме у соціальному просторі батьківщини - передусім через інтернет і телебачення. Прикладами тут можуть бути десятки акцій, що відбуваються практично щотижня в Італії: збір одягу та медикаментів для воїнів АТО у Римі, відзначення річниці Революції гідності тощо (Додаток 3). Через символіку і зміст цих акцій українська етнічна спільнота стверджує себе як національна, причому як в соціальному просторі країни походження, так і в країні призначення. В цьому контексті продуктивною є концепція дослідника Б. Акселя, який вважає, що етнічні спільноти сучасному світі набувають значення в середовищі країни призначення саме в процесі своєї реалізації [45]. Б.Аксель запропонував категорію діаспорального уявного і

довів, що ключовим фактором для аналізу діаспор або мігрантських спільнот стає не “фізичне місце її виникнення, а часові рамки, афекти, які присутні цій діаспорі чи мігрантській спільноті, її матеріальність” [45]. “Діаспоральне уявне – це не оновлена версія концепції місця, але нова концепція, яка охоплює процес ідентифікації, всередині якої проявляються діаспоральні суб’єкти” [45, с. 429-430]. В перспективі цього видається актуальним подивитися на процеси вияву і конструювання етнічності в українських мігрантських спільнотах не на як сформований культурний комплекс, а на як формацію, що перебуває у постійній динаміці, і яка виникає через уявлення себе як частини українського національного проекту у процесі транснаціональних взаємодій. Саме досвід міграції зумовлює початок внутрішньої рефлексії і пошуку вибору/конструювання мігрантками своєї етнічної/(транс)національної приналежності, а також пояснень і причин такого вибору.

Одним із способів репрезентації української приналежності є також різні форми популяризації, представлення української культури в Італії. Деякі мігрантки навіть вбачають у цьому свою громадянську місію. Показовим є випадок Наталі Ц. (Дод. А, кейс 25), живе у Римі, працює помічницею у відомій адвокатській фірмі і перекладачкою з української, російської мов на італійську і навпаки. Жінка акцентує на своєму походженні і вважає, що українські мігрантки є найкращими культурними посередниками між Італією та Україною. Вона активно залучена в усі політичні акції на підтримку України, і часто сама є їх ініціаторкою [1, арк. 37-38]. На обкладинці сторінки Наталії у соціальній мережі Facebook - фотографія дівчини в національному вінку та в українській вишитій сорочці (Додаток 4):

“Але скажу, в мене такий... гордість національна і дух національний саме ось тут в Італії розвинувся. Тому що... інакше... я так відчуваю, я цим живу насправді, оці наші виставки, театри, хай знають якого ми роду... Я стою на тому, що я є українка, я є з України, і ніяким чином не... з Росії. Ні, це не Росія. Це є Україна, Україна – самостійна держава... І до речі, ми зробили

досить великі кроки до цього, і що, я скажу, що Італія знає Україну, і дякуючи навіть оцим нашим жінкам-доглядальницям” [1, арк. 20].

Оцінюючи роль українських жінок в зближенні і взаємопізнанні двох культур, Марія наголошує на тому, що саме через збереження і популяризацію традицій, українці не стільки зацікавлюють собою як “екзотичною” культурою, скільки демонструють свою давню культурну спадщину і зв’язок з християнською культурою, що підвищує їхній авторитет в очах італійців та сприяє культурній легітимізації в Італії.

“Ну, я сподіваюсь, що мене як українку поважають в італійському середовищі...якщо в канцелярії апеляційного суду міста Риму, мене попросили принести писанки і я сказала, що: “Добре, я вам покажу, як це пишеться”, – і ми закрили канцелярію і писали писанки. Мені тоді сказали, що вони думали, що вони великі християни, але ми, українці, все-таки більше зберегли традиції. Вони завжди з повагою ставляться, що я все-таки зберігаю своє українське, свою ідентичність...” [1, арк. 45].

В громадській сфері впродовж останніх років можна спостерегти нову тенденцію, яка проявляється у створенні не лише організацій, приналежних до УГКЦ, але позарелігійних осередків. Це свідчить про нову тенденцію у мігрантських середовищах – секуляризацію культурних ініціатив. Переважно такі ідеї артикулюються тими мігрантками, які успішно інтегровані в Італії, як от Олена Я. (Дод. А, кейс 20):

“Наприклад, у Местре є асоціація "Україна +", яка поза релігією, тобто ця асоціація не приєднана до якоїсь церкви окремої, вона об’єднує всіх. І так само ми б хотіли зробити щось таке тут. І так само ми знайшли підтримку багатьох людей” [1, арк. 48-49].

Аналізуючи особливості функціонування українських громад в Італії, жінка також наголошує на різноманітті української культури і загалом значення українськості як культурно полісемантичного проекту

“В мене є зараз плани...щоб якось згуртуватися українській громаді, яка тут є.... В нас в Падуї немає асоціації українців, в нас є спільнота, яка ходить

до української греко-католицької церкви, і є окремо люди, які взагалі нікуди не ходять. Але ми мусимо думати, що мусимо їх всіх якось об'єднати, щоб вони всі себе ототожнювали себе з країною з Україною/.../Тому що я вже десь говорила, що Україна настільки велика країна, настільки різна, що ми не можемо вважати, що Україна - це моє село, там звідки я пішов, ото моя Україна. Татари, які живуть у Криму - вони так само українці, той шахтар, що працює в Донецьку - він так само українець, в нього іншої батьківщини немає” [1, арк. 34].

Мігрантки цієї групи засновують фольклорні гуртки, проте з націленістю не лише на українську, але й італійську та інші національні аудиторії. Прикладом тут може слугувати існування танцювального гуртка у Падуї, організованого українками, у складі якого є і молдаванки, через інтегрованість однієї з організаторок у молдавські соціальні мережі ще до міграції. Ці спільноти творяться як українські не на основі етнічного і релігійного принципу, а як поліетнічна позаконфесійна спільнота, яка, проте, позиціонує себе як українська.

Іншою важливою сферою є освіта: частина українок в Італії намагаються впливати на розвиток освітніх можливостей для дітей українських мігрантів в Італії, зокрема на політику функціонування Міжнародної української школи (МУШ). Школа є офіційною освітньою структурою, через яку діти українських трудових мігрантів в країнах призначення можуть отримати український атестат про загальну середню освіту державного зразка.

Мігрантки не втручаються у розробку освітньої програми МУШу, проте намагаються впливати на її ідеологію і політику. Промовистим прикладом такого впливу можна вважати протест українців в Італії (а також у Португалії, Іспанії та інших країнах Південної Європи, де працює багато українців) проти керівництва МУШу, яке дозволило собі зневажливі висловлювання щодо української культури. Зокрема, коли директорка МУШ, Людмила Іванова у своїй діяльності і публічних виступах намагалася просувати проросійські погляди, це спричинило хвилю незадоволення в

середовищі українців, і низку публічних виступів та колективних звернень, які були відображені у пресі:

“Мабуть, найголовнішою проблемою МУШу є те, що її керівники не надто дбають про патріотичне виховання маленьких українців, підтримують російські школи і нехтують "правильним" трактуванням української історії” [2, арк. 34]

До другого типу репрезентації української ідентичності варто віднести мігранток з етнічною домінантою у структурі їх національної ідентичності [13]. Їхня приналежність до України репрезентується, зокрема, через такі етнічні маркери: спілкування українською мовою, дотримання традиційної обрядовості, введення у їхній побутовий та публічний простір елементів традиційної української культури (вишиванок, рушників, тощо), а також портретів Шевченка, Франка, Лесі України, Ліни Костенко, Соломії Крушельницької.

Вони заявляють про свою присутність в італійському соціальному просторі через звертання до українського як етнічного, тобто презентують себе через традиційні легковпізнавані фольклорно-етнографічні атрибути і маркери, часто поєднуючи їх з елементами італійської культури, мови. Найчастіше це можна побачити в оформленні інтер'єру під час театральних літературних постановок, ініційованих українськими мігрантками при церковних громадах. До прикладу, на фото вистави “Маруся Чурай” за твором Ліни Костенко, що відбулася у 2011 р., при церковній громаді ім. Святих Симона та Юди у м. Флоренція (Додаток 5), можна побачити в одному просторі елементи сільської української хати (стилізоване вікно, намальоване на тканині), вишиваний рушник, ікону, крихітний портрет Б. Хмельницького, герб м. Полтави, а на задньому фоні - портрет якогось відомого італійського діяча чи представника аристократії і саморобне привітання “Buona Natale”, що в перекладі з італійської означає “Щасливого Нового року” (Додатки 5; 6). На такі заходи організатори готують і видрукують навіть спеціальні театральні програмки (Додаток 7; 8;9).

Характерно, що в українських громадах театральні ролі чоловіків нерідко виконують жінки (Додаток 10): зі світлини видно, що роль судді, радника та козака виконують мігрантки, наклавши відповідний грим (Додаток 15).

Дослідники транснаціональних мігрантських спільнот вказують, що активна апеляція до своєї етнічності (на рівні вербальних комунікацій, ритуалів, символів) більше властива мігранткам з нижчим рівнем інтеграції в італійське суспільство [45]. Вони реалізують свої культурні ініціативи за зразком традиційних українських діаспор, використовуючи доступні їм елементи традиційної української культури. Їхня діяльність вибудовується через дві, основних для традиційних діаспор сфер – національну культуру і релігію [299].

Якщо мігрантки першої групи переважно винаходять для себе значення “буття українкою”, то представниці другої відтворюють його, насамперед через моделі, засвоєні під час життя в Україні. В цьому середовищі бути українкою означає говорити українською мовою, сповідувати християнство греко-католицького зразка, дотримуватися традиційної обрядовості у святкуванні українських свят. Культурна презентація України відбувається через українську фольклорно-етнографічну символіку (національний одяг, який розрізняється за регіональною специфікою крою, вишиті рушники, декорування інтер'єру через елементи традиційної культури).

Така форма засвоєних раніше культурних моделей і способів репрезентації української культури є також способом компенсації їхньої соціальної ексклюзії, спричиненої кількарічним неврегульованим правовим статусом перебування в Італії та ізоляцією, яка часто стає його наслідком. Створення українських культурних осередків (часто - неформальних, офіційно не зареєстрованих) стають для них способом послаблення відчуття відчуженості у середовищі країни призначення. Частина мігранток з цієї групи складають т.зв. “діаспорне ядро” сучасної української міграції в Італії.

Їхня діяльність оприявнюється в італійському середовищі передусім через інститут Української греко-католицької церкви¹⁰. Ця церква упродовж останніх 150 років створювала свої структури в країнах призначення української діаспори [131]. В Італії церковні громади стають середовищем, в якому мігрантки в першу чергу шукають допомоги у вирішенні своїх соціальних та психологічних потреб – від спілкування до пошуку житла і роботи до організації лікування і навіть переправки тіл померлих в Україну [96]. Парохи, які очолюють ці громади, намагаються хоча би частко компенсувати ті соціальні функції, які не виконує держава Україна щодо своїх громадян [131]. Прикладом тут може слугувати кількарічна діяльність о. Василя Поточняка, який згуртував релігійну частину української громади Італії ще на початку раних 2000-х рр., коли не існувало мереж українських громадських організацій та культурних осередків [96]. Для кращої організації громади при парафії парохи та активні мігрант(к)и друкують спеціальні календарі з плануванням спільних подій (Додаток 12)

Церковні громади греко-католицьких храмів, незалежно від наявності у них юридичної реєстрації (як громадської організації) в італійському правовому полі, є досить активними осередками, через які відбувається репрезентація традиційної української культури і вибудовуються соціальні взаємодії з італійцями та мігрантами з інших країн. До таких громад належать жінки віком понад 45 років, зі стійкою греко-католицькою релігійною ідентичністю – активні вірянки, які, найчастіше походять з малих містечок або сіл України. До складу таких громад також долучаються і ті жінки, які не були активними вірянками в Україні, але стали такими в Італії. В інтерв'ю жінки нерідко наголошують на тому, що українська церква була першим і, впродовж довгого часу, єдиним осередком, в якому вони знаходили моральну підтримку співвітчизників і частково позбувалися психологічного напруження, якого зазнали у перші роки міграції. Таким

¹⁰ В Італії діють також і УПЦ КП, УПЦ МП, проте, масштаб діяльності цих церков і громадських осередків менший і не є частиною цього дослідження.

чином, церква виконує компенсаторну психологічну функцію в середовищі мігранток Італії, а не лише слугує задоволенню духовних потреб, про що постійно говорять самі жінки, як от Ніна М. (Дод. А, кейс 33):

“Я не дуже ходила до церкви там, в Україні, не знаю чого воно у мене так склалося. А тут так мені тяжко було, так нестерпно стало, і відкрила для себе і людей, і службу Божу, і тільки це мене і порятувало від депресії” [1, арк. 34].

Сьогодні налічується близько 100 таких громад по всій території Італії [131]. Ці осередки засвідчують фізичну і культурну присутність українців в конкретному італійському місті чи містечку. При церковних громадах утворюються українські фольклорні театри, бібліотеки. До прикладу, у місті Флоренція, де працює і проживає сьогодні близько 10 тис. українців із врегульованим статусом функціонує українська бібліотека з художньою і науково-популярною літературою, яку закупають самі мігрантки в Україні, під час щорічних відпусток. Серед таких добровільних постачальниць – і Надія С. (Дод. А, кейс 3):

“От щойно повернулася з України, привезла книжок українських на 300 євро, і так кожного року. Купила останню книжку Марії Матіос, Ліни Костенко, кілька найновіших збірок поезій, ну й історичної літератури немало...” [1, арк. 19].

При осередках ініціюються й творяться пісенні фестивалі, літературні вечори, конференції, на які запрошують в т.ч. й італійців та представників інших національностей. До прикладу, за ініціативи фольклорного театру “Берегиня”, Християнського товариства українців в Італії, Асоціації українських жінок-трудівниць, Релігійного товариства “Свята Софія”, у 2012 році, в Римі, була проведена науково-практична конференція про Соломію Крушельницьку. Однією з ключових ідей цього заходу була ідея давності українсько-італійських культурних зв’язків, на якій активно наголошували українські мігрантки. Це можна трактувати як спробу зацентрувати на культурній спорідненості українців та італійців. Такі заходи є способом -

через покликання на історичне минуле і контакти поміж двома народами - легітимізувати своє право і на італійську культуру також. Саме таку логіку простежуємо у розповіді Віри Х. (Дод.1, кейс 32): “Тут відчують ріст всі, хто займаються творчістю. Он про Крушельницьку конференцію зробили, хай італійці знають звідки походить ця велика співачка” [1, арк. 17].

Ідею спільного європейського культурного простору поділяє й Марія Б. (Дод.1, кейс 28):

“Те, що маємо ми українці, не має ніхто. Ми змінилися, ріст є, треба рости, вивчати. Коли ми відкрили тут театр, і конференцію що участі Пахльовської, в залі італійського музею - то це великого вартує” [1, арк. 29].

Іншим прикладом є український фольклорний театр, створений у Римі. Його засновницями є три мисткині, одна з них - відома львівська художниця, яка мігрувала до Італії у 2004 році. Майстриня виготовила понад 80 ексклюзивних костюмів ручної роботи до театральних постановок (Додаток 12). Проте подібні творчі ініціативи не завжди підтримуються українською спільнотою Риму, що може свідчити про неперіоритетність таких заходів у дозвіллі українських мігранток, як показує розповідь Олени І. (Дод. А, кейс 27):

“Театр існує за нас власний кошт, він трохи притих, бо ми дуже замучені. Допомоги мало, ми пропонуємо дуже цікаві речі, і задуми. Але очевидно нашим людям не вистачає підготовки, мало люди ходять, хоча ростуть тут їхні діти, а в нас веснянки, українська тематика” [1, арк. 19].

Деякі українки організовують персональні виставки, на яких презентують свій живопис і вишивку [1, арк. 15], або започатковують власні кінематографічні й літературні проекти [1, арк. 19], [Додаток 13]. Такі заходи нерідко відбуваються за участі посла України в Італії. Особливістю представлення культурницьких проектів в цій групі є те, що мігрантки у своїх роботах представляють передусім форми, образи традиційної української культури.

Приналежність до церковних спільнот може виконувати стабілізуючу психічну функцію, а через українську символіку, ритуали як спільні універсальні коди відбувається об'єднання мігранток в єдиній спільноті. Проте ці ж спільноти також обмежують ініціативність мігрантки на індивідуальному рівні, оскільки часто виконують функцію контролю за дотриманням традиційних поведінкових і моральних норм, характерних для українського суспільства [306]. Для деяких мігранток приналежність до цих спільнот відкриває нові способи конструювання власної суб'єктності, особливо у тих випадках, коли жінки вважають, що міграція до Італії спричинила погіршення їхнього соціального статусу і низхідну соціальну мобільність. У процесі заангажованості у культурне життя спільно при парохіях, вони отримують можливість самореалізації, застосування і розвитку власних здібностей, подібно до того, як інші мігрантки роблять це у професійній сфері. Прикладом може слугувати історія Анни С. (Дод.1, кейс 9), яка народилася у Новояворівську Львівської області у 1950 р. і відразу після закінчення школи вийшла заміж. Чоловік заборонив їй вчитися, і загалом вона весь проводила тільки зі своїми трьома дітьми. У віці 54 років вона, практично таємно виїхала з подругою до Італії, не маючи жодного уявлення про те, чим буде там займатися. За кілька років Ірина створила і очолила спільноту “Матері у молитві”, при одній з греко-католицьких парохій Флоренції. Жінка почала писати і публікувати власні збірки поезії і прози, регулярно бере участь у найрізноманітніших виставах та літературних вечорах при церковній громаді. Постійно подорожує по території Італії та в інших країнах ЄС. Про життя в Україні вона говорить з неохотою, і планує повертатися туди, за її словами, “тільки коли доведеться помирати”. Її оцінка власного міграційного досвіду недвозначна:

“Тільки тут нарешті я відчула себе людиною, жінкою, яка щось може. Шкода, що стільки років змарновано, але у кожного своє життя. Щастя, що нарешті і мені вдалося побачити світ, а скільки ж часу я про це мріяла...” [1, арк. 20].

Між цими двома групами жінок – з політичною і етнічною домінантами у структурі національної ідентичності - може існувати певна напруга через розбіжності у розумінні того що насправді означає “бути українкою” та способів репрезентації цієї ідентичності. У середовищі мігранток, організованому навколо церковних парафій можна помітити існування “правильного” (нормативного) способу репрезентації своєї національної приналежності. Найчастіше, вони проявляються через етнографічну атрибутику і неухильне дотримання українських традицій та ритуалів, найперше у святкуванні великих релігійних свят. Інколи ці жінки позиціонують себе як “охоронці української традиції”, протиставляючи себе уявним іншим. Таким чином, вони намагаються формувати рамку, норму “правильної українськості” як такої, яка ззовні виражена через традиційні ритуали, одяг (український стрій), символіку і смисли, що були притаманні для української традиційної культури минулого століття. Особа, яка відмовляється від такого способу репрезентації українськості, подекуди може трактуватися як той, “хто забув, що він українець, у жадобі заробітків” [1, арк. 54].

Мігрантки, які живуть і працюють в Італії більше, ніж 2-3 роки, часто вдаються до продукування текстів про себе і свій міграційний досвід. Передусім, це поезія, проза, щоденники, які друкуються у журналі “До світла” та в Українській газеті в Італії. Н. Ханенко-Фрізен називає ці твори літературою постсоціалістичного фолькореалізму і зазначає, що мігрантки до сьогодні найчастіше репрезентують себе в італійському просторі через образ “наймички” [248]. Дослідниця вважає, що за час існування української мігрантської спільноти в Італії, їхня літературна творчість пройшла кілька етапів: 1) народна творчість (анонімна); 2) продукування репрезентацій особистого досвіду; 3) література як спосіб власної культурної самопрезентації [248]. Вона також вказує на те, що основні жанри, в яких з’являється інформація про мігрантів в Європі та у світі такі: 1) попередження про небезпеки роботи за кордоном; 2) особисті щоденники; 3)

листи додому; 4) історії тяжких випробувань; 5) рекомендації для досягнення успіху за кордоном; 6) філософські роздуми про досвід та роль заробітчан. Причому власне жінки проговорюють себе найбільше: у переліку літературних творів про міграцію, зібраного дослідницею, налічується понад 90 текстів, з яких 86 написані жінками [248].

Таким чином, для частини жінок, “український проект” є ідеєю, через яку, вони, з одного боку, утверджують власну суб’єктність та соціально легітимізують себе в італійському середовищі, а з іншого - намагаються здобути вищий авторитет, нові культурні дивіденди серед українців, які працюють в Італії. Мігрантки, які більшою мірою інтегровані в соціальний простір Італії, репрезентують свою українську приналежність передусім через громадсько-політичну активність. Їхня національна ідентичність вибудовується на сильному почутті співпричетності з усім, що відбувається в державі за їх відсутності. Інша частина мігранток вибудовує свою національну ідентичність в етнокультурному вимірі, репрезентуючи себе передусім через легковпізнавані культурні маркери та ритуали традиційної української культури. Важливу роль у процесі їхньої соціальної інклюзії відіграє УГКЦ, що виконує роль центрального соціального інституту.

Загалом, життєвий простір мігранток може бути умовно розділений на той, де працюють і той, в якому відпочивають. Саме навколо практики праці вибудовується життєва траєкторія всіх українок в Італії. У публічних дискурсах обох країн і в наративах більшості мігранток праця як можливість заробітку вважається основною причиною перебування в міграції. Якщо концепт праці використати як метафору вододілу, між святковим і буденним, приватним і публічним, можна простежити, як саме мігрантки організовують ці два різних життєвих простори. При цьому, час і простір, в якому мігрантка не працює, є особливо цікавим для аналізу, оскільки в ньому жінка є вільнішою у конструюванні своєї суб’єктності та національної ідентичності.

Час поза роботою (який не завжди є часом відпочинку жінки) має різні значення у різні періоди міграційного проекту. На початку міграції, відпочинку, здебільшого, не існує: жінки, які щойно приїхали, свої вільні від праці години або дні віддають для додаткового заробітку, щоб “побільше вислати додому” [1, арк. 56]. Про це відкрито говорить Світлана С. (Дод. А, кейс 23):

“Перший період – це йде накопичення грошей, тобто це відмовляєшся, тобто переводиш це в гривні, відмовляєш собі в будь-чому. В старших наших жінок так і зберігається це відчуття і бажання накопичувати, якнайбільше передавати в Україну. От. Ну молодші – вони цього не роблять, тому що молодші хочуть жити, вони хочуть якісь розваги, якихось мінімальних приємностей, так, – в житті” [1, арк. 16-17].

Через деякий час такі надзусилля (постійна важка робота без відпочинку) призводить до розладів здоров’я (психічних або соматичних), після чого жінки вимушені зменшити свої навантаження. Так з’являються можливості для інших повсякденних практик в Італії. Частина жінок свій вільний час витрачає на купівлю одягу і взуття для родини в Україні, або починає витрачати зароблені кошти також на себе, що дає жінці додатковий простір для психологічного розвантаження і для створення нових форм дозвілля. Про це говорить, серед інших, і Галина Д. (Дод. А, кейс 4):

“Вже коли маєш гроші, то можеш собі піти по всіх магазинах, і купити що хочеш: і собі, і в Україну... Як то люблять наші жінки, це просто важко описати. Спочатку то так несміло роблять, і все по дешевих секундах... але потім, частина з них починає вдягатися як справжні італійки” [1, арк. 29-30].

Життя в Італії з часом перестає бути тільки роботою для частини українок, і вони починають розширювати коло свого спілкування, зав’язувати нові контакти, здобувати освіту. Усе це розширює їхній соціальний простір і, таким чином, збільшує шанси кращого працевлаштування та інтеграції в італійському просторі. Зрештою, відпочинок набуває значення часу для себе: у мігранток з’являються нові

форми дозвілля - відвідини кав'ярень, зустрічі з друзями, виїзди на берег моря, перегляд кінофільмів, побачення з чоловіками.

Для практикуючих християнок, неділя є беззастережним часом відвідин Церкви. Після літургії жінки організовують спільні обіди й, інколи, - репетиції для чергової вистави. На такий обід передусім залишаються ті жінки, які не мають в Італії родини і дітей, і почуваються самотніми. Характерно, що нерідко мігрантки демонструють екуменічні настрої, відвідуючи і українську, й італійську церкви. Вони не вбачають жодного конфлікту, у тому, щоб відвідувати католицькі літургії, ідентифікуючи себе як вірянки УГКЦ або як православні. Про особливу роль Церкви у їхньому житті говорить чимало мігранток, як от Ірина Н. (Дод. А, кейс 17):

“Коли українці вихідні, це неділя, четвер, то я мушу працювати. Ні, я прихожу, звичайно, ні-ні, мови нема, щоб я відмовила. Коли я не встигаю, я йду на римо-католицьку, можете мене засуджувати скільки хочете. Я за екуменізм...” [1, арк. 44-45].

Такі приклади свідчать не стільки про асиміляцію на релігійному ґрунті, скільки є виявом транснаціональної (релігійної) ідентичності, яка вибудовується через переосмислення попередніх практик, наділення їх новим значенням. Українки, які не ходять до церкви, у теплу пору року збираються в парках, на центральних площах, у недорогих кафе (переважно фаст-фудах), де обідають і спілкуються. Такі зустрічі для частини жінок мають значення групової взаємопідтримки і квазі-психотерапії. Вони також є певним виявом солідарності в мігрантських жіночих середовищах.

У громадському житті мігранток нерідко зберігають окремі звички і уподобання з радянського повсякдення. До прикладу, на щотижневі недільні обіди при церкві мігрантки готують канапки і кілька салатів, серед яких обов'язково фігурує салат “олів'є”, а з алкоголю найчастіше пропонують шампанське - напій, який у радянську епоху був неодмінним атрибутом свята.

В Італії мігрантки часто живуть в оселі роботодавців, за якими доглядають, тобто постійно перебувають у повсякденному просторі своїх господарів-італійців, засвоюючи місцеві способи організації побуту, приготування їжі, тощо. Чимало мігранток під час інтерв'ю визнають, що страви італійської кухні є простішими у приготуванні і легшими у споживанні. Ті жінки, які націлені на інтеграцію і довше життя в Італії, як правило, починають зміну свого повсякдення саме зі способу харчування. Анна Н. (Дод. А, кейс 6) зазначає: “А колись же в Україні я стояла півдня, щоб приготувати голубці чи вареники. А тепер – чи буду я на це час витратити, на якісь голубці, які півдня треба робити? А навіщо?” [1, арк. 41].

І лише в особливих випадках, зокрема, на прохання самого роботодавця, вони готують українські страви серед яких найпоширенішим є борщ. З розповіді Ліди К. (Дод. А, кейс 14): “Для свого діда [для роботодавця] я постійно готую борщ, він його дуже любить. А дочка його навіть рецепт просила” [1, арк. 10].

Ті, жінки, які живуть зі своїми українськими роинами, окремо від роботодавців, у будні також переважно готують лише італійські страви, причому опановують цю кухню досить швидко і успішно. Визначальним тут є фактор економії часу, адже на приготування такої (італійської) вечері жінка витрачає в середньому лише 15-20 хвилин. Розповідає Надія С. (Дод. А, кейс 3):

“Я дотепер не можу сказати, що я вмію готувати по італійськи, бо я не народилася тут. Але все ж готуємо переважно італійську кухню (сміється). Деколи мені добре виходило, деколи не дуже. Готую по книжках. Багато тут передач кулінарних. Налисники - малий мій любить, я то роблю, але тільки для нього” [1, арк. 6-7]

Фактично лише на Різдво і Великдень, в мігрантських осередках при храмах УГКЦ, жінки готують традиційні страви, намагаючись дотриматися всіх звичаїв. Збереження цих традицій для частини мігранток є маркером їхньої етнічної ідентичності. Ті, хто живуть в роинах, разом з

роботодавцями, практично не мають змоги готувати традиційні страви, тому цього не роблять. Інколи українки вдаються і до іншої форми репрезентації елементів своєї культури, дослівно, мовою простору країни призначення – Італії. Прикладом тут може бути виданий мігрантками настінний календар, в якому італійською мовою подано рецепти та спосіб приготування 12 основних страв різдвяної столу (як от, кутя, вареники, борщ, пампухи тощо) (Додаток 10).

Марина В. (Дод. А, кейс 5): “В неділю, як я приїхала вперше, то пішла зразу до Церкви, там була коляда, вертеп, разом обідаємо. Бо у якесь Різдво наше, мої [родина в Україні – С.О.] Святу вечорю мали, а я тут, в Італії, мусила макарон їсти. Дивилася тільки по скайпу як вони були разом, собі ж не могла нічого готувати, та й не хотілося” [1, арк. 12].

Важливо також простежити конструювання та репрезентації українських ідентичностей у приватному просторі мігранток, зокрема, у сфері облаштування їхніх помешкань та у сфері приготування їжі. Багато мігранток не мають власного житла, а лише кімнату, яку винаймають у господарів або в одній квартирі з іншими мігрантками. Ті мігрантки, які мають власне помешкання й інтенсивно інтегрувалися в італійський соціальний простір, прикрашають його через традиційну національну символіку, наприклад - через розпис стін (Додаток 14). У приватному просторі мігранток присутні елементи українського побуту, традиції (вишиванка, ікони, тощо), а також практикують приготування традиційних страв на великі українські свята. Усе це свідчить про намагання зберегти символічний і культурний зв'язок з батьківщиною, а також про зміну значення української культури у власному міграційному досвіді.

Аналіз практик і дії мігранток у цій роботі розглядаються як такі, які здійснюються через репрезентацію у соціальних транснаціональних просторах, тобто у спільному соціальному просторі Італії та України над географічними кордонами. Українська жіноча мігрантська міграція в Італії є транснаціональною спільнотою з “діаспорним ядром”, яке перебуває у стадії

формування. Її утворюють жінки з усіх регіонів України, для яких характерні різні релігійні, політичні та культурні практики, ідентичності з етнокультурною та політичною домінантами.

Для багатьох мігранток їхня українськість, ідентифікація з українською культурою характеризуються не стільки потребою її збереження, захисту (неасиміляції) від домінантної італійської культури, скільки реконструкцією значень і смислів того, що означає “бути українкою”. У відкритому глобальному інформаційному просторі ключовим стає питання про динаміку смислів, зміну значень щодо концепту українства, українського проекту, національної культури. Для багатьох мігранток їхній зв’язок з Україною і відчуття приналежності до України дуже загострюється саме в процесі міграції. А приналежність до українського простору розкривається через активну залученість у громадсько-політичні ініціативи та культурно-освітню діяльність, що має на меті сприяти поступу України та покращенню її іміджу в Італії.

В умовах міграції для частини мігранток етнічність стає соціальним ресурсом, з допомогою якого вони легітимізують себе в італійському просторі, також - способом компенсації їхньої соціальної ізоляції, спричиненої кількарічним неврегульованим правовим статусом перебування в Італії. Створення українських культурних осередків і різноманітні культурні ініціативи стають для них способом послаблення відчуття відчуженості у середовищі країни призначення.

ВИСНОВКИ

1. За останні тридцять років у світових дослідженнях міжнародної міграції відбулося кардинальне зміщення від об'єктивації жінок (як залежних осіб) до визнання їхньої суб'єктності і автономності у плануванні і здійсненні міграційного проекту. В українській науці особливий міграційний досвід жінок привернув увагу дослідників на межі XX – XXI ст. Вітчизняні вчені розглядають міграцію, здебільшого, у макроперспективі, переважно крізь призму демографічних або соціально-економічних, а не антропологічних підходів. Суттєво відчутний брак досліджень міграційних процесів з перспективи мікропідходу, з увагою до суб'єктності мігрантів та динаміки їхніх життєвих траєкторій під час міграційних проектів. Малодослідженими залишаються трансформації, спричинені міграціями, на мезорівні, зокрема, у гендерному порядку суспільства походження та в гендерному режимі сім'ї.

2. Типовий міграційний проект включає п'ять основних етапів: 1) передміграційний – від моменту прийняття рішення про міграцію до фактичного перетину кордону; 2) здійснення виїзду в Італію; 3) первинна адаптація (перші 2-4 роки); 4) етап після отримання тимчасової легалізації; 5) повернення в Україну або активна інтеграція в суспільство країни призначення. В умовах відсутності або неефективності державної міграційної політики обох країн, соціальні мережі стають ключовим неформальним соціальним інститутом, через який розвивається українська жіноча міграції четвертої хвилі.

3. В українському інформаційному просторі поширені кілька основних негативно-забарвлених образів української жінки-мігрантки, які є виявом консервативної гендерної ідеології та інструментом суспільного контролю жіночої мобільності, оскільки спонукають жінок відмовитися від міграційних проектів та повернутися до попередніх ролей. У відповідь на основні публічні стереотипи частина мігранток витворює нові саморепрезентації,

вдається до переосмислення свого міграційного досвіду, досвідчує нові форми суб'єктивізації.

4. Різниця міграційних проектів жінок зумовлена не так об'єктивними соціально-економічними чинниками, що впливають на жінку під час міграції, як суб'єктивними факторами – соціальними характеристиками мігранток (вік, регіон походження, сімейний стан, наявність дітей, життєві цілі, потреби, рівень самоусвідомлення) та її системою цінностей. Пролонгований міграційний проект часто зумовлює докорінну зміну життєвої траєкторії жінки, її соціальних ідентичностей. Міграційні проекти українок розвиваються через управління міграційними ризиками (виклики, з якими стикається мігрантка в часі свого перебування в країні призначення).

5. Досвід низхідної соціальної мобільності (з висококваліфікованої сфери в Україні у низькокваліфіковану сферу в Італії) не завжди означає “низхідну” динаміку професійних ідентичностей. Жінки, для яких їхній фах і освіта, здобуті в Україні, були цінністю, продовжують вважати себе професіоналками. У частини мігранток відбувається індивідуальне переосмислення змісту і розширення значень фемінінності – передусім з об'єктивованої до суб'єктивованої, тобто від такої, яка твориться для інших (зокрема, і через зовнішній вигляд) та розрахована на зовнішню оцінку – до тієї, яка переживається внутрішньо, і націлена на самореалізацію.

6. Міграція до Італії є радикальним життєвим досвідом для понад 200 тис. українок. Тривале життя за кордоном розширює культурні і соціальні горизонти жінки, активізує розвиток їх творчого, лідерського, інтелектуального та підприємницького потенціалу. Незважаючи на те, що міграція східноєвропейських жінок найчастіше описується дослідниками як стратегія виживання, фінансова стабільність для українських мігранток переважно є ресурсом для досягнення інших цілей. Саме з допомогою економічного капіталу, заробленого в країні призначення, мігрантки здобувають нові соціальні позиції та посилюють свій авторитет, зокрема, - вплив на рішення у своїй родині. Бажання зберегти нові соціальні позиції

мігранток у своєму середовищі та в родині часто є причиною пролонгованих міграційних проектів.

7. Спільнота українок в Італії є формацію відкритого типу, що перебуває у постійній динаміці, і виникає через реалізацію себе як частини українського національного проекту, у взаємодії із українським та італійським суспільствами. Важливим елементом в міграційному проекті українок стає задоволення потреби соціокультурної легітимізації – означення своєї фізичної і символічної (культурної) присутності в італійському просторі. Для частини жінок, “український проект” є ідеєю, через яку, вони, з одного боку, самостверджуються в італійському соціокультурному середовищі, а з іншого – намагаються здобути вищий авторитет серед українців в Італії. Вони не стільки зберігають свою українську ідентичність чи переймають культурні зразки італійської культури, скільки вибудовують для себе новий спосіб національної (а не лише етнічної) самоідентифікації, пробуєчи по-новому відповісти собі на питання – “що означає бути українкою”. Інші мігрантки легітимізують свою присутність в соціокультурному просторі Італії передусім через використання і прояв засвоєних до міграції зразків, форм, атрибутів традиційної української культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Неопубліковані матеріали

Архів Інституту народознавства НАН України.

1. Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 732. – Арк. 1–46. Інтерв'ю з українськими мігрантками (червень-липень 2012 р.) та приватні фотоархіви мігранток, зібрані Одинець С.
2. Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 726. – Арк. 47–55. Інтерв'ю з італійськими та українськими експертами у справах міграції (червень-липень 2012 р.), записані Одинець С.
3. Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 726. – Арк. 50–56. Польовий щоденник з етнографічної експедиції до Італії (червень-липень 2012 р., червень 2013 р.). Записано Одинець С.

2. Опубліковані матеріали:

4. Вышлинский Г. Как украинцы используют социальные медиа [Електронний ресурс] / Глеб Вышлинский // GfK Ukraine. – Режим доступу: http://www.business.ua/upload/analytics/111119_blogfest.pdf. – Назва з екрана. – Дата публікації: 21 листоп. 2011 р. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.
5. Жінки та міграція : зб. / упоряд. І. С. Мидловець ; заг. ред. К. Б. Левченко ; Комітет ВР України з питань прав людини, нац. меншин і міжнац. відносин, Комітет Ради Європи з питань міграції, Міжнар. жіноч. правозах. центр “Ла Страда-Україна”. – Київ ; Харків : Права людини, 2010. – 96 с.
6. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні [Електронний ресурс] / Міжнародна організація праці, Державна служба статистики України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. – Будапешт, 2013. I – 96 с. – Режим доступу :

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_244746.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду : 20 червня 2015 р.

7. Зовнішня трудова міграція українського населення. Державний комітет статистики, Український центр соціальних реформ / під ред. Елли Лібанової, 2009. – 118 ст. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf>.

8. Навігатор українського мігранта : країни Європейського Союзу та Росія / упоряд. : Максим Бондаренко, Ігор Марков, Галина Селещук ; літ. ред. Марія Кривенко ; Міжнародний Благодійний Фонд “Карітас України”. – Львів, 2009. – 256 с.

9. Національна програма “Діти України” : указ Президента України : прийняття від 18.01.1996, № 63/69 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/63/96>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 27 черв. 2015 р.

10. План заходів з реалізації Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року : розпорядження від 27 травня 2013 р., № 419-р [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/419-2013-%D1%80>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 26 черв. 2015 р.

11. Позняк О. Соціальні наслідки євроінтеграції України. Міжнародна міграція [Електронний ресурс] / Олексій Позняк ; Фонд ім. Фрідріха Еберта. – Київ, 2012. – 17 с. – Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09446.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 26 черв. 2015 р.

12. Постанова Верховної Ради України “Про Державну програму розвитку законодавства України до 2002 року”. -- Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/976-14> – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.
13. Проблеми дітей трудових мігрантів : аналіз ситуації / Міжнар. жіночий правозахисний центр “Ла Страда – Україна”, Український ін-т соціальних досліджень ім. Олександра Яременка, Кіровоградський юридичний ін-т Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ / заг. ред. К. Б. Левченко. – Київ : Логос, 2006. – 64 с.
14. Програма розвитку ООН: “Проект з підвищення гендерної рівності,” “Україна: гендерна статистика задля досягнення гендерної рівності між жінками та чоловіками.” – Режим доступу <http://www.hrw.org/reports/2003/ukraine0803/ukraine0803uk.pdf> – Назва з екрана. – Дата перегляду: 27 черв. 2015 р.
15. Проект Закону України про Зовнішню трудову міграцію. -- Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=156583&cat_id=34946 – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.
16. Стан забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві. Щорічна державна доповідь. – Київ, 2007. – 223 стор.
17. Українська трудова міграція : стан, проблеми та шляхи їх вирішення : парламентські слухання (стенограма) [Електронний ресурс] // Кобза. Українці Росії : незалежний сайт діаспори. – Режим доступу: <http://kobza.com.ua/uvkr/4581-parlamentski-slukhannia-ukrainska-trudova-mihratsiia-stan-problemy-ta-shliakhy-ikh-vyrishennia.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 3 лип. 2015 р. – Дата перегляду: 26 черв. 2015 р.
18. Шегда Н. Українська імміграція в Італії / Наталія Шегда ; Статистичне Досьє “Immigrazione” Карітас-Мігрантес (Італія). – Рим, 2003. – 56 с.
19. Щодо вдосконалення соціального захисту дітей трудових мігрантів : аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут

стратегічних досліджень при Президентіві України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/825/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 10 червня 2015 р.

20. IPC (Research and Branding) – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1539%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk

21. Libanova E., Malynovska O. Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe : Final Country Report, Ukraine, April 2012 / Ella Libanova, Olena Malynovska ; Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und –gestaltung e.V., The European Commission Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion. – 2012. – 48 p.

3. Статистичні матеріали

22. Торгівля жінками: Молдова та Україна (Мінеаполіс, Мінесота, “Правозахисники Мінесоти,”). Звіт Міжнародної організації захисту прав людини. -- Режим доступу до електронної версії документа: <http://www.hrw.org/reports/2003/ukraine0803/ukraine0803uk.pdf> – Назва з екрана. – Дата перегляду: 23 черв. 2015 р.

23. Dossier Statistico Immigrazione Caritas-Migrantes 2003 [Електронний ресурс] // Caritas Italiana. – Режим доступу: http://www.caritasitaliana.it/home_page_archivio/pubblicazioni/00000405_Dossier_Statistico_Immigrazione_Caritas_Migrantes_2003.html. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 лип. 2015 р.

24. Dossier Statistico Immigrazione Caritas-Migrantes 2004 [Електронний ресурс] // Caritas Italiana. – Режим доступу: http://www.caritasitaliana.it/home_page_archivio/pubblicazioni/00000434_Dossier_Statistico_Immigrazione_Caritas_Migrantes_2004.html. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 лип. 2015 р.

25. Dossier Statistico Immigrazione Caritas-Migrantes 2006 [Електронний ресурс] // Caritas Italiana. – Режим доступу: http://www.dossierimmigrazione.it/listalibri.php?cid=51_71. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 лип. 2015 р.
26. Dossier Statistico Immigrazione Caritas-Migrantes 2009 [Електронний ресурс] // Caritas Italiana. – Режим доступу: http://www.caritas.it/home_page/tutti_i_temi/00000404_Dossier_Statistico_Immigrazione.html. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 лип. 2015 р.
27. Dossier Statistico Immigrazione Caritas-Migrantes 2012 [Електронний ресурс] // Caritas Italiana. – Режим доступу: http://www.caritas.it/home_page/tutti_i_temi/00000404_Dossier_Statistico_Immigrazione.html – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 лип. 2015 р.
28. Dossier Statistico Immigrazione Caritas-Migrantes 2015 [Електронний ресурс] // Caritas Italiana. – Режим доступу: http://www.caritasitaliana.it/home_page/area_stamp/00006048_Rapporto_sulla_povera_e_l'esclusione_sociale.html. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 лип. 2015 р.
29. The Migration in Ukraine. Facts and Figures [Електронний ресурс] / International Organization for Migration, Mission in Ukraine, Migration for the Benefit of all. – Режим доступу: <http://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/activities/countries/docs/Ukraine/Migration-in-Ukraine-Facts-and-Figures.pdf>. – Назва з екрана. – Дата публікації: верес. 2011 р. – Дата перегляду: 2 лип. 2015 р.
30. The World Migration Report 2013: Migrant Well-being and Development [Електронний ресурс] / International Organisation for Migration. – Режим доступу: http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013_EN.pdf. – Назва з екрана. – Дата публікації: 2013 р. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.

31. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division International Migration Report 2013. – 38 p. – Режим доступу до електронної версії документа: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/migration/migrationreport2013/Full_Document_final.pdf – Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.

32. World Migration Report 2015. Migrants and Cities, New Partnerships to Manage Mobility. – Режим доступу до електронної версії документа: <https://www.iom.int/world-migration-report-2015>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.

4. Словники та енциклопедії

33. Джонсон Алан Г. Тлумачний словник з соціології / Алан Г. Джонсон ; пер. з англ. Яніни Воробель ; за наук. ред. Всеволода Ісаєва, Андрія Хоронжого. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 480 с.

34. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Л. Т. 6: Перевидання в Україні. – Львів, 1996. – с. 2000-2400.

35. Мала енциклопедія українського народознавства. – Львів: Афіша, 2007. – 846 с.

36. Павлюк С.П. Словник основних понять і термінів з теорії етнології. / НАНУ. Ін-т народознавства. – Львів: Афіша, 2008. – 256 с.

37. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів [Текст] : термінол. словник / Л. І. Шаповал ; Полтавський держ. педагогічний ун-т ім. В.Г.Короленка. - Полтава : АСМІ, 2009. - 267 с. - Бібліогр.: с. 263-267.

38. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – Київ : Логос, 2000. – 260 с.

39. Українська Мала Енциклопедія [Текст] / Є. Онацький. - Буенос- Айрес : Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1957 : Літери А-Б. - 1957. - 564 с.
40. The Dictionary of Anthropology / Ed. By T. Barfield. – London: Blackwell Publishing, 2002. – 626 p.
41. Williams R. Keywords: A vocabulary of culture and society / R. Williams. – Oxford University Press, 1985. – 349 p.
42. Winthrop, R. H. Dictionary of concepts in cultural anthropology / Winthrop, R. H. -- New York : Greenwood Press, 1991. – 347 p.

5. Монографії та наукові статті

43. Андерсон, Д. Р. Когнитивная психология. СПб: Питер. – 2002. – 234
44. Айер П. Жизнь транзитного пассажира : [размышления по поводу места человека в информационном обществе] [Электронный ресурс] / Пико Айер ; пер. Татьяны Чернышевой // Русский журнал. – Режим доступа: <http://old.russ.ru/journal/persons/98-11-13/iyer.htm>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 13 листоп. 1998 р. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.
45. Аксель Брайан Кит. Диаспоральное воображаемое / Брайан Кит Аксель; пер. с англ. Саши Мороз // Новое литературное обозрение. – Москва, 2014. – № 3 : спец. вып. : Антропология диаспоры: культурные механизмы конструирования идентичности. – С. 417–430. – Режим доступа до електронної версії документа: <http://www.nlobooks.ru/node/5178>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.
46. Альтюссер Л. Идеология и идеологические аппараты государства (заметки для исследования) / Луи Альтюссер ; пер. с фр. Сергея Рындина ; науч. ред. Ильи Калинина, Владислава Софронова // Неприкосновенный запас : дебаты о политике и культуре. – 2011. – № 3. – С. 14–58. – Режим доступа до електронної версії документа:

<http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/al3.html> – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

47. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон ; пер. з англ. Віктора Морозова. – Київ : Критика, 2001. – 272 с.

48. Атаманенко А., Українська діаспора: проблеми і напрями дослідження, Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки.-Вип. 5: Матеріали Першої міжнародної наукової конференції “Українська діаспора: Проблеми дослідження”, Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко, Острог, Торонто, Нью-Йорк: Національний університет “Острозька академія”, Світова Наукова Рада Світового Конгресу Українців, Українське Історичне Товариство, 2005, pp. 5–20.

49. Байфорд Э. Разыгрывая “сообщество”: русскоязычные мигранты современной Британии / Энди Байфорд // Новое литературное обозрение. – Москва, 2014. – № 3 : спец. вып. : Антропология диаспоры: культурные механизмы конструирования идентичности. – С. 377– 395. – Режим доступа до електронної версії документа: <http://www.nlobooks.ru/node/5175>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

50. Балагутрак М. Континенти української ідентичності / Микола Балагутрак // Народознавчі зошити. – Львів, 2011. – № 3. – С. 549–551.

51. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва : Логос, 2002. – 390 с.

52. Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевності / Зигмунт Бауман ; пер. з англ. Антона Марчинського. – Київ : Критика, 2013. – 176 с.

53. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки и техники : ежегодник, 1984–1985. – Москва : Наука, 1986. – С. 80–160.

54. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації : нова світова політична економія / Ульрих Бек ; пер. з нім. та наук. ред. Олександра Юдіна. – Київ : Ніка-Центр, 2011. – 408 с. – (Зміна парадигми ; вип. 14).
55. Бекетов Н. В. Глобализация как процесс формирования информационно-экономического пространства: социальные аспекты развития мировой и национальной экономических систем / Н. В. Бекетов // Век глобализации. – Москва, 2009. – № 1. – С. 28–32. – Режим доступу до електронної версії документа: http://www.dialog21.ru/Globalistika/a_g2009_1.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.
56. Белановский С. А. Глубокое интервью : учебное пособие / С. А. Белановский. – Москва : Никколо-Медиа, 2001. – 320 с.
57. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Деніел Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – Київ, 1996. – № 10. – С. 194–251.
58. Бергер П. Социальное конструирование реальности : трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман ; пер. с англ. Е. Руткевич. – Москва: Медиум, 1995. – 323 с.
59. Боднарчук Ю. Міграційні процеси українців, депортованих з території Польщі у 1944–1946 рр. / Юлія Боднарчук // Наук. зап. / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Сер. : Історія. – Тернопіль, 2011. – Вип. 1. – С. 158–163.
60. Бондаренко, М. Українська діаспора в Бразилії [Текст] / М. Бондаренко // Українознавство : Науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. - 2008. - N 2. - С. 351-356.
61. Бредникова О. Дом для Номады / Ольга Бредникова, Ольга Ткач // Laboratorium : журнал социальных исследований. – Санкт-Петербург, 2010. – № 3. – С. 72–95. – Режим доступу до електронної версії документа:

<http://www.soclabo.org/index.php/laboratorium/article/view/219/504>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

62. Бредникова О. Женская трудовая миграция: смена гендерных контрактов? / О. Бредникова // Гендерные отношения в современной России: исследования 1990-х годов : сб. науч. ст. / под ред. Л. Н. Попковой, И. Н. Тартаковской. – Самара: Изд-во “Самарский университет”. – 2003. – С. 143–154.

63. Брубейкер Р., Купер Ф. За пределами “идентичности” / Роджерс Брубейкер, Фредерик Купер // *Ab imperio: исследования по новой имперской истории и национализму в постсоветском пространстве*. – Казань, 2002. – № 3. – С. 61–115.

64. Бурдьє П., Вакан Л. Рефлексивна соціологія / П'єр Бурдьє, Лоїк Вакан ; пер. з фр. Анастасії Рябчук. – Київ : Видавництво Медуза, 2015. – 219 с.

65. Вендина О. Социальная роль миграции [Электронный ресурс] / Ольга Вендина // ПостНаука. – Режим доступа: <http://postnauka.ru/video/24270>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 1 квіт. 2014 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

66. Виклики та здобутки Української Греко-Католицької Церкви в еміграції : історико-соціологічний нарис / О. Іванкова-Стецюк, Л. Васьків, А. Васьків, Г. Селешук. – Львів, 2010. – 96 с.

67. Володимир Кулик “Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки”, - “Критика”, Київ – 2010. – 655 с.

68. Володько В. В. Репрезентація сучасної української трудової міграції в пресі / В. В. Володько // Український соціум. – Київ, 2007. – № 2. – С. 90–101. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/2.2007/90-101.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 10 черв. 2015 р.

69. Володько В. Особливості репрезентації сучасних міграційних процесів

в українській та польській пресі / В. Володько // *Методологія, теорія і практика соціологічного дослідження сучасного суспільства* : зб. наук. пр. – Харків, 2007. – С. 376–380.

70. Гаврилишин П. Українська трудова імміграція в Італії (1991–2011 рр.) = *Immigrazione lavorativa Ucraina in Italia (anni 1991–2011) = Ukrainian labour immigration in Italy (1991–2011)* / Петро Гаврилишин. – 2-ге вид., випр. і допов. – Брустурів : DISCURSUS, 2014. – 298 с.

71. Геллнер Э. Нации и национализм / Эрнест Геллнер ; пер. с англ. Т. В. Бердиковой, М. К. Тюнькиной ; ред. и послесл. И. И. Крупника. – Москва : Прогресс, 1991. – 320 с.

72. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Ернест Гелнер // *Національна ідентичність : хрестоматія* / упоряд. Т. Воропай. – Харків: Крок, 2002. – 316 с.

73. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України / Г. В. Герасименко, О. В. Позняк // *Демографія та соціальна економіка*. – Київ, 2006. – № 1. – С. 46–54.

74. Гібернау М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернау ; пер. з англ. Петра Тарашука. – Київ : Темпора, 2012. – 304 с.

75. Гірц К. Інтерпретація культур : вибрані есе / Кліффорд Гірц ; пер. з англ. Наталії Комарової ; наук. ред. Вадима Скуратівського. – Київ : Дух і літера, 2001. – 542 с.

76. Годованська О. Досвід трудової міграції українських жінок як видозміна їх національної культури / О. Годованська // *Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України* : зб. матеріалів наук.-прак. конф., Київ, 27 вересня 2011 р. / упоряд. О. А. Малиновська. – Київ : НІСД, 2011. – С. 175–185.

77. Годованська О. Культурна складова національної ідентичності українських трудових мігрантів / О. Годованська // *Наук. зап. / Нац. ун-т “Острозька академія”. Сер. : Культурологія*. – Острог, 2011. – Вип. 7 :

матеріали Міжнар. наук. конф. “Проблеми культурної ідентичності: співвідношення традиційного і модерного аспектів ідентифікації”, м. Острог, 15–16 квіт. 2011 р. – С. 380–389.

78. Годованська О. Новітня українська діаспора: трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії / Оксана Годованська. – Львів: Афіша, 2011. – 192 с.

79. Годованська О. Проблеми етнічності українських заробітчан (на прикладі Польщі) / О. Годованська // Діаспора як чинник утвердження держави України у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації: (у рамках конгресу української діаспори) = The Second International Scientific Conference “Diaspora as a factor in strengthening the Ukrainian State within the international community. The Ukrainian diaspora in the global context”: (within the congress of Ukrainian diaspora): Друга міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 18–20 черв. 2008 р. : зб. доп. / відп. за вип. Ігор Калинець ; редкол. : Марія Галік, Наталія Гумницька, Олеся Палінська ; Міністерство освіти і науки України, Нац. ун-т “Львівська політехніка”, Міжнар. ін-т освіти, культури та зв'язків з діаспорою. – Львів : вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2008. – С. 203–206.

80. Готлиб А. С. Качественное социологическое исследование: познавательные и экзистенциальные горизонты : монография / А. С. Готлиб. – 2-е изд., стер. – Москва : ФЛИНТА, 2014. – 353 с.

81. Грінченко Г. Усна історія примусу до праці : метод, контексти, тексти / Гелінада Грінченко. – Харків : НТМТ, 2012. – 304 с.

82. Гуцал П. З. Українська еміграція Канади і США та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914–1923): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Петро Зеновійович Гуцал ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. – Львів, 2005. – 20 с.

83. Гендерні перетворення в Україні. – Київ. Надруковано в ТОВ «АДЕФ-Україна», 2007. – 165 с.
84. Дембіцький С. “Обґрунтована теорія”: стратегія збирання та аналізу якісних даних за теоретичної валідазації / Сергій Дембіцький // Соціологія: теорія, методи, маркетинг : наук.-теорет. часоп. – Київ, 2010. – № 2. – С. 64–83. – Режим доступу до електронної версії документа: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/stmm_2010_2_6.pdf. – Дата перегляду: 16 черв. 2015 р.
85. Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 28–29 трав. 2014 р. м. Чернівці / уклад. : Сергій Бочулинський, Ірина Берладена, Василь Киф’юк ; відп. за вип. Віталій Докаш. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – 224 с. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Zerkva%20i%20der.pdf>. – Дата перегляду: 30 черв. 2015 р.
86. Дробко Е. В. Трудова міграція та українська діаспора за кордоном / Е. В. Дробко // Університетські наукові записки. - 2006. - № 2. - С. 302-309.
87. Журженко Т. Гендерные рынки Украины: политическая экономия национального строительства = Gendered Markets of Ukraine: political economy of nation building / Татьяна Журженко ; Европейский гуманитарный университет. – Вильнюс : ЕГУ, 2008. – С. 97–118. – Режим доступу до електронної версії документа: http://www.ehu.lt/uploads/files/book/docs/GenderRynkiUkraine_52de75e965777.pdf – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.
88. Збрана Д. Идеалом було страхіття / Даніло Збрана. – Львів: Добрий друк, 2008. – 404 с.
89. Здравомыслова Е. А. Социальная конструкция гендера и гендерная система в России / Е. А. Здравомыслова, А. А. Темкина // Материалы Первой

Российской летней школы по женским и гендерным исследованиям “Валдай-96”. – Москва, 1997. – С. 84–89. – Режим доступа до електронної версії документа: <http://www.a-z.ru/women/texts/zdravr.htm>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

90. Здравомыслова Е. Няни: коммерциализация заботы / Е. Здравомыслова // Новый быт в современной России : гендерные исследования повседневности / под ред. Е. Здравомысловой, А. Роткирх, А. Темкиной. – Санкт-Петербург : Изд-во Европейского Университета в Санкт-Петербурге, 2009. – С. 94–136.

91. Игнатоля Н. Проблемы социализации детей трудовых мигрантов в условиях трансформации украинского общества / Наталия Игнатоля, Виктория Рюль // Перекрестки : журнал исследований восточного Пограничья. – Вильнюс : Европейский гуманитарный университет, 2011. – № 1/2. – С. 212–221. – Режим доступа до електронної версії документа: http://www.kas.de/wf/doc/kas_23409-1522-21-30.pdf?110720153220. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

92. Ильин В. И. Драматургия качественного полевого исследования / В. И. Ильин ; Санкт-Петербургский гос. ун-т , Ф-т переподготовки специалистов по социологии и социальной работе. – СПб. : Интерсоцис, 2006. – 256 с. – (“Социополис”: Библиотека современного социогуманитарного знания).

93. Интервью с Хачиком Тололяном / пер. с англ. А. Зубова, А. Логутова // Новое литературное обозрение. – 2014. – № 3 : спец. вып. : Антропология диаспоры: культурные механизмы конструирования идентичности. – С. 30–41. – Режим доступа до електронної версії документа: <http://www.nlobooks.ru/node/5148>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

94. Иванкова-Стецюк О. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів / Оксана Иванкова-Стецюк, Григорій

Селешук, Віктор Сусак, НАН України, Ін-т регіональних досліджень, Українська Греко-Католицька Церква, Комісія у справах мігрантів. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2011. – 99 с.

95. Іванкова-Стецюк О. Спільнота як дім : матеріали дослідницького проекту “Церковна громада як активна форма організації життя українців в умовах трудової міграції” / Оксана Іванкова-Стецюк, пер. на англ. [Олег Швед](#) ; Комісія УГКЦ у справах мігрантів = Community as home : resume of the research project “Church community as an active form of organization of the life of ukrainian labour migrants” / O. Ivankova-Stetsuk ; Commission of the UGCC for migrants. – Львів : Вид-во Тараса Сороки, 2010. – 67 с. – (Бібліотека Комісії УГКЦ у справах мігрантів).

96. Іванкова-Стецюк О. Церква у просторі міграцій: етнокультурні ресурси та соціоінтегративний потенціал релігійних спільнот українців : монографія / Оксана Іванкова-Стецюк ; НАН України, Ін-т народознавства, Комісія Української Греко-Католицької Церкви у справах мігрантів. – Львів: Ін-т народознавства НАН України; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2012. – 258 с. – (Бібліотека Комісії УГКЦ у справах мігрантів).

97. Іовчева А. Гендерні трансформації в українській політиці: сучасні тенденції та перспективи розвитку / А. Іовчева // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. - 2010. - Т. 131, Вип. 118. - С. 119-122.

98. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: монографія / Георгій Касьянов. – Київ: Либідь, 1999. – 352 с.

99. Католик Г. Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду) / Галина Католик // Вісник Львів. ун-ту. Сер. : Філософські науки. – Львів, 2008. – Вип. 11. – С. 219–228. – Режим доступу до електронної версії документа:

http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Visnyk/2008_11/24.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 23 черв. 2015 р.

100. Качараба С. Трудова еміграція із Західної України в Канаду (1919–1939) / С. Качараба // Вісник Львів. ун-ту. Сер. історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 350–363.

101. Качественные методы. Полевые социологические исследования / И. Штейнберг, Т. Шанин, Е. Ковалев, А. Левинсон. – Санкт-Петербург : Алетей, 2009. – 352 с. – ([Качественные методы в социальных исследованиях](#)).

102. Квале С. Исследовательское интервью / Стейнар Квале ; под ред. Д. А. Леонтьева ; пер. с англ. М. Р. Мироновой. – Москва: Смысл, 2003. – 301с.

103. Кичак О. Ю. Проблема лідерства у сім'ях заробітчан Закарпаття на початку ХХІ століття (результати польових досліджень) / О. Ю. Кичак // Наук. пр. іст. ф-ту Запорізького нац. ун-ту. – Запоріжжя, 2013. – Вип. 37. – С. 173–180.

104. Кичак О.Ю. Діти сучасних заробітчан - новітнє соціальне сирітство /О.Ю. Кичак // Актуальні питання історії: минуле і сучасність. Збірник студентських наукових праць. Серія: Історія. – Ужгород, 2008. – Вип. 2. – С. 33-40.

105. Кичак Оксана. Трудова міграція українців Закарпаття на початку ХХІ століття та її культурно-побутові наслідки: Монографія. – Ужгород: Гражда, 2012. – 368 с.

106. Кісь О. Гендерні аспекти практики усноісторичних досліджень: особливості жіночого досвіду, пам'яті і нарації // “Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді”: Матеріали Міжнар. наук. конф., [м.Львів] 25-26 вересня 2014 р. /

[Упорядники: О.Р.Кісь, Г.Г.Грінченко, Т.Пастушенко]. – Львів.: ІН НАН України, 2014. – С. 11-41

107. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі: друга половина XIX – початок XX ст. / Оксана Кісь. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2008. – 272 с.

108. Кісь О. Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід [Електронний ресурс] / Оксана Кісь // Західна Аналітична Група = West analytic group. – Режим доступу: <http://www.zgroup.com/ua/article.php>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 7 берез. 2008 р. – Дата перегляду: 24 черв. 2015 р.

109. Коломієць С. С. Соціальна інфраструктура сільської місцевості України: проблеми ринкової трансформації (1990-ті – поч. XXI ст.) / С. С. Коломієць // Вісник аграрної історії. - 2013. - Вип. 4-5. - С. 140-151.

110. Кравченко В. В. Представление о Пограничье и практики их использования / В. В. Кравченко, А. А. Мусиезов, О. А. Филиппова ; Европейский гуманитарный университет. – Вильнюс : Европейский гуманитарный ун-т, 2012. – 174 с.

111. Криволап А. Культурная идентичность в контексте Пограничья : коструирование белорусского медиа-ландшафта : FM-радио / Алексей Криволап, Елена Матусевич ; Европейский гуманитарный университет. – Вильнюс : Европейский гуманитарный ун-т, 2008. – 230 с.

112. Кристева Ю. Знамение на пути к субъекту / Юлия Кристева // Интенциональность и текстуальность : философская мысль Франции XX века : сб. ст. / пер. с фр. Ж. В. Горбылевой. – Томск : Водолей, 1998. – С. 289–296.

113. Кристева Ю. Изоляция, идентичность, опасность, культура ... / Юлия Кристева // Вестник Европы. – Москва, 2005. – № 15. – С. 227–241. – Режим доступу до електронної версії документа:

<http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/15/kri26.html>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

114. Кристева Ю. Самі собі чужі / Юлія Кристева ; пер. з фр. Зої Борисюк. – Київ : Основи, 2004. – 262 с. – (Пост Модерн Текст).

115. Левцун, О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема / Левцун, О /. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://dialogs.org.ua/print.php>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

116. Левченко К. Б. Торгівля людьми як проблема сучасності (соціально-правовий аналіз новітніх тенденцій) / К. Б. Левченко // Український соціум. – Київ, 2004. – № 2. – С. 34–39.

117. Лернер Ю. Теле-терапия без психології, или как адаптируют self на постсоветском телеэкране / Юлия Лернер // Laboratorium : журнал социальных исследований. – Санкт-Петербург, 2011. – № 1. – С. 116–137. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://www.soclabo.org/index.php/laboratorium/article/view/238>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

118. Макар Ю. Українська діаспора: походження, характер, сучасний стан / Юрій Макар // Наук. зап. Історичні науки / Нац. ун-т “Острозька академія”. – Острог, 2007. – № 9: Матеріали Другої міжнар. наук. конф. “Українська діаспора: проблеми дослідження”, Острог, 22–23 трав. 2006 р. – С. 9–19.

119. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О. А. Малиновська ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – Київ : НІСД, 2011. – 40 с.

120. “Украинская Греция”: причины, проблемы, перспективы (по результатам опросов трудовых мигрантов) / Е. Б. Левченко, Е. А. Малиновская, И. А. Шваб, О. В. Трофименко ; под общ. ред. Е. Б. Левченко, Ю. И. Саенко ; НАН Украины, Ин-т социологии, Междунар.

жен. правозащит. центр “Ла Страда-Украина”. – Киев : Агентство “Украина”, 2010. – 192 с.

121. Маноло І. Абелла, Марія Алстестіс Абрера-Мангахас. Направлення працівників за кордон. Посібник для країн з низьким та середнім рівнем доходів. – К.: Міленіум, 2004. – С. 6.

122. Марков І. Деякі риси сучасної української трудової міграції. За результатами масового соціологічного опитування українських заробітчан в Італії, проведеного Західноукраїнським центром “Жіночі перспективи” / І. Марков // Українська трудова міграція в розширеній Європі / авт. і упоряд. Н. Пархоменко. – Київ, 2005. – С. 76–103.

123. Марков І. Особливості соціальних ідентичностей сучасних українських мігрантів у країнах ЄС / Ігор Марков // Народознавчі зошити. – Львів, 2012. – № 2. – С. 256–260.

124. Марков І. Соціальне обличчя українських трудових мігрантів (за результатами масового соціологічного опитування українських заробітчан в Італії, проведеного Західноукраїнським центром “Жіночі перспективи”) / І. Марков // Українська трудова міграція в розширеній Європі / авт. і упоряд. Н. Пархоменко. – Київ, 2005. – С. 76–103.

125. Марков І. Сучасні міграції у соціодинаміці глобалізованого суспільства: теоретичні аспекти постановки проблеми / І. Марков // Українознавчий альманах. – Київ, 2012. – Вип. 7. – С. 19–22.

126. Марков І. Українці в Італії: феномен жіночої міграції [Електронний ресурс] / Ігор Марков // Україна Модерна : міжнародний інтелектуальний часопис. – Режим доступу : <http://www.uamoderna.com/md/185>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 23 верес. 2012 р. – Дата перегляду: 26 черв. 2015 р.

127. Марков І. Українці серед сучасних трудових іммігрантів у Росії та ЄС / Ігор Марков // Народознавчі зошити. – Львів, 2012. – № 3. – С. 377–387.

128. Марков І. Українці у викликах трансміграції для політики ЄС / Ігор Марков // Європейська перспектива України та візова політика країн ЄС: виклики і можливості : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Донецьк, 15 листоп. 2013 р. / Донецький ін-т соціальних досліджень і політичного аналізу, Кафедра політології Донецького нац. ун-ту. – Донецьк, 2013. – С. 39–51. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://social-anthropology.org.ua/wp-content/uploads/2013/11/Markov-6.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 26 черв. 2015 р.
129. Мерфі Н. Г. Джерельна база української діаспори в США: з минулого до сьогоднішніх реалій / Н. Г. Мерфі // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. пр. – Миколаїв, 2013. – Вип. 11. – С. 168–175.
130. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): енциклопедія / [упоряд. Ю. І. Римаренко] / [за ред. Ю. Римаренка]. - К. : Довіра, 1998. - 912 с.
131. На роздоріжжі: аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції (країни Європейського Союзу та Російська Федерація) / І. Марков, єрм. Ю. Бойко, О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешук та ін. ; за ред. І. Маркова. – Львів, 2009. – 248 с.
132. Нагорна Л. Поняття “національна ідентичність” і “національна ідея” в українському термінологічному просторі / Лариса Нагорна // Політичний менеджмент. – Київ, 2003. – № 2. – С. 14–30.
133. Наріжний С. Українська еміграція : культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний ; Нац. ун-т “Острозька академія”, Ін-т дослідження укр. діаспори, Українська американська асоціація університетських професорів. – Львів ; Кент ; Острог : Вид-во НТШ, 2008. – 250 с. – (Українське історичне товариство. Історичні монографії ; т. 7).

134. Населення України : трудова еміграція в Україні / ред. кол. : Е. М. Лібанова (відп. ред.), О. В. Позняк, О. А. Малиновська ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ. – Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 265 с.
135. Недужко Ю. В. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України (середина 40-х – початок 90-х років XX століття) : монографія / Ю. В. Недужко ; НАН України, Ін-т європейських досліджень НАН України. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. – 618 с.
136. Образцова Н. Міграційний капітал українських заробітчан у Португалії: проблеми встановлення шляхів надходження, реальних обсягів та визначення внеску в економіку України / Наталія Образцова // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – Київ, 2011. – Вип. 34. – С. 65–70. – Режим доступу до електронної версії документа: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/upload/gallery/2011/34/34_9.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 27 черв. 2015 р.
137. Одинец С. Украинские и молдавские мигрантки в Италии: особенности транснационального материнства / Светлана Одинец // Перекрестки : журнал исследований восточного Пограничья. – Вильнюс : Европейский гуманитарный ун-т, 2014. – № 1/2. – С. 96–107. – Режим доступу до електронної версії документа: http://www.ehu.lt/files/CrossRoad_1-2_2014s.compressed.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.
138. Одинець С. Поняття “соціального сирітства” в сучасному українському науковому та суспільному дискурсах: до постановки питання / Світлана Одинець // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – Київ, 2013. – Вип. 41. – С. 118–122. – Режим доступу до електронної версії документа: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/upload/gallery/2013/41/41_18.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 27 черв. 2015 р.

139. Павлик Н. Соціальне сирітство в законодавчому полі України / Н. Павлик // Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої освіти в Україні : зб. наук. пр. / за заг. ред. Н. А. Сейко. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – С. 19–22. – Режим доступу до електронної версії документа: http://eprints.zu.edu.ua/4353/1/Павлик_Н._П.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 26 черв. 2015 р.
140. Плетнев Э.П. Международная миграция рабочей силы в капиталистической системе мирового хозяйства. – М: Международные отношения, 1962. – 376 с.
141. Праця жінок двадцять першого століття: Політичні, економічні і соціальні проблеми // Жінка в Україні: Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А.І.Комарової, І.Є.Голубевої, В.П.Пустовойтенка, С.Р.Станік, Н.І.Карпачової та ін. – Т. 23. – К., 2001. – С. 353-358
142. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя / І. Прибиткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг : наук.-теорет. часоп. – Київ, 2003. – № 1. – С. 112–119.
143. Процессы украинской трудовой миграции в России: социальный и гендерный аспекты. Материалы комплексного социологического исследования / Ред. : Фолькер Тегелер, Ольга Черкез. – Одеса, ТОВ “Елтон”. – 2011.
144. Рікер П. Ідеологія та утопія / Поль Рікер ; пер. з фр. В. Верлока. – Київ : Дух і літера, 2005. – 386 с.
145. Ровенчак О. Міжнародна міграція: теорія та практика : монографія / О. А. Ровенчак, В. В. Володько ; Міністерство освіти і науки України, Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 412 с.
146. Ровенчак О. Українські трудові мігранти в Греції (гендерний аспект) [Електронний ресурс] / Ольга Ровенчак, Вікторія Володько // Західна

аналітична група = West analytic group. – Режим доступу: <http://www.zgroup.com.ua/article.php?articleid=3491>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 2 січ. 2010 р. – Дата перегляду: 26 черв. 2015 р.

147. Ровенчак О. Сімейні ідентифікаційні практики та ідентичності українських мігранток до Польщі та Греції / Ольга Ровенчак // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : зб. наук. ст. і виступів на міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 22 берез. 2012 р. / Нац. ун-т “Львівська політехніка”, Міжнар. ін-т освіти, культури та зв'язків з діаспорою, Українська Всесвітня Координаційна Рада, Всеукраїнський благодійний фонд “Запорука”, Громадська організація “Назустріч”. – Львів, 2012. – С. 360–368.

148. Роттер Д. Теория социального научения / Джулиан Роттер // Психология личности : словарь-справочник / под. ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – Киев : Рута, 2001. – С. 12-24. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://www.psylib.org.ua/books/psiteol/txt40.htm>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

149. Рубчак М. Миф женственности: эволюция феминистского сознания в Украине и России / М. Рубчак // Гендерные исследования: феминистская методология в социальных науках : сб. / под. ред. И. Жеребкиной. – Харьков : ХЦГИ, 1998. – С. 133–149

150. Рудик С.Я. Переселення українських біженців і переміщених осіб до США та Канади після Другої світової війни: причини, особливості, наслідки (1945 - 1953 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / С.Я. Рудик ; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – 20 с.

151. Рязанцев С. В. Трудовая миграция женщин из России : выезд, трудоустройство и защита прав / С. В. Рязанцев, М. Ф. Ткаченко ; Рос. акад. наук, Ин-т соц.-полит. исслед. – Москва : Наука, 2008. – 214 с.

152. Сапеляк О. А. Українська спільнота в Аргентині : історико-етнологічний аспект / О. А. Сапеляк. – Львів : Червона Калина, 2008. – 286 с.
153. Сапеляк О. Діяльність Товариства опіки над українськими емігрантами / Оксана Сапеляк // Народознавчі зошити. – Львів, 2010. – № 1/2 . – С. 216–221.
154. Сапеляк О. Парагвайці українського походження: церковно-громадське життя / О. Сапеляк ; НАН України, Ін-т народознавства. – Львів, 2011. – 160 с.
155. Сапеляк О. Церковно-громадське життя парагвайців українського походження / Оксана Сапеляк // Українська культура: з нових досліджень : зб. наук. статей на пошану Степана Петровича Павлюка з нагоди його 60-ліття / НАН України, Ін-т народознавства ; відп. ред. Г. Врочинська, Р. Яців. – Львів, 2007. – С. 449–472.
156. Сапеляк О. Про проблеми українських заробітчан у країнах Європи / Оксана Сапеляк // Народознавчі зошити. – Львів, 2012. – № 5. – С. 968–971.
157. Семья: Социально-психологические и этические проблемы: Справочник /В. И. Зацепин и др. – К., 1999. – С. 73.
158. Середюк Т. Характер зайнятості трудових емігрантів із Західної України протягом XX – початку XXI століття / Тетяна Середюк // Гуманітарні та соціальні науки : матеріали III Міжнар. конф. молодих вчених HSS-2011, 24–26 листоп. 2011 р., Україна, Львів / відп. за вип. О. Л. Березко ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т “Львівська політехніка”. – Львів : Вид-во “Львівської політехніки”, 2011. – С. 68–69.
159. Середюк Т. Шлюбно-сімейні відносини трудових емігрантів кінця XX – початку XXI століття / Тетяна Середюк // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : збірник наукових статей і виступів на міжнародній науково-практичній

конференції, 22 березня 2012 року, Львів / Національний університет "Львівська політехніка" [та інші]. – Львів, 2012. – С. 380–389.

160. Ситник С. Про роль міграційних процесів у трансформації етнічної самосвідомості українців другої половини XX ст. / Світлана Ситник // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2000. – Вип. 6. – С. 41–46. – Режим доступу до електронної версії документа: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/upload/gallery/2000/6/6_8.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 27 черв. 2015 р.

161. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт ; пер. з англ. Петра Таращука. – Київ : Основи, 1994. – 224 с.

162. Смолина Н. С. Советское/постсоветское как объект социально-философского анализа: проблематизация коллективной идентичности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 "Социальная философия" / Наталья Сергеевна Смолина ; Уральский гос. ун-т им. А. М. Горького. – Екатеринбург, 2009. – 20 с.

163. Страусс А. Основы качественного исследования : обоснованная теория, процедуры и техники / Ансельм Страусс, Джульет Корбин ; пер. с англ. и послесловие Т. С. Васильевой. – Москва : Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.

164. Судин Д. Ю. Соціологічні теорії міфа: основні концепції та їх представники / Д. Ю. Судин // Вісник Львів. ун-ту. Серія соціологічна. – Вип. 4. – Львів, 2010. – С. 69–76.

165. Судин Д. Національні міфи в сучасній Україні [Електронний ресурс] / Данило Судин // Україна модерна : міжнародний інтелектуальний часопис. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/sudyn-national-myths>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 12 груд. 2014 р. – Дата перегляду: 29 черв. 2015 р.

166. Суковата В. Стереотипи підприємництва в масовій свідомості: гендерний аналіз / В. Суковата // Соціологія: теорія, методи, маркетинг : наук.-теорет. часоп. – Київ, 2001. – № 2. – С. 131–143. – Режим доступу до

електронної версії документа: http://i-soc.com.ua/journal/N2_2001r_11.pdf. –

Назва з екрана. – Дата перегляду: 27 черв. 2015 р

167. Сусак В. Українські гостьові робітники та іммігранти в Португалії (1997–2002 рр.) / Віктор Сусак // Україна в сучасному світі : конференція українських випускників програм наукового стажування у США, Ялта, 12–15 вересня 2002 р. – Київ : Стилос, 2003. – С. 194–207.

168. Сучасні проблеми жінок на ринку праці та шляхи їх вирішення: Збірник наукових статей. – К.: АТ “Видавництво “Столиця”, 1998. – 307 с. 2. Шкребтан К.В., Гончар Н.В.

169. Татарова Г. Г. Качественные методы в структуре методологии анализа данных / Г. Г. Татарова // Социология : методология, методы, математические модели. – Москва, 2002. – № 14. – С. 33–52. – Режим доступа до електронної версії документа: <http://www.isras.ru/files/File/4M/14/Tatarova.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

170. Темкина А. А. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии / А. А. Темкина, Е. А. Здравомыслова // Социологические исследования. – Москва, 2000. – № 11. – С. 15–23. – Режим доступа до електронної версії документа: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/11-2000/002.ZDRAVOMYSLOVA.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

171. Терновець О. М. Деякі аспекти профілактики соціального сирітства / О. М. Терновець // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Пед. науки. – Луганськ, 2012. – № 22, ч. 8. – С. 201–210.

172. Терновець О. М. Соціальне сирітство як предмет міждисциплінарного дослідження / О. М. Терновець // [Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Пед. науки](#). – Луганськ, 2012. – № 5, ч. 1. – С. 51–61.

173. Тимчук О. Що у назві? Категоризація дітей мігрантів-заробітчан / Олександр Тимчук // Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства : зб. наук. ст. та виступів за матеріалами круглих столів / уклад. І. Ключковська, Н. Гумницька ; Міжнар. ін-т освіти, культури та зв'язків з діаспорою Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – Львів: МІОК НУ “Львівська політехніка”, 2010. – С. 90–92.

174. Титаренко Л. Женская миграция на Восток и Запад: случай Беларуси : пояснительная записка 2013/92 [Електронний ресурс] / Лариса Титаренко. – Режим доступу: http://www.carim-east.eu/media/exno/Explanatory%20Notes_2013-92.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 29 черв. 2015 р.

175. Ткач О. Уборщица или помощница? Вариации гендерного контракта в условиях коммерциализации быта / О. Ткач // Новый быт в современной России : гендерные исследования повседневности : [коллективная монография] / под ред. Е. Здравомысловой, А. Роткирх, А. Тёмкиной. – Санкт-Петербург : Изд-во Европейского Университета в Санкт-Петербурге, 2009. – С. 137–188.

176. Hondagneu-Sotelo A. B. Украинская транснациональная семья как модернизированный тип семейных отношений: панацея, яд или плацебо? / А. В. Толстокорова // Социологический журнал. – Москва, 2013. – № 2. – С. 43–64.

177. Толстокорова А.В. “Мама моет раму в Риме”: гендерные аспекты транснационального родительства в Украине / А. В. Толстокорова // Журнал исследований социальной политики. – 2012. – Т. 10, № 3. – С. 393–408. – http://ecsocman.hse.ru/hsedata/2013/05/06/1299356311/TolstokorovaJISP_10_3.pdf

178. Трудовая миграция из Украины, Беларуси и Молдовы в Российскую Федерацию: тенденции и связь с торговлей людьми (обзор результатов исследования) / Е. Левченко, И. Шваб, Е. Тюрюканова и др. ; под общ. ред. :

Е. Левченко, И. Шваб ; Междунар. жен. правозащит. центр “Ла Страда-Украина”, Междунар. жен. правозащит. центр “Ла Страда-Молдова”, Белорусская ассоциация молодых христианских женщин, Кировоградский юридический ин-т Харьковского нац. ун-та внутренних дел. – Киев, 2008. – 304 с.

179. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / Ален Турен ; пер. с франц. Е. А. Самарской. – Москва : Научный мир, 1998. – 204 с.

180. Тюрюканова Е. Трудовая миграция в России / Елена Тюрюканова // Отечественные записки. – Москва, 2004. – № 4. – С. 53–68. – Режим доступа до електронної версії документа: <http://www.strana-oz.ru/2004/4/trudovaya-migraciya-v-rossii>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

181. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії / В. Євтух, В. Трощинський, А. Попок, О. Швачка ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Центр сучасного суспільствознавства. – Київ : Фенікс, 2003. – 226 с.

182. Українська еміграція: від минушини до сьогодення : навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / Богдан Дмитрович Лановик та ін. – Тернопіль : Чарівниця, 1999. – 511 с.

183. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків : збірник / кер. авт. кол. А. М. Шлепаков; ред. Н. М. Кравченко ; Ін-т соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, Канадське тов. укр. робітничих досліджень, Т-во культурних зв'язків з українцями за кордоном. – Київ : Дніпро, 1990. – 230 с.

184. Українці Бразилії (Os Ucrânicos do Brasil / Ukrainians in Brazil): історико-етнологічне дослідження / гол. наук. ред. М. Гримич та ін. – Київ : Дуліби, 2011. – 262 с. : іл. – (Серія «Історична етнологія», укр., португ. та англ. Мовами).

185. Урри Дж. Мобильности / Джон Урри ; пер. с англ. А. В. Лазарева ; вступ. статья Н. А. Харламова. – Москва : Праксис, 2012. – 576 с. – (Образ общества).
186. Филиппов А. FAQ: Социальная мобильность : 7 фактов об “автомобильности”, социальных лифтах, горизонтальной и вертикальной мобильностях [Электронный ресурс] / Александр Филиппов // ПостНаука. – Режим доступа: <http://postnauka.ru/faq/15579>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 23 лип. 2013 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.
187. Филипс Л. Дж. Дискурс-анализ : теория и метод / Л. Дж. Филипс, М. В. Йоргенсен ; пер. с англ. А. А. Киселевой. – Харьков : Гуманитарный Центр, 2004. – 336 с.
188. Фуко М. Історія сексуальності : [у 3 т.] / Мішель Фуко ; пер. з фр. І. Донченка ; наук. ред. пер. Д. Руденко ; ред. пер. з давньогрец. О. Донченко. – Харків : ОКО. – Т. 1: Жага пізнання. – 1997. – 235 с. ; Т. 2: Інструмент насолоди. – 1999. – 288 с. ; Т. 3: Плекання себе. – 2000. – 264 с.
189. Ханенко-Фрізен Н. Інший світ або Етнічність у дії: канадська українськість кінця двадцятого століття / Н. Ханенко-Фрізен. – Київ : Смолоскип, 2011. – 392 с., 8+8 іл. – (Серія «Українські Студії»).
190. Хархан Г. Д. Основні причини повторного соціального сирітства / Г. Д. Хархан // Вісник Міжнар. слов'янського ун-ту. Сер. : Соціологічні науки. – Харків, 2012. – Т. 15, № 1–2. – С. 24–30. – Режим доступу до електронної версії документа: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VMSU_sociology_2012_15_1-2_7.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 16 лип. 2015 р.
191. Хомра А.У. Определение и классификация форм миграции населения / А.У. Хомра // Демографические тетради. – 1974. – Вып.9. – С. 260–269.
192. Цимбал Т. В. Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії / Т. В. Цимбал ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Нац.

технічний ун-т України “Київський політехнічний інститут”, Факультет соціології і права. – Київ ; Кривий Ріг : Видавничий дім, 2012. – 396 с.

193. Чернова К. О. Українська діаспора як соціокультурна система : монографія / К. О. Чернова. – Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2007. – 346 с.

194. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої пол. XIX – поч. XX ст. (структура і функції). – Львів: ІН НАНУ, 1999. – 144с.

195. Чумало М. Українські жінки на заробітках в Італії / М. Чумало. // Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу : зб. наук. ст. / під. ред. І. Маркова. – Львів : Манускрипт, 2005. – С. 78–89.

196. Шегда Н. Українська трудова міграція в Італії / Наталія Шегда // Гідність без кордонів: виклики міграції : матеріали круглих столів, вибрані церковні та міжнародні документи, а також аналітичні матеріали щодо міграції / упоряд. Г. Селешук, А. Окіс. – Львів, 2007. – С. 46–52.

197. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира : очерки по феноменологической социологии / Альфред Шютц ; сост. А. Я. Алхасов ; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой ; научн. ред. перевода Г. С. Батыгин. – Москва : Ин-т Фонда „Обществ. мнение”, 2003. – 334 с.

198. Ядов В. А. Стратегия и методы качественного анализа данных / В. А. Ядов // Социология : методология, методы, математические модели. – Москва, 1991. – № 1. – С. 14–31. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://www.isras.ru/files/File/4M/1/Yadov.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

199. Agustín L. M. Migrants in the mistress's house: Other voices in the “trafficking” debate / L. M. Agustín // Social Politics: International Studies in Gender, State and Society. – 2005. – Vol. 12, № 1. – P. 96–117.

200. Al van Naerssen. ‘Money maker and Mother from Afar’: The Power of Gender Myths¹. Women, Gender, Remittances and Development in the Global

South, 207 / Kunz, R. – Farnham, Surrey ; Burlington, VT : Ashgate, 2015. – 270 p.

201. Altinyelken H. K. Migration and self-esteem: A qualitative study among internal migrant girls in Turkey / Hulya Kosar Altinyelken // *Adolescence*. – 2009. – Vol. 44, № 173. – P. 149–163.

202. Ashwin, S. (Ed.). *Adapting to Russia's new labour market: gender and employment behaviour*. Routledge. – 2004 -- 215p.

203. Benson M. Migration and the search for a better way of life: a critical exploration of lifestyle migration / Michaela Benson, Karen O'reilly // *The Sociological Review*. – 2009. – Vol. 57, № 4. – P. 608–625.

204. Berry J. W. Acculturation: Living successfully in two cultures / John W. Berry // *International Journal of Intercultural Relations*. – 2005. – Vol. 29, № 6. – P. 697–712. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic551691.files/Berry.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

205. Berry J. W. Immigration, acculturation, and adaptation / John W. Berry // *Applied psychology*. – 1997. – Vol. 46, № 1. – P. 5–34. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://www.ucd.ie/mcri/resources/Dermot%20Ryan%20Reading.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

206. Boyd M. Women and migration: incorporating gender into international migration theory [Електронний ресурс] / Monica Boyd, Elizabeth Grieco // *Migration Information Source : Fresh. Global. Authoritative / Migration Policy Institute*. – Режим доступу: <http://www.migrationpolicy.org/article/women-and-migration-incorporating-gender-international-migration-theory>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 1 берез. 2003 р. – Дата перегляду: 30 черв. 2015 р.

207. Bryceson D. F. Transnational Families in the Twenty-first Century / Deborah Fahy Bryceson, Ulla Vuorela // *Bryceson D. The transnational Family*:

New European Frontiers and Global Networks / Deborah Fahy Bryceson, Ulla Vuorela. – Oxford ; New York : Berg, 2002. – P. 3–30. – Режим доступу до електронної версії документа:

http://www.academia.edu/9693987/Transnational_Families_in_the_Twenty-first_Century. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 28 черв. 2015 р.

208. Bujis G. Gender and Immigrants / G. Bujis // Migrant Women: Crossing Boundaries and Changing Identities / ed. Gina Bujis. – Oxford, Providence : Berg, 1993. – P. 179–194.

209. Butler K. D. Defining Diaspora, Refining a Discourse / K. D. Butler // Diaspora : a Journal of Transnational Studies. – 2001. – Vol. 10, № 2. – P. 189–219.

210. Carling J. The human dynamics of migrant transnationalism / Jorgen Carling // Ethnic and Racial Studies. – 2008. – Vol. 31, № 8. – P. 1452–1477.

211. Castells M. The Information Age: Economy, Society, and Culture / Manuel Castells. – 2nd ed. with a New Preface. – Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. – Vol. 3 : End of Millennium. – 488 p.

212. Castles S. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World / Stephen Castles, Mark J. Miller, Giuseppe Ammendola. – New York: The Guilford Press, 2003. – 338 p.

213. Chang, G. Disposable domestics: Immigrant women workers in the global economy / Chang G / Cambridge, Mass. : South End Press. – 2000 – 235 p.

214. Charmaz K. Constructing grounded theory / Kathy Charmaz. – 2nd ed. – London : SAGE, 2014. – 416 p.

215. Chorniy P., Hodovanska O., Markov I., Odynets S., Sudyn D., Trofimova A., Zarembo G. Temporary Migration in Ukraine // Transnational migration in transition: state of the art report on temporary migration (Collected Working Papers from the EURA-NET project) / Pirkko Pitkänen and Sergio Carrera (eds). – Tampere. – 2014. – S. 315–342

216. Chorniy P., Hodovanska O., Markov I., Odynets S., Sudyn D., Trofimova A., Zaremba G. Flows and Patterns of Temporary Migration: Country Report from Ukraine // Characteristics of temporary transnational migration (Collected Working Papers from the EURA-NET project) / Pirkko Pitkänen and Mari Korpela (eds). – Tampere. – 2014. – С. 354-394
217. Coe C. What is love? The materiality of care in Ghanaian transnational families / Cati Coe // International Migration. – 2011. – Vol. 49, № 6. – P. 7–24.
218. Dallin A. Causes of the Collapse of the USSR / Alexander Dallin // Post-Soviet Affairs. – 1992. – Vol. 8, № 4. – P. 279–302.
219. Dietz B. Europäische Integration von unten? Mittel-und osteuropäische Migranten in Deutschland und die Rolle transnationaler Netzwerke im EU-Erweiterungsprozess / Barbara Dietz. – München : Forschungsverbund Ost- und Südosteuropa (forost), 2005. – 80 s. – ([Forost-Arbeitspapier](http://www.forost.lmu.de/fo_library/forost_Arbeitspapier_34.pdf) ; № 34). – Режим доступу до електронної версії документа: http://www.forost.lmu.de/fo_library/forost_Arbeitspapier_34.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 лип. 2015 р.
220. Erel U. Reconceptualizing motherhood: experiences of migrant women from Turkey living in Germany / Umut Erel // Bryceson D. The transnational Family: New European Frontiers and Global Networks / Deborah Fahy Bryceson, Ulla Vuorela. – Oxford ; New York : Berg, 2002. – P. 127–146.
221. Fairclough N. Critical discourse analysis: The critical study of language / Norman Fairclough. – 2nd ed. – London ; New York : Routledge, 2013. – 608 p.
222. Fairclough N. Discourse and social change / Norman Fairclough. – Cambridge: Polity press, 1992. – 259 p.
223. Fairclough N. Media discourse / Norman Fairclough. – London: Edward Arnold, 1995. – 224 p.

224. Faist T. Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture / Thomas Faist // Ethnic and racial studies. – 2000. – Vol. 23, № 2. – P. 189–222.
225. Filipov D. Demographic consequences of economic transition in countries of Central and Eastern Europe / Dimiter Filipov, Jürgen Dorbritz. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2003. – 205 p. – (Population studies, № 39).
226. Garfinkel H. Studies in Ethnomethodology / Harold Garfinkel. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1967. – 288 p.
227. Geertz C. Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa / Clifford Geertz ; University of Chicago, Committee for the Comparative Study of New Nations. – New-York : The Free Press of Glencoe, 1963. – 310 p.
228. Gerus O. W. Ukrainians in Canada / Oleh W. Gerus, James Edgar Rea . – Ottawa : Canadian Historical Association, 1985. – 24 p.
229. Giddens A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in Late Modern Age / Anthony Giddens. – Stanford, Calif. : Stanford University Press, 1991. – 264 p.
230. Giddens A. The Consequences of Modernity / Anthony Giddens. – Stanford, Calif. : Stanford University Press, 1990. – 188 p.
231. Goffman E. Gender display / Erving Goffman // Female Hierarchies / ed. : Lionel Tiger, Heather T. Fowler. – New Brunswick, NJ : Transaction, 2007. – P. 60–86.
232. Griffin, G., & Braidotti, R. Thinking differently: a reader in European women's studies / Griffin, G., & Braidotti, R // Zed Books. – 2002. – 405 p.
233. Hanson Philip. The Rise and Fall of the Soviet Economy: An Economic History of the USSR from 1945 / Philip Hanson/ Pearson Education, 2003. -- 279 p.

234. Hare D. 'Push' versus 'pull' factors in migration outflows and returns: Determinants of migration status and spell duration among China's rural population / Denise Hare // *The Journal of Development Studies*. – 1999. – Vol. 35, № 3. – P. 45–72.
235. Heyse P. A life course perspective in the analysis of self-experiences of female migrants in Belgium: the case of Ukrainian and Russian women in Belgium / Petra Heyse // *Migracijske i etničke teme*. – 2011. – № 2. – P. 199–225.
236. Hirsch M. The generation of postmemory / Marianne Hirsch // *Poetics Today*. – 2008. – Vol. 29, № 1. – P. 103–128.
237. Hochschild A. R. *Emotion Work, Feeling Rules and Social Structure* / Arlie Russell Hochschild // *American Journal of Sociology*. – 1979. – Vol. 85, № 3. – P. 551–575.
238. Hochschild A. R. *Global Care Chains and Emotional Surplus Value* / Arlie Russell Hochschild // *On the Edge : Living with Global Capitalism* / ed. : Anthony Giddens, Will Hutton. – London: Jonathan Cape, 2000. – P. 130–146.
239. Hochschild A. R. Ideology and emotion management: A perspective and path for future research / Arlie Russell Hochschild // *Research agenda in the sociology of emotions* / ed. Theodore D. Kemper ; [American Psychological Association, Annual Convention](#). – Albany : State University of New York Press, 1990. – P. 117–142.
240. Hochschild Arlie Russell. *The managed heart: Commercialization of human feeling* / Hochschild Arlie Russell / Berkeley, CA: University of California Press, 1983. – 307 pp.
241. Hondagneu-Sotelo P., Avila E. "I'm Here, but I'm There" : The Meanings of Latina Transnational Motherhood / Pierrette Hondagneu-Sotelo, Ernestine Avila // *Gender and Society*. – 1997. – Vol. 11, № 5. – P. 548–571.

242. Howell S. Kinning: the creation of life trajectories in transnational adoptive families // Signe Howell // Journal of the Royal Anthropological Institute. – 2003. – Vol. 9, № 3. – P. 465–484.
243. Hrycak Alexandra. Women as Migrants on the Margins of the European Union // Mapping Difference. The many Faces of Women in Contemporary Ukraine, Ed. by Marjan J. Rubchak. - New York; Oxford, 2011.
244. Hyman H. H. The psychology of status / H. H. Hyman // The Sociological Review. – 1952. – Vol. a44, № 1. – P. 39–52.
245. Johnson D. L. The nature of nomadism: a comparative study of pastoral migrations in Southwestern Asia and Northern Africa / Douglas L. Johnson. – Chicago : Dept. of Geography, University of Chicago, 1969. – 200 p. – (Research paper (University of Chicago, Department of Geography), № 118).
246. Kantowicz Edward R. Polish-American Politics in Chicago, 1880-1940. -- Chicago: University of Chicago Press, 1975. – 290 p.
247. Khanenko-Friezen Natalia. “Robinson Crusoes, the Prostitutes, the Heroes? Constructing the Ukrainian Labour Migrant in Ukraine.” Hyphenated Histories: Articulations of Central European Bildung and Slavic Studies in the Contemporary Academy / Ed. by Andrew Colin Gow / Leiden and Boston: Brill Academic Publishers. Pp.103-120.
248. Khanenko-Friezen Natalia. Labour Migration and Creating Writing: Carving New Transnational Spaces in Ukrainian Culture,” // East/West: The Scholarly Journal for History and Culture, Special issue, “Neo-anti-colonialism vs Neo-imperialism: The Relevance of the Postcolonial Discourse in the Post -Soviet Space.”/ Edited by Gelinada Grinchenko and Tetiana Dzyadevych /. -- Kharkiv, Ukraine: Kharkiv National University. Volume 16–17. Pp. 488-520.
249. Kindler Marta. Risk and Risk Strategies in Migration: Ukrainian Domestic Workers in Poland // Migration and Domestic Work / Ed. by Lutz Helma, - 2002.

250. Kis O. Choosing without Choice: Predominant Models of Femininity in Contemporary Ukraine / Oksana Kis // Gender Transitions in Russia and Eastern Europe / ed. : Madeleine Hurd, Helen Carlbäck, Sara Rastbäck. – Stockholm : Gondolin Publishers, 2005. – P. 105–136.
251. Kofman E. Female 'Birds of Passage' a Decade Later: Gender and immigration in the European Union / Eleonore Kofman // International migration review. – 1999. – Vol. 33, № 2 : Summer, 1999. – P. 269–299.
252. Kuznetsov, Y. Diaspora Networks and the International Migration of Skills: How Countries Can Draw on Their Talent Abroad. Washington, DC: World Bank. – 2006.
253. Lauser A. Philippine women on the move: Marriage across borders / Andrea Lauser // International Migration. – 2008. – Vol. 46, № 4. – P. 85–110.
254. Lim L. The structural determinants of female migration / Lean Lim // Internal migration of women in developing countries : proceedings of the United Nations Expert Meeting on the Feminization of Internal Migration, Aguascalientes, Mexico, 22–25 October 1991 / United Nations, Department for Economic and Social Information and Policy Analysis. – New York : United Nations, 1993. – P. 207–222.
255. Ludvig A. Differences Between Women? Intersecting Voices in a Female Narrative / Alice Ludvig // European Journal of Women's Studies. – 2006. – Vol. 13, № 3. – P. 245–258. – Режим доступу до електронної версії документа: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00571277/document>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.
256. Lutz H. Care Work Migration in Germany: Semi-Compliance and Complicity / Helma Lutz, Ewa Palenga-Möllénbeck // Social Policy and Society. – 2010. – Vol. 9, № 3. – P. 419–430. – Режим доступу до електронної версії документа: http://palenga.de/lutz_palenga_semi_compliance.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.

257. Lutz H. Care Workers, Care Drain, and Care Chains: Reflections on Care, Migration, and Citizenship / Helma Lutz, Ewa Palenga-Möllenberg // Social Politics: International Studies in Gender, State and Society. – 2012. – Vol. 19, № 1. – P. 15–37.
258. Lutz H. Intersectionality's (brilliant) career – how to understand the attraction of the concept? / Helma Lutz ; Goethe Universität Frankfurt am Main, Fachbereich Gesellschaftswissenschaften, Institut für Soziologie, 2014. – 19 p. – (Working Paper Series “Gender, Diversity and Migration”, № 1). – Режим доступу до електронної версії документа: http://www.fb03.uni-frankfurt.de/51634119/Lutz_WP.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.
259. Lutz H. Life in the Twilight Zone: Migration, Transnationality and Gender in the Private Household / Helma Lutz // Journal of Contemporary European Studies. – 2004. – Vol. 12, № 1. – P. 47–55. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://www.uni-muenster.de/FGEI/life%20in%20the%20twilightzone.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.
260. Marchetti S, Venturini A. Mothers and Grandmothers on the Move: Labour Mobility and the Household Strategies of Moldovan and Ukrainian Migrant Women in Italy/ International Migration. – 2014. – Volume 52, Issue 5, P. 111–126.
261. Martynowych O. T. Ukrainians in Canada: the formative period, 1891–1924 / Orest T. Martynowych. – Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1991. – 562 p.
262. Marunchak M. H. Ukrainian Canadians: a history / Michael H. Marunchak. – Winnipeg : Ukrainian Free Academy of Sciences, 1970. – 792 p.

263. Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*. – 1993. -- №19(3), P. 431–466.
264. Mattingly C. Emergent Narratives / Cheryl Mattingly // *Narrative and the Cultural Construction of Illness and Healing* / ed. : Cheryl Mattingly, Linda C. Garro. – Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 2000. – P. 180–211.
265. Montefusco C. Final Report : Capacity building action towards Ukrainian local institutions for the empowerment of migratory and social-educational policies on behalf of children, women and local communities [Електронний ресурс] / Cristina Montefusco ; International Organisation for Migration, The Psychosocial and Cultural Integration Unit. – 45 p. – Режим доступу: <http://www.childrenleftbehind.eu/wp-content/uploads/2011/11/Final-Report-ITA-UKR-project-IOM-Italy.pdf>. – Назва з екрана. – Дата публікації: November 2010. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.
266. Morawska E. The Sociology and History of Immigration: Reflections of a Practitioner / Ewa Morawska // *International Migration Research: Constructions, Omissions, and the Promises of Interdisciplinarity* / ed. : Michael Bommes, Ewa Morawska. – London : Ashgate, 2005. – P. 203–239.
267. Morokvasić M. Birds of Passage are also Women... / Mirjana Morokvasic // *International migration review*. – 1984. – Vol. 18, № 4 : Women in Migration. – P. 886–907.
268. Morokvasić M. Crossing Borders and Shifting Boundaries / Mirjana Morokvasić, Umut Erel, Kyoko Shinozaki. – Opladen : Leske + Budrich, 2003 – Vol. 1 : Gender on the move. – 312 p. – ([Internationale Frauenuniversität Technik und Kultur](#) ; [Schriftenreihe der Internationalen Frauenuniversität “Technik und Kultur”](#), Bd. 10/11).

269. Näre L. The Moral Economy of Domestic and Care Labour: Migrant Workers in Naples, Italy / Lena Näre // Sociology. – 2011. – Vol. 45, № 3. – P. 396–412.
270. Näre L. Ukrainian and Polish Domestic Workers in Naples – A Case of East-South Migration [Електронний ресурс] / Lena Näre ; Focus on Central Eastern Europe. – Режим доступу: <http://www.migrationonline.cz/en/ukrainian-and-polish-domestic-workers-in-naples>. – Назва з екрана. – Дата публікації: January 2007. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.
271. Narrative and the Cultural Construction of Illness and Healing / ed. : Cheryl Mattingly, Linda C. Garro. – Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 2000. – 279 p.
272. Pajnik M. Migrant women's transnationalism: family patterns and policies / Mojca Pajnik, Veronika Bajt // International Migration. – 2012. – Vol. 50, № 5. – P. 153–168.
273. Parker I. Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology / Ian Parker. – London ; New York : Routledge, 1992. – 200 p.
274. Parreñas R. S. Children of global migration: Transnational families and gendered woes / Rhacel Salazar Parreñas. – Stanford, Calif. : Stanford University Press, 2005. – 224 p.
275. Parreñas R. S. Servants of globalization: Women, migration and domestic work / Rhacel Salazar Parreñas. – Stanford, Calif. : Stanford University Press, 2001. – 328 p.
276. Parreñas R. S. The Force of Domesticity: Filipina Migrants and Globalization / Rhacel Salazar Parreñas. – New York, London : The New York University Press, 2008. – 224 p. – (Nation of newcomers).
277. Parsons T. Family, socialization and interaction process / [Talcott Parsons](#) , [Robert Freed Bales](#) ; in collaboration with James Olds, Morris Zelditch, Jr. and

- Philip E. Slater. – London : Routledge, 1998. – 422 p. – (International library of sociology).
278. Parsons T. The Social system / Talcott Parsons. – London : Routledge, 2013. – 448 p. – ([Routledge sociology classics](#)).
279. Passerini L. Women migrants from East to West: Gender, mobility and belonging in contemporary Europe / Luisa Passerini. – New York : Berghahn Books, 2007. – 335 p.
280. Philipov, D. and Dorbritz, J. Demographic Consequences of Economic Transition in Countries of Central and Eastern Europe / Philipov, D. and Dorbritz, J. – 2003. -- Strasbourg: Council of Europe Publishing. – P. 23-28.
281. Phillips N. Discourse analysis: Investigating processes of social construction / Nelson Phillips, Cynthia Hardy. – Thousand Oaks, CA : Sage Publications, 2002. – 104 p. – ([Qualitative research methods](#), vol. 50).
282. Phizacklea A. One way ticket: Migration and female labour / Annie Phizacklea. – London, Boston : Routledge & Kegan Paul, 1983. – 162 p.
283. Pio E. Professional migrant women decentring otherness: A transnational perspective / Edwina Pio, Caroline Essers // British Journal of Management. – 2014. – Vol. 25, № P. 252–265.
284. Pio, E. and Essers, C. Professional Migrant women decentering Otherness: A Transnational Perspective. British Journal of Management. – 2014. -- №25 (2). – P. 252-265. - Режим доступу до електронної версії документа: <https://www.aut.ac.nz/profiles/edwina-pio#sthash.qTJLR2ap.dpuf> -- Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.
285. Piperno F. The impact of female emigration on families and the welfare state in countries of origin: The case of Romania / Flavia Piperno // International Migration. – 2012. – Vol. 50, № 5. – P. 189–204.
286. Rao N. “I Want to Be Respected”: Migration, Mobility, and the Construction of Alternate Educational Discourses in Rural Bangladesh / Nitya Rao, Munshi

Israil Hossain // *Anthropology and Education Quarterly*. – 2012. – Vol. 43, № 4. – P. 415–428.

287. Ravenstein E. G. The laws of migration / E. G. Ravenstein / *Journal of the Statistical Society of London*. – 1885. – Vol. 48, № 2. – P. 167–235.

288. Rubchak M. J. Ukraine's ancient matriarch as a topos in constructing a feminine identity / Marian J. Rubchak // *Feminist Review*. – 2009. – Vol. 92, № 1. – P. 129–150.

289. Ryan L. Family Migration: The Role of Children and Education in Family Decision-Making Strategies of Polish Migrants in London / Louise Ryan, Rosemary Sales // *International Migration*. – 2013. – Vol. 51, № 2. – P. 90–103.

290. Safran W. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return / William Safran // *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. – 1991. – Vol. 1, № 1. – P. 83–99.

291. Sassen S. Women's burden: Counter-geographies of globalization and the feminization of survival / Saskia Sassen // *Nordic Journal of International Law*. – 2002. – Vol. 71, № 2. – P. 255–274.

292. Saxenian A. From brain drain to brain circulation: Transnational communities and regional upgrading in India and China / AnnaLee Saxenian // *Studies in Comparative International Development*. – 2005. – Vol. 4, № 2. – P. 35–61. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://people.ischool.berkeley.edu/~anno/Papers/scid-2005.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.

293. Schiller N. G. Towards a Definition of Transnationalism : Introductory Remarks and Research Questions / Nina Glick Schiller, Linda Basch, Cristina Blanc-Szanton // *Annals of the New York Academy of Sciences*. – 1992. – Vol. 645 : Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered. – P. 11–112.

294. Schiller, N. G., & Faist, T. (Eds.). Migration, development, and transnationalization: a critical stance. – 2010. (Vol. 12). Berghahn Books.
295. Schiller, N. G., Basch, L. and Blanc-Szanton, C. Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645. – 1992. -- P. 1–24.
296. Schiller, N.G., Basch, L. and Blanc-Sznton, C. Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*. – 1992. – P. 1–24.
297. Shehda N. Dall'Ucraina all'Italia: una migrazione che cresce / N. Shehda, O. Horodetskyi // *Aricizia*. – 2003. – Anno XL (10/11/12). – 56 p.
298. Solari Cinzia. Between “Europe” and “Africa”: Building the New Ukraine on the Shoulders of Migrant Women // *Mapping Difference. The many Faces of Women in Contemporary Ukraine*, Ed. by Marjan J. Rubchak, - New York; Oxford, 2011 – P. 24-45.
299. Tölölyan Kh. The Contemporary Discourse of Diaspora Studies / Khachig Tololyan // *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*. – 2007. – Vol. 27, № 3. – P. 647–655.
300. Tolstokorova A. V. Where Have All the Mothers Gone? The Gendered Effect of Labour Migration and Transnationalism on the Institution of Parenthood in Ukraine / Alissa V. Tolstokorova // *Anthropology of East Europe Review*. – 2010. – Vol. 28, № 1 : Gender in Postsocialist Eastern Europe and the Former Soviet Union. – P. 184–214. – Режим доступу до електронної версії документа: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/view/660/753>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.
301. Tymczuk A. The morality of transnationalism: children of Ukrainian labor migrants write about migration, homeland and abroad / Alexander Tymczuk // *Children's Geographies*. – 2013. – Vol. 11, № 4. – P. 490–503.

302. Van Dijk T. A. Critical Discourse Analysis / Teun A. van Dijk // Handbook of Discourse Analysis / ed. : Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton. – Malden, Mass. : Blackwell Publishers, 2001. – P. 352–371.
303. Van Dijk T. A. Principles of critical discourse analysis / Teun A. van Dijk // Discourse and society. – 1993. – Vol. 4, № 2. – P. 249–283. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://discourses.org/OldArticles/Principles%20of%20critical%20discourse%20analysis.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.
304. Vertovec S. Conceiving and Researching Transnationalism / Steven Vertovec // Ethnic and Racial Studies. – 1999. – Vol. 22, № 2. – P. 447–462. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/conceiving.PDF>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.
305. Vezzoli, S., Villares-Varela, M., & de Haas, H. Uncovering international migration flow data. working paper, International Migration Institute, Oxford: 2014..
306. Vianello F. A. Migrando sole. Legami transnazionali tra Ucraina e Italia / Francesca Alice Vianello. – Milano : FrancoAngeli, 2009. – 220 p. – ([Politiche migratorie](#), Ricerche).
307. Vianello F. A. Suspended migrants. Return migration to the Ukraine / Francesca A. Vianello // Central and Eastern European Sociology Workshop. Social Inequalities and Migration in Post-Communist Societies. Searching for Positive Identity of Central and Eastern European Sociology, Poznań, 21–22 September 2009 / Polish Sociological Association, Institute of Sociology at Adam Mickiewicz University, Institute for Western Affairs, International Sociological Association. – Poland. 2009. – P. 24.

308. Women in Russia: A New Era in Russian Feminism / ed. Anastasia Posadskaya ; translated by Kate Clark. – London ; New York : Verso, 1994. – 256 p.
309. Woycenko O. Ukrainians in Canada / Olha Woycenko. – Winnipeg : Printed by Trident Press, 1967. – 271 p. – ([Canada ethnica](#), 4).
310. Yarova O. The Concept of the Family in the Life of Ukrainian Female Migrants: The case of Italy / Yarova Olga / -- LAP LAMBERT Academic Publishing Paperback. – 2010. – 84 p.
311. Yarova O. The Migration of Ukrainian Women to Italy and the Impact on Their Family in Ukraine / Olga Yarova // Migration Processes in Central and Eastern Europe: Unpacking the Diversity / ed. : Alice Szczepanikowá, Marek Čaněk, Jan Grill ; Multicultural Center Prague. – Prague, 2006. – P. 38–41. – Режим доступу до електронної версії документа: http://aa.ecn.cz/img_upload/79a33131c9c4293e0fceb50bfa263ef/Migration_Processes_in_CEE_hq.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.
312. Yegidis, B. L., Robinson, M. M., Toyt-Korshinska, M., Havyryluk, N. O., & Westbrook, T. W. Ukrainian women in the new economy / Yegidis, B. L., Robinson, M. M., Toyt-Korshinska, M., Havyryluk, N. O., & Westbrook, T. W. / International Social Work – 2005. – № 48(2), P. 213-222.
313. Yurchak A. Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation / Alexei Yurchak. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2005. – 352 p. – (In-Formation).
314. Zlotnik H. The Global Dimensions of Female Migration [Електронний ресурс] / Hania Zlotnik // Migration Information Source : Fresh. Global. Authoritative / Migration Policy Institute. – Режим доступу: <http://www.migrationpolicy.org/article/global-dimensions-female-migration>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 1 берез. 2003 р. – Дата перегляду: 4 лип. 2015 р.

315. Zontini, E. Transnational families, migration and gender: Moroccan and Filipino women in Bologna and Barcelona / Zontini, E. / New York: Berghahn Books, 2010. – 251 p.

6. Дисертації та автореферати дисертацій

316. Володько В. В. Вплив трудової міграції на сімейні ролі сучасних українських жінок (з досвідом роботи у Польщі та Греції): автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.03 / В. В. Володько ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 16 с.
317. Кісь О.Р. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини ХІХ - початку ХХ століття: гендерні аспекти: Дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / О.Р. Кісь ; НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича, Ін-т народознав. – Л., 2002. – 189 с.
318. Коваленко О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.03 “Соціальні структури та соціальні відносини” / Олена Олександрівна Коваленко ; НАН України. Ін-т соціології. – Київ, 2006. – 17 с.
319. Марков, Ігор Георгійович. Українська трудова міграція кінця ХХ - початку ХХІ століть: динаміка етносоціального процесу : автореф. дис ... канд. іст. наук : 07.00.05 / Ігор Георгійович Марков . – Львів : Б.в., 2012 . – 19 с.
320. Стрільчук Л. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Л.В. Стрільчук; Чернів. держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 1999. – 16 с.
321. Fedyuk O. Beyond Motherhood: Ukrainian Female Labor Migrants to Italy : Doctoral dissertation / Olena Fedyuk ; Central European University, Department of Sociology and Social Anthropology. – Budapest, 2011.

322. Gorodetska G. Integration of Ukrainian Immigrants to Spain: A Case Study of the Basque Country/ Galyna Gorodetska // PhD Thesis. University of Deusto. – 2012.

7. Періодичні в.идання та інтернет-сторінки мігрантських асоціацій, порталів, проектів

323. Асоціація українських жінок в Італії = Associazione Donne ucraine in Italia : громадська організація : [сторінка спільноти у соціальній мережі Facebook] [Електронний ресурс]// Facebook. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/Roksolania?fref=ts>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 черв. 2015 р.
324. Бродського стурбували статус і гроші заробітчан. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/news/868/2013-12-25/brodskego-obespokoili-status-i-dengi-zarobitchan.html>
325. Вистава “Заробітчанки або Мамо, повернись” [Електронний ресурс] // Вежа – YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=sw284v6WMt4>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 10 лип. 2015 р.
326. Віннічук Ю. Заробітчани дають економіці України більше, ніж іноземні інвестори [Електронний ресурс] / Юрій Віннічук // Finance.UA : про гроші. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~/348011>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 6 квіт. 2015 р. – Дата перегляду: 10 лип. 2015 р.
327. Головне за тиждень: бідність і еміграція [Електронний ресурс]// Delayed gratification = Багато літер. – Режим доступу: <http://kerbasi.dreamwidth.org/31752.html?style=light&thread=266760>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 20 лют. 2010 р. – Дата перегляду: 10 лип. 2015 р.

328. Гуцул Є. Трудові “пригоди” українців в Італії ... / Євген Гуцул // Дзеркало тижня. Україна. – 2004. – № 47 : 19 листоп.–26 листоп. – Режим доступу до електронної версії документа: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/trudovi_prigodi_ukrayintsiv_v_italiyi.html. – Назва з екрана. – Дата публікації: 19 листоп. 2004 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.
329. Діти заробітчан стають “соціальними сиротами” і просяджують гроші батьків [Електронний ресурс] // ТСН : загальнонаціональний телевізійний канал. – Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/diti-zarobitchan-stayut-socialnimi-sirotami-i-prosadzhuut-groshi-batkiv-298875.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 18 черв. 2013 р. – Дата перегляду: 10 лип. 2015 р.
330. Дочка заробітчанки із Прикарпаття стала “успішною” повією в обласному центрі : відео [Електронний ресурс] // Фіртка.if.ua : агенція новин. – Режим доступу: <http://www.firtka.if.ua/?action=show&id=42677>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 12 лип. 2013 р. – Дата перегляду : 10 лип. 2015 р.
331. ЕКСКЛЮЗИВ: Заробітчанство в Україні – усі “ЗА” і “ПРОТИ” [Електронний ресурс] // Закарпатський Корреспондент. – Режим доступу: <http://zak-kor.net/susplstvo/5265-eksklyuziv-zarobtchanstvo-v-ukrayin-us-za-proti.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 3 берез. 2015 р. – Дата перегляду : 10 лип. 2015 р.
332. Єрьомін А. Італія – годувальниця, Італія – розлучниця ... [Електронний ресурс] / Аскольд Єрьомін // Українська газета.com : газета для українців в Італії. – Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/2011-04-04-11-58-41/2010-01-04-13-51-17/670-2010-07-15-15-19-55.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 9 листоп. 2012 р. – Дата перегляду : 10 лип. 2015 р. – [Режим доступу]: <http://archive.wz.lviv.ua/articles/84487>
333. Запорука. Всеукраїнський благодійний фонд. Режим доступу: <http://zaporuka.com.ua/ukr/nashi-proekty/proekt-pidtrimki-migrantiv-ta-ih-rodin/> Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 черв. 2015 р.

334. Заробітчанки – тяжкий труд за невеликі гроші [Електронний ресурс] / В. П. // Польське радіо. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/119/Artykul/140917>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 10 лип. 2013 р. – Дата перегляду: 10 лип. 2015 р.
335. Заробітчанки або Мамо, повернись. Івано-Франківський театр поставив виставу про сучасних заробітчанок - [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: http://dramteatr.if.ua/content&content_id=90 не відкривається
336. Заробітчанство як соціальна проблема [Електронний ресурс] // Копичинці.com.ua : місто над Нічлавою. – Режим доступу: <http://kopychyntsi.com.ua/suspilstvo/zarobitchanstvo-yak-sotsialna-problema.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 29 берез. 2008 р. – Дата перегляду: 10 лип. 2015 р.
337. Заробітчанство: гіркий хліб чужини [Електронний ресурс] / Марина Пасечник, Ганна Ярема, Тетяна Довбуш, Орест Березовський, Віра Гродецька ; інтерв'ю провели журн.: Любов Левицька, Володимир Краснодемський // Голос України : інформаційний портал. – Режим доступу: <http://golosukraine.com/publication/spilnota/spectema-girkij-polin-chuzhini/9547-zarobitchanstvo-girkij-hlib-chuzhini/#.VaQd7hx7Ipk>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 1 квіт. 2013 р. – Дата перегляду: 13 лип. 2015 р.
338. Заробітчанський рай [Електронний ресурс] / Валентина ; інтерв'ю провели журн. : Євген Цимбалюк, Олександра Юркова // Голос України : інформаційний портал. – Режим доступу: <http://golosukraine.com/publication/suspilstvo/parent/23413-zarobitchanskij-raj/#.VaQhLBx7Ipk>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 19 берез 2014 р. – Дата перегляду: 13 лип. 2015 р.
339. Зрозуміла, що якщо не ми почнемо щось міняти, то все залишиться на рівні Літургії і роботи [Електронний ресурс] / розмовляла Іванна Рижан // ДивенСвіт. – Режим доступу: <http://dyvensvit.org/articles/6535.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 18 січ. 2012 р. – Дата перегляду: 13 лип. 2015 р.

340. Київстар : [реклама послуги „Улюблені країни : дзвінки за кордон”]
[Електронний ресурс] // Вежа - YouTube. – Режим доступу:
<https://www.youtube.com/watch?v=xmS8YEzjoBA>. – Назва з екрана. – Дата
перегляду: 10 лип. 2015 р.
341. Кожний десятий протягне лише 2 місяці без зарплати [Електронний
ресурс] // 7 днів.info. Ужгород. Закарпаття : інформаційно-аналітичне
інтернет видання. – Режим доступу: [http://7dniv.info/?q=ua/news/kozhniy-
desyatiy-protyagne-lishe-2-misyaci-bez-zarplati](http://7dniv.info/?q=ua/news/kozhniy-desyatiy-protyagne-lishe-2-misyaci-bez-zarplati). – Назва з екрана. – Дата
публікації: 12 лют. 2015 р. – Дата перегляду: 13 лип. 2015 р.
342. Кравчук Наталія. З кожної секс-рабині - 500 євро «навару». – 9.11.2012.
- [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]:
<http://archive.wz.lviv.ua/articles/43591> не відкривається
343. Лакінський Є. Еміграція: їхати чи ні? Чому за кордоном стають
полум'яними патріотами [Електронний ресурс] / Євген Лакінський //
ТЕКСТИ.ORG.UA. – Режим доступу:
[http://texty.org.ua/pg/article/editorial_1/read/23155/Jemigracija_jihaty_chy_ni_Ch
omu_za_kordonom](http://texty.org.ua/pg/article/editorial_1/read/23155/Jemigracija_jihaty_chy_ni_Chomu_za_kordonom). – Назва з екрана. – Дата публікації: 12 трав. 2010 р. – Дата
перегляду: 10 лип. 2015 р.
344. Лівінський О. Сучасна работоргівля : щоб потрапити у трудове
рабство, не обов'язково їхати далеко за кордон [Електронний ресурс] /
Олексій Лівінський // MigrantInfo.org.ua : інформація для мігрантів. – Режим
доступу: <http://www.migrantinfo.org.ua/articleshow/article20.htm>. – Назва з
екрана. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.
345. Лукавецька З. В Україні ніхто системно не займається дітьми трудових
мігрантів [Електронний ресурс] / Зоряна Лукавецька // Blox : Перехрестя –
Затока Гданськ. – Режим доступу:
[http://perechrectjamigrantiw.blox.ua/2013/09/V-Ukrayini-nihtto-sistemno-ne-
zajmayetsya-ditmi.html](http://perechrectjamigrantiw.blox.ua/2013/09/V-Ukrayini-nihtto-sistemno-ne-zajmayetsya-ditmi.html). – Назва з екрана. – Дата публікації: 6 верес. 2013 р. –
Дата перегляду: 10 лип. 2015 р.

346. Львівські дітлахи закликатимуть заробітчани повернутися додому [Електронний ресурс] // 20 minut.ua = 20 хвилин : незалежний новинний портал з оперативним висвітленням подій у Вінниці та області. – Режим доступу: <http://lv.20minut.ua/Kult-podii/lvivski-ditlahi-zaklikatimut-zarobitchan-povernutisya-dodomu-10284343.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 10 лип. 2013 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

347. Малетич Н. Мама по скайпу [Електронний ресурс] / Наталка Малетич // ЛітАкцент. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2013/04/11/mama-po-skajpu-2/>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 11 квіт. 2013 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р. – Рец. на кн.: Мама по скайпу : сучасна українська проза / Мар'яна Савка, Галина Малик, Оксана Луцківська та ін. ; упоряд. : Мар'яна Савка, Каті Бруннер ; іл. Наталки Гайди. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2013. – 190 с.

348. Марков І. Концепція міграційної політики України: гол у власні ворота. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24332368.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 27 січ. 2015 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

349. Матяшук В. Про патріотичний нігілізм [Електронний ресурс] / Валентина Матяшук // Видавництво Мандрівець. – Режим доступу: <http://www.mandrivets.com/pro-patriotychnyy-nigilizm>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 27 січ. 2015 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

350. На Вінниччині почали займатись дітьми мігрантів [Електронний ресурс] // MYVIN = моя Вінниця. – Режим доступу: <http://pda.myvin.com.ua/ua/news/region/6136.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 13 лип. 2010 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

351. На Херсонщині сформовано банк даних дітей трудових мігрантів [Електронний ресурс] // РІА ХЕРСОНЩИНА : офіційний сайт Херсонської обласної державної адміністрації. – Режим доступу:

<http://www.khoda.gov.ua/ua/investment/iv-kvartal-2012-goda-34?print>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 29 жовт. 2012 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

352. Навігатор : дім там, де твоє серце : міграційний портал [Електронний ресурс] : [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://navihator.net/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

353. Одинець С. Жіноча міграція – один з найглибших і найцікавіших феноменів нашого часу [Електронний ресурс] / Світлана Одинець ; інтерв'ю провела Вікторія Листопадська // CREDO : католицький суспільно-релігійний сайт. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2013/10/103905>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 16 жовт. 2013 р. – Дата перегляду: 8 лип. 2015 р.

354. Одинець С. Інтерв'ю про стереотипи щодо жінок-мігранток і їхніх дітей дітей [Електронний ресурс] / Світлана Одинець ; інтерв'ю провела журн. Руслана Ткаченко // Радіо “Воскресіння”. – Режим доступу: <http://rr.lviv.ua/mp3/2012/10/11.10.2012.1.mp3>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 20 січ. 2013 р. – Дата перегляду: 8 лип. 2015 р.

355. Одинець С. Реванш із минулого / Світлана Одинець // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – № 16 : 26 квіт.–17 трав. – Режим доступу до електронної версії документа: http://gazeta.dt.ua/socium/revansh-iz-mabutnogo-ukrayinski-migranti-vzlyalisya-do-napisannya-zakonu-pro-zahist-yihnih-prav-_html. – Назва з екрана. – Дата публікації: 26 квіт. 2013 р. – Дата перегляду: 8 лип. 2015 р.

356. Одинець С. Українці за кордоном: координати у часі і просторі / Світлана Одинець // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – № 20 : 7 черв.–14 черв. – Режим доступу до електронної версії документа: http://gazeta.dt.ua/socium/ukrayinci-za-kordonom-koordinati-v-chasi-y-prostori-_html. – Назва з екрана. – Дата публікації: 7 черв. 2013 р. – Дата перегляду: 8 лип. 2015 р.

357. Оленець Ю. Путівка у секс-рабство : зловмисники кілька днів водили українок пустелею, а потім віддали у бордель [Електронний ресурс] / Юрій

Оленець // Новий Погляд : суспільно-політичне інтернет видання. – Режим доступу: <http://pohlyad.com:8080/kryminal/n/2675>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 21 січ. 2010 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

358. Оленюх Н. Як українок в Італії роблять повіями. Дослідження тернополянки [Електронний ресурс] / Наталія Оленюх // ДивенСвіт. – Режим доступу: <http://dyvensvit.org/blogs/7123.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 6 берез. 2012 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

359. Портал української діаспори : [сторінка спільноти у соціальній мережі Facebook] [Електронний ресурс] // Facebook. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/604246876270916/?fref=ts>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 черв. 2015 р.

360. Применко О. Націоналізм vs Фемінізм: чому українські націоналістки - не феміністки [Електронний ресурс] / Олеся Применко // Аррата : український національний портал. – Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=2646. – Назва з екрана. – Дата публікації: 30 листоп. 2012 р. – Дата перегляду: 26 черв. 2015 р.

361. Селешук Г. Українські мігранти сьогодні чинять активний тиск на наших політиків / Григорій Селешук ; інтерв'ю провела Світлана Одинець // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – № 29 : 16 серп.–22 серп. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://gazeta.dt.ua/socium/grigoriy-seleschuk-ukrainskie-migranty-segodnya-okazyvayut-aktivnoe-davleni e-na-nashih-politikov-.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 16 серп. 2013 р. – Дата перегляду: 8 лип. 2015 р.

362. Семенюк Н. Українська заробітчанка – “обліко морале”! [Електронний ресурс] / Наталя Дружбляк // Закарпатський регіональний центр зайнятості. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/zak/control/uk/publish/article?art_id=16595. – Назва з екрана. – Дата публікації: 21 жовт. 2011 р. – Дата перегляду : 10 лип. 2015 р.

363. Семенюк Т. Українці в Італії. Від безнадійності до перспектив [Електронний ресурс] / Тарас Семенюк // Лівий берег : газета. – Режим доступу:

http://society.lb.ua/life/2014/03/25/260697_ukraintsi_italii_vid_beznadiynosti.htm

1. – Назва з екрана. – Дата публікації: 25 берез. 2014 р. – Дата перегляду: 29 черв. 2015 р.

364. Скаврон Б. Жертви “італійського синдрому” [Електронний ресурс] / Богдан Скаврон // Галицький Кореспондент. – Режим доступу: <http://www.gk-press.if.ua/index.php?q=node/2031>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 12 берез 2015 р. – Дата перегляду : 10 лип. 2015 р.

365. Сняданко Н. Заробітчанство – це пастка [Електронний ресурс] / Наталка Сняданко ; інтерв'ю провели журн.: Андрій Баштовий, Марічка Набока // Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25164987.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 11 листоп. 2013 р. – Дата перегляду: 10 лип. 2015 р.

366. Соціальні сироти [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енцикл. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/Соціальні_сироти. – Назва з екрана. – Дата останньої правки: 28 серп. 2013. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

367. Спілка Українців у Португалії = Associação dos ucranianos em Portugal [Електронний ресурс] : [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.spilka.pt/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 15 лип. 2015 р.

368. Тарасенко В. Сміття з хати не виносять! Знаєте чому? [Електронний ресурс] / Віталій Тарасенко // genova.org.ua : comunita ucraina in Genova = українська церковна громада у Генуї. – Режим доступу: <http://www.genova.org.ua/?p=27>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

369. Трудові мільярди. Гастарбайтери вливають в українську економіку більше, ніж іноземні інвестори [Електронний ресурс] // Кореспондент.net. –

Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/journal/1554505-korrespondent-trudovi-milyardi-gastarbajteri-vlivayut-v-ukrayinsku-ekonomiku-bilshe-nizh-inozemni>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 30 квіт. 2013 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

370. Українки з метою підзаробити на вихідні літають за кордон торгувати тілом [Електронний ресурс] // ТСН : загальнонаціональний телевізійний канал. – Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/ukrayinki-z-metoyu-pidzarobiti-na-vihidni-litayut-za-kordon-torguvati-tilom-299373.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 21 черв. 2013 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

371. Українські заробітчани перевели з Польщі на батьківщину майже мільярд євро [Електронний ресурс] // БУГ : інформаційний сайт західної Волині. – Режим доступу: <http://bug.org.ua/news/ukrajinski-zarobitchany-perevely-z-polschi-na-batkivschynu-majzhe-milyard-jevro-30887/>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 8 квіт. 2015 р. – Дата перегляду: 12 лип. 2015 р.

372. Українці в Іспанії : сторінка асоціації “Українська Громада Іспанії за права, честь і гідність українців” [Електронний ресурс] : [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://ucranianosenmadrid.com/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 15 лип. 2015 р.

373. Українці Італії : об’єднуємось в єдину групу : [сторінка спільноти у соціальній мережі Facebook] [Електронний ресурс] // Facebook. – Режим доступу: www.facebook.com/groups/129796527060913/?fref=ts. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 черв. 2015 р.

374. Українці, як і раніше, найбільше довіряють Церкві [Електронний ресурс] // ІРС : Інститут релігійної свободи. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1539%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk. – Назва з екрана. – Дата публікації: 27 берез. 2015 р. – Дата перегляду: 10 лип. 2015 р.

375. Цаплиенко А. Єврорабині. Просто бізнес [Електронний ресурс] / Андрей Цаплиенко // Подробности : сайт телевизионной новостной программы. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/594249-vrorabin-prosto-bznes.html>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 29 січ. 2009 р. – Дата перегляду : 10 лип. 2015 р.
376. Центральна Спілка Українців в Німеччині = Zentral-Verband der Ukrainer in Deutschland [Електронний ресурс] : [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://zentralverband-ukrainer.com/home/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 15 лип. 2015 р.
377. Чужинова І. Емоційне торнадо: від Шекспіра до сьогодення : зоряна мить Івано-Франківського академічного театру імені І. Франка [Електронний ресурс] / Ірина Чужинова // День.Кієв.ua : газета. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/emociyne-tornado-vid-shekspira-do-sogodennya>. – Назва з екрана. – Дата публікації: 22 лют. 2012 р. – Дата перегляду : 10 лип. 2015 р.
378. European Reintegration Support Organisations (ERSO) Project. Режим доступу: <http://www.erso-project.eu/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 черв. 2015 р.
379. Saturn Project. Social Assistance, Return and Support Networking Project for the Ukraine. Режим доступу: <http://www.return-saturn.eu/eng/pr/page52.html>– Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 черв. 2015 р.
380. Ucraina. Ucraini in Italia : [сторінка спільноти у соціальній мережі Facebook] [Електронний ресурс] // Facebook. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/59931907857/?fref=ts>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 2 черв. 2015 р.
- “Самвидав” (література, видана українськими мігрантками в Італії за власний кошт, без дотримання основних принципів видавничої справи)**

381. Галуга М. Дай вітру моєму серцю, Боже, і я полечу на Україну = *Dammi vento per il mio cuore, Dio, per volare in Ukraina* / Мирослава Галуга. – Львів, 2011. – с. 25
382. Синицька А. Проща до Святої Землі : [вірші] / Анна Синицька. – Єрусалим ; Флоренція ; Новояворівськ, 2011. – с. 30

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Но мер кей су	Ім'я мігрантки	Рік народж ення	Освіта, професія до виїзду	Місце проживання в Україні	Рік виїзду	Сімейний стан, наявність дітей	Місто прожива ння в Італії	Тип роботи в Італії
1	Настя К.	1990	Професійне училище, Технолог швейного виробництваЗдобуває освіту бухгалтера в італійському коледжі в Італії. До міграції торгувала на ринку.	Хмельниччи на	2009	Неодружена, дітей немає	Флорен- ція	Прибирання
2	Юлія М.	1986	Юридична освіта, здобута в італійському ВНЗ. До міграції не працювала.	Хмельниччи на	2006	Неодруженадітей немає	Флорен- ція	Помічниця адвоката
3	Надія С.	1967	Медична, здобута в Україні. До міграції працювала лікарем-епідеміологом	Івано- Франківськ	2004	Одруженапроживає разом з чоловіком та молодшим сином в Італії. Старша донька живе у Швейцарії.	Флорен- ція	Прибирання позмінне
4	Галина Д.	1959	Середня спеціальна, здобута в Україні. До міграції не працювала.	Чернівецька область	2009	Одруженачоловік і повнолітні діти проживають в Україні	Флорен- ція	Догляд за хворими
5	Марина	1983	Вища педагогічна, здобута в Україні. До міграції	Донецьк	2007	Неодружена, дітей немає	Флорен- ція	Догляд за дітьми, компаньйонство а

			працювала вчителькою та перекладачкою					для італійок похилого віку
6	Аня Н.	1958	Вища інженерна. Кілька років до виїзду не працювала.	Львівська область	2005	Одружена проживає разом з чоловіком та повнолітніми дітьми в Італії	Флоренція	Прибирання (позмінно)
7	Ірина Д.	1987	Вища психологічна, здобута в Україні. До міграції не працювала.	Львівська область	2010	Одружена разом з чоловіком живе в Італії. Дітей немає	Флоренція	Прибирання (позмінно)
8	Марія	1977	Середня спеціальна, технолог швейного виробництва. До виїзду працювала доглядальницею у Польщі	Львів	2009	Одружена разом з чоловіком та сином живе в Італії.	Флоренція	Прибирання (позмінно)
9	Анна С.	1949	Загальна середня освіта, здобута в Україні. До міграції ніколи не працювала.	Львівська область	2004	Одружена чоловік та повнолітні діти живуть в Україні	Флоренція	Догляд за літніми людьми
10	Мирослава О.	1953	Вища, інженерна, здобута в Україні. До міграції була домогосподаркою	Івано-Франківська область	2004	Одружена чоловік живе в Україні. Дітей немає.	Флоренція	Догляд за літніми людьми
11	Леся У.	1952	Вища медична, здобута в Україні. До міграції працювала лікаркою	Львів	2003	Одружена разом з чоловіком проживає в Італії. Повнолітні діти - в Україні.	Флоренція	Приватні медичні консультації

12	Надія Ф.	1970	Середня професійна, здобута в Працювала медсестрою до міграції	Львів	2007	Неодружена. Разом з донькою віку 8 років проживає	Флоренція	Прибирання (позмінно)
13	Наталя М.	1950	Вища, інженерна. До міграції працювала за спеціальністю, але потрапила під скорочення	Мукачево	2008	Неодружена. Повнолітні діти - в Україні.	Флоренція	Прибирання (позмінно)
14	Ліда К.	1956	Вища педагогічна, працювала заступницею директора та вчителькою до виїзду	Київська область	2006	Одружена разом з чоловіком-італійцем та повнолітніми дітьми проживає в Італії	Флоренція	Прибирання (позмінно)
15	Світлана Е.	1952	Середня спеціальна. До міграції працювала домогосподаркою	Кіровоград	2005	Неодружена, повнолітні діти живуть в Україні	Флоренція	Догляд за літніми людьми
16	Леся С.	1947	Середня спеціальна. До міграції працювала домогосподаркою.	Тернопільська область	2007	Одружена чоловік та повнолітні діти проживають в Україні	Падуа	Догляд за дітьми та літніми людьми
17	Ірина Н.	1950	Вища, педагогічна До міграції працювала вчителькою.	Чернігівська область	2006	Одружена чоловік та повнолітні діти проживають в Україні	Падуа	Догляд за літніми людьми
18	Леся К.	1960	Вища, педагогічна. До міграції давала приватні уроки.	Івано-Франківська область	2008	Одружена чоловік та повнолітні діти проживають в Україні	Падуа	Догляд за літніми людьми, прибирання
19	Мирослава М.	1951	Середня спеціальна, до міграції працювала домогосподаркою	Львів	2009	Неодружена, дітей немає	Падуа	Догляд за літніми людьми, прибирання

20	Олена Я.	1976	Дві вищих освіти (економічна та педагогічна), здобутих в Україні. До міграції працювала банківською працівницею.	Чернівецька область	2005	Неодружена, неповнолітня донька живе в Україні, під опікою сестри та матері	Падуа	Догляд за літніми людьми, прибирання
21	Роксолана Д.	1983	Загальноосвітня середня освіта, здобута в Україні. До міграції не працювала	Київська область	2010	Неодружена, дітей немає	Падуа	Догляд за дітьми, прибирання
22	Ірина В.	1949	Вища педагогічна освіта, здобута в Україні. До міграції працювала керівницею хору, педагогом	Тернопіль	2006	Одруженачоловік та повнолітні діти проживають в Україні	Рим	Догляд за літніми людьми
23	Світлана С.	1977	Вища хімічна, здобута в Україні. Зараз здобуває соціологічний фах у ВНЗ Італії	Львівська область	2003	Одружена. Чоловік - італієць. Дітей немає.	Рим	Редакторка газети в італійській медіа-корпорації
24	Катерина Б.	1960	Спеціальна професійна, здобута в Україні. Технолог швейного виробництва.	Львів	2004	Неодружена, повнолітні діти живуть в Італії.	Рим	Власниця власного швейного ательє
25	Наталя Ц.	1971	Вища педагогічна, здобута в Україні. Навчалася в Італії – на курсах перекладачів	Тернопіль	2006	Неодружена, повнолітній син живе в Італії	Рим	Помічниця адвоката
26	Марина К.	1976	Вища філологічна, здобута в Україні	Мукачєво	2008	Неодружена, 10-річна донька живе в Італії, під опікою бабусі	Рим	Догляд за літніми людьми, прибирання
27	Олена І.	1953	Вища мистецька освіта,	Львів	2007	Одруженачоловік та повнолітній син	Рим	Костюмер в одному з

			здобута в Україні			живуть в Україні		італійських театрів
28	Марія Б.	1949	Середня спеціальна, здобута в Україні. До міграції працювала домогосподаркою	Тернопільська область	2008	Неодружена, повнолітні діти проживають в Україні	Рим	Прибирання (позмінно)
29	Мирослава Г.	1957	Вища педагогічна, до міграції працювала вчителькою.	Івано-Франківська область	2005	Одружена чоловік та повнолітні діти живуть в Україні	Рим	Догляд за літніми людьми, викладання в українській недільній школі
30	Наталя Б.	1960	Вища педагогічна, до міграції працювала вчителькою	Тернопільська область	2007	Одружена разом з чоловіком живе в Італії. Повнолітні діти – в Україні.	Рим	Догляд за літніми людьми
31	Світлана К.	1970	Вища економічна, до міграції працювала маркетологом	Хмельницька область	2009	Неодружена, дітей немає	Рим	Лідерка громадської організації
32	Віра Х.	1950	Середня спеціальна, до міграції працювала домогосподаркою	Вінницька область	2007	Неодружена, повнолітні діти живуть в Україні	Рим	Прибирання (позмінно)
33	Ніна М.	1972	Спеціальна професійна, до міграції працювала медсестрою	Львівська область	2002	Неодружена, дітей немає	Неаполь	Догляд за літніми людьми
34	Галина М.	1948	Вища педагогічна, до міграції працювала лікаркою	Рівне	2000	Одружена Чоловік та повнолітні діти проживають в Україні	О. Сардинія	Прибирання (позмінно)

35	Наталя Т.	1956	Середня спеціальна, до міграції працювала бібліотекаркою	Вінниця	2005	Неодружена, діти (повнолітня донька і неповнолітній син) проживають в Україні під доглядом сестри	Рим	Прибирання (позмінно)
36	Марія К	1956	Вища медична, до міграції працювала лікаркою	Кривий Ріг	2006	Неодружена. Троє повнолітніх дітей проживають разом з нею в Італії	о. Сардинія	Власна справа в Італії
37	Неля Н.	1950	Середня спеціальна, до міграції працювала домогосподаркою	Суми	2004	Одружена чоловік – румун. Повнолітні діти проживають в Україні	Рим	Догляд за літніми людьми
38	Любомира Н.	1978	Вища педагогічна, здобута в Україні. Додатково здобувала освіту в Італії	Донецьк	2004	Одружена чоловік - італієць. Повнолітня донька живе в Італії.	Рим	Помічниця мера Риму, лідерка низки громадсько-культурних ініціатив української спільноти в Італії
39	Софія А.	1960	Вище професійне училище, технолог. Додатково навчалася в Італії, на курсах	м. Городок (Львівщина)	2009	Неодружена має двох повнолітніх дітей в Україні	Рим	Засновниця власної швацької майстерні
40	Олена П.	1970	Вища педагогічна освіта, здобута в Україні	Львів	2011	Одружена має сина. Родина проживає в Україні	Рим, Флоренція, Падуа	Керівниця малих бізнес-ініціатив

41	Мирослава І.	1975	ВПТУ в Україні, перукарські курси в Італії	Івано- Франківщина	2012	Одруженамає двох дітей, зараз проживають всі разом в Україні	Флорен- ція, Венеція	Засновниця перукарської майстерні в Україні
42	Оксана Л.	1962	В Україні працювала медсестрою	Луцьк	2010	Розлученамає сина, який проживає в Україні	Флорен- ція	Працює домогосподаркою
43	Анна Г.	1977	Вища педагогічна освіта, в Італії вчилася на курсах	Волинська область	2005	Одруженаразом з чоловіком проживає в Італії, дітей нема	Флорен- ція	Працює домогосподаркою
44	Ганна В.	1956	Вища медична освіта, в Італії закінчила базові курси медсестри	Львівська область	2008	Розлученаповнолітні діти в Україні	Падуа	Працює домогосподаркою
45	Марія Е.	1961	Бібліотекарка в Україні	Івано- Франківщина	2007	Розлученадіти в Україні	Падуа	Працює домогосподаркою
46	Ірина Р.	1959	В Україні - домогосподарка, середня спеціальна освіта	Рівне	2010	Розлученадіти в Італії	Венеція	Працює домогосподаркою
47	Емма С.	1963	Вища музична освіта в Україні	Рівненська область, смт. Березне	2011	Одружена з італійцем, діти в Італії	Венеція	Не працює
48	Мар'яна О.	1965	Вища мистецька освіта в Україні	Львів	2005	Одружена з італійцем, дітей нема	Венеція	Працює в театрі
49	Олена В.	1971	Середня проф. освіта	Тернопільщи- на	2003	Фактично розлученаколишній чоловік - в Україні,	Падуа	Працює домогосподаркою

						діти в Італії		
50	Люда С.	1990	Вища медична освіта	Тернопільщина	2002	неодружена	Рим	Працює домогосподаркою
51	Віра Н	1966	Вища педагогічна освіта	Львівщина	2000	розлучена	Рим	Працює домогосподаркою
52	Марина К.	1954	Середня спеціальна, в Італії закінчила кілька різних курсів	Рівненщина	2013	Одружена разом з родиною проживає в Україні, але часто їздить в Італію	Рим	Працює домогосподаркою
53	Роксолана Н.	1957	Неповна вища (в педагогіці)	Львівщина	2007	Неодружена, дітей нема	Венеція	Працює домогосподаркою
54	Марія К.	1973	Середня спеціальна	Івано-Франківськ	2006	Розлучена діти в Італії	Падуа	Працює домогосподаркою
55	Ярина Я.	1974	Середня спеціальна	Львів	2008	Одружена чоловік в Україні, діти в Італії	Венеція	Працює медсестрою

Протести про російсько-українського військового конфлікту. На фото Наталія Цебрик та Оксана Гаркалюк. 10 червня 2015 року. Джерело: приватна Фейсбук-сторінка Н. Цебрик.

ДОДАТОК В

Акція на підтримку українських військових. Рим, 10 червня 2015 року. Джерело: приватна Фейсбук-сторінка Н. Цебрик

ДОДАТОК Г

Обкладинка на приватній сторінці однієї з українських мігранток, активісток у м. Рим. Джерело: приватна Фейсбук-сторінка Н. Цебрик

ДОДАТОК Д

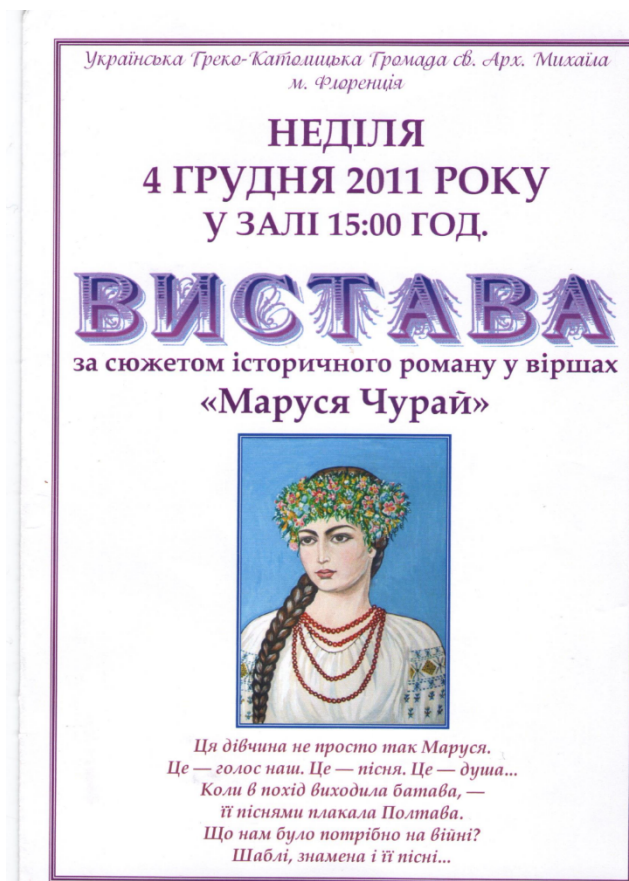
Вистава за твором Ліни Костенко «Маруся Чурай». 11 березня 2011 року, Флоренція, греко-католицька громада церкви ім. Св. Симона и Юди. Джерело: приватний архів Н. Семенен.

ДОДАТОК Е

Вечорниці. Українська громада м. Флоренція. Грудень 2011 року.
Джерело: приватний архів Г. Данилів.

ДОДАТОК Ж

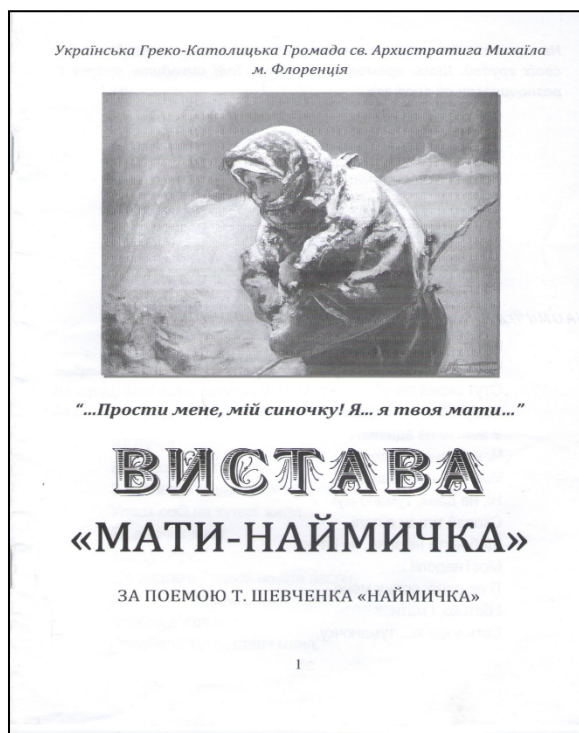
Програмка до театральної вистави, греко-католицька громада Св. Арх. Михаїла, м. Флоренція. 2011 рік. Джерело: приватний архів Т. Ковч

ДОДАТОК И

Програмка до театральної вистави, греко-католицька громада Св. Арх. Михаїла, м. Флоренція (внутрішні сторінки). Джерело: приватний архів Т. Ковч.

ДОДАТОК К

Театральна програма до вистави «Мати-наймичка» за поемою Т. Шевченка «Наймичка». Греко-католицька громада м. Флоренція. Лютий 2013р. Джерело: приватний архів Н. Семенген.

ДОДАТОК Л

Джерело: приватний архів Н. Семенген. Вистава за твором Ліни Костенко «Маруся Чурай». 11 березня 2011 року, Флоренція, греко-католицька громада церкви ім. Св. Симона и Юди.

Gennaio 2010

lun	mar	mer	gio	ven	sab	dom
				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31

1 Capodanno: segna l'inizio del nuovo anno in quasi tutti i paesi del mondo
 10 Dichiarazione dei diritti umani
 27 Giorno della memoria
 1 Maria S.S. Madre di Dio
 6 Epifania: visita dei magi a Gesù Bambino
 7 Natale ortodosso
 14 Capodanno ortodosso
 19 Teofania: festa della consacrazione dell'acqua

Srozhdestvom

In Ucraina per la sera del Natale si preparano 12 piatti come i 12 apostoli.
 "Il primo piatto obbligatorio è la **Kutia**, piatto tradizionale che risale forse anche a prima di Cristo. Si fa bollire il grano per due ore piano piano, fino a quando i chicchi si aprono un po', si aggiungono semi di papavero, pestato in un mortaio di argilla e pestello obbligatoriamente di legno. È una mansione destinata agli uomini perché ci vuole forza. Mi ricordo che lo faceva mio padre. Si aggiunge zucchero, poi miele, nocciole e uvetta, infine si mescola tutto.

Ravioli con patate crauti ecc. Ravioli particolari chiusi come i vostri cappelletti ripieni di funghi. L'impasto è fatto di farina, acqua e sale senza uova perché la notte di Natale non si mangiano uova e carne. Mia mamma li preparava anche con latte.

Borsh: piatto ucraino che conoscono tutti. Il borsh di Natale è una zuppa di barbabietola senza carne.

Pesce: di acqua dolce, fritto, affumicato o marinato, preparato in casa, consumato come antipasto, o servito con le patate

Involtini a base di foglie di cavolo, farcite con riso o grano saraceno, patate e verdure

Sugo di funghi: si mangia con altre pietanze o da solo.

Pampushi: una specie di panzerotti dolci, farciti con semi di papavero, zucchero e marmellata.

Strudel: farcito con semi di papavero, mele in parte cotte, marmellata, formaggio, miele.

Bevande. La vigilia di Natale non si beve nessuna bevanda alcolica. Solo qualcuno beve un po' di vino dopo che il Natale è ufficialmente cominciato. La bevanda più diffusa si prepara con frutta secca essiccata durante l'autunno".

Сторінка з настінного італійського календаря. Опис основних різдвяних страв української кухні. Джерело: приватний архів Марини Н. (м. Флоренція)

Костюми ручної роботи. Авторка – Лариса Іськів, українська мігрантка, працює у Римі. Джерело: з приватного архіву мисткині.

Традиційний розпис печі у помешканні української мігрантки Марії Макар. Авторка розпису – Ольга Мельник. Кальярі, Італія, липень 2015.
Джерело: з приватного архіву М. Макар

ДАДАТОК Р

Обкладинка поетичної збірки української мігрантки Мирослави Галуги. Самвидав. Львів, 2011. Джерело: з приватного архіву авторки.

ДОДАТОК С

Мігрантка Надія Семеґен під час виконання ролі судді у виставі Ліни Костенко «Маруся Чурай», Греко-католицька громада м. Флоренція, 2011 рік. Джерело: з приватного архіву Надії Семеґен.